EPICTET

MANUALUL
și
FRAGMENTE

EPICTET

MANUALUL
și
FRAGMENTE

Traduceri de

C. FEDELEȘ și D. BURTEA

Prefață de

TRAIAN DIACONESCU

Editura SAECULUM VIZUAL

București, 2002

FILOSOFIA STOICĂ
sau
„ARTA DE A TRĂI"
CONFORM LEGILOR NATURII

Stoicismul este o școală celebră în istoria gîndirii europene. A fost întemeiată la Atena, în anul 300 a.Chr. Numele ei, ne spune Diogenes Lærtius (VII, 5), se trage de la cuvîntul στοά , „portic", sub care oamenii de cultură purtau conversații. Acest portic, pictat de Polygnotos, a adăpostit, între colonadele sale, „dialogurile" primei școli filosofice stoice.

În istoria stoicismului antic, s-au delimitat trei mari etape: stoicismul vechi, reprezentat de Zenon din Kytion și discipolii săi, stoicismul mediu, ilustrat de Chrysippos și succesorii săi, și, în sfîrșit, stoicismul roman, în fruntea căruia se aflau Seneca, Epictet și Marcus Aurelius.

Filosofia stoică a înrîurit învățătura creștină, de la Augustin la Luther, și filosofia laică, din Renaștere la epoca Luminilor și, mai departe, pînă în secolul nostru. Vitalitatea acestei filosofii constă în doctrina sa ontologică și gnoseologică, dar, mai ales, în învățătura sa morală, pe care filosofii din epoca romană o restaurează și o adaptează la societatea imperială, care va trece treptat de la păgînism la creștinism.

Viața lui Epictet este puțin cunoscută. Sursele vechi (Aulus Gellius, *Noctes Atticæ*, II, 18 și XV, 11; Simplicius, în *Epicteti Enchiridion* și Suidas, *Lexicon*) sînt sărace[1]. A trăit, probabil,

1. Sursele vechi pentru viața și opera lui Epictet au fost tipărite de H. Schenkl, *Epicteti Dissertationes*, editio major, Lipsiț, Teubner, 1916, p. III–XV.

între 50–130 p.Chr. S-a născut în Frigia, la Hierapolis, dintr-o familie umilă. A fost adus la Roma, ca sclav, și a slujit, în casa lui Epaphroditos, libert al lui Nero și ostaș în garda de corp a împăratului. Acest stăpîn, uimit de inteligența sclavului său, l-a eliberat și l-a sprijinit să urmeze lecțiile filosofului stoic Musonius Rufus[1]. Eliberat, Epictet a profesat filosofia. Împăratul Domitian a exilat, printr-un *senatus consultum*, toți filosofii din Roma și din Italia. Atunci, Epictet s-a retras în Epir, la Nicopolis, unde a întemeiat o școală de filosofie. Aici l-a vizitat împăratul Hadrian (v. *Vita Hadriani*, 16, 10). Viața lui austeră și elocvența sobră au impresionat auditorii și discipolii săi.

Opera lui Epictet ne-a fost transmisă în trei forme diverse: 1. *Diatribe* sau *Disertații* (4 c.), alcătuite din discursuri, dialoguri și comentarii de texte, 2. *Enchiridion* sau *Manual* (1 c.), care este o antologie a *Diatribelor* și 3. *Fragmente*, culese din mai mulți autori: Stobaios (23), Marcus Aurelius (3), Aulus Gellius (2), Arnobius (1). Aceste lucrări ne pun în relație cu învățămîntul stoic oral, practicat de Epictet care, ca și Socrate, n-a scris nimic.

Lucrările lui Epictet – *Diatribe* și *Enchiridion* – au fost puse în circulație de Flavius Arrianus[2], originar din Nicomedia, care era discipolul al lui Epictet în vremea împăratului Traian. Sub domnia lui Hadrian, Arrianus a ajuns guvernator în Capadocia. El a stenografiat[3] cursurile lui Epictet și ne-a transmis fidel gîndul și stilul magistrului său.

Termenul grec διατριβη[4] are semnificație complexă și

1. Stoicismul lui Seneca și Musonius Rufus cucerise aristocrația disidentă romană. Nero, după descoperirea conjurației lui Piso, a exilat pe Musonius Rufus în insula Gyaros din Ciclade (cf. Tacitus, *Annales*, XV, 71). După moartea lui Nero, a fost rechemat de Galba, s-a bucurat de favorurile lui Vespasian și Titus; cînd Domitian a devenit împărat, Musonius decedase.

2. Arrianus a ordonat *Diatribele* în 8 cărți, din care s-au păstrat pînă azi numai 4, iar *Enchiridion*-ul într-o singură carte. Simplicius, filosof care studia la Atena în vremea lui Justinian, a compus un comentariu amplu la *Enchiridion*. Despre titlul, data redactării și despre compoziția lucrărilor lui Epictet, v. J. Souilhe, *La vie et l'œuvre d'Epictète*, Paris, Les Belles Lettres, 1948, p. XII–XXII.

3. Stenografia era practicată frecvent în Grecia și la Roma (cf. Manlius, Astron., IV, Martial, XIV, Seneca, Ep., 90 etc.); v. și K. Hartman„ *Arrian und Epictet*, în „Neue Jahrbücher für das Klassische Altentum", XV, 1905, p. 257 s.v.

4. Termenul διατριβή, sinonim cu λόγος sau διάλογος, are sens didactic, filosofic și literar. Scrierile lui Aristip, care imitau dialogurile socratice, erau numite διατριβαί (cf. A. Oltramare, Les Origines de la diatribe romaine, Genève, 1926).

desemnează o specie didascalică promovată de filosofii cinici, pentru popularizarea învățăturilor morale. Ctitorul diatribei literare în literatura greacă este Bion. Dialogurile socratice care purtau numele de διατριβαί sînt acum, în sec. al III-lea p.Chr., metamorfozate. Acest termen se referă acum la compoziții literare cu teme și forme diverse. Trăsătura distinctivă a diatribei rămîne, însă, relația ei cu învățămîntul, dialogul între magistru și discipol, scopul ei pedagogic. Acest fapt l-a determinat pe Suidas să definească diatriba ca „loc în care se învață"[1]. Funcția didascalică a diatribei a influențat, de-a lungul secolelor, opere varii: satira lui Horatius, scrisorile lui Seneca, predicile lui Grigore din Nazians. De aceea, Hermogenes înțelegea prin diatribă „dezvoltarea unei scurte teme morale cu scopul de a transfera etosul vorbitorului în sufletul ascultătorului" (Ch. Walz, *Retores greci*, III, p. 406).

Diatriba didascalică, circumscrisă prin această definiție, va fi îmbogățită de școlile filosofice – stoice, epicureice, academice, peripatetice – care vor cultiva diatriba ca mijloc de popularizare a doctrinelor. Diatriba didascalică utilizase, cu precădere, un scenariu judiciar în care interlocutorul era, preponderent, fictiv și impersonal, fapt care diferențiază această diatribă de dialogul socratic. Adversarul, desemnat printr-un pronume nehotărît, reprezenta opinia comună pe care locutorul o va combate. Figurile retorice sînt cumulate. Prezența personajelor mitologice sau istorice, anecdotele, sentențele, tonul familiar și satiric, patetic sau polemic – toate acestea conferă diatribei didascalice un profil particular.

Diatriba[2] filosofică a lui Epictet se deosebește însă de diatriba literară, pentru că este un discurs care se adresează unui auditoriu real, nu fictiv, și cultivă colaborarea activă dintre magistru și discipol. Epictet nu vorbește în fața unui auditoriu resemnat, ci lecțiile sale sînt o perpetuă desfășurare de întrebări și răspunsuri, de obiecții și replici, care conferă profil dinamic

1. Definiția lui Suidas – τόπος ἐν ᾧ τινες μανθάνουσιν – confirmă sinonimia dintre διατριβή și σχολή. Sensul de polemică sau satiră al termenului *diatribă*, prezent în limbile moderne, reflectă o extindere semantică, pornită de la o notă particulară, încă din Antichitate.

2. Utilizarea diatribei în învățămîntul filosofic, ca procedeu didactic, este confirmată de Aulus Gellius, *Noctes Atticæ*, I, 26.

prelegerilor sale. Urmărind convingerea preopinentului, Epictet, ca și Socrate, formulează întrebări savant gradate, care obligă interlocutorii să intre în contradicții și să accepte opinia locutorului. Alteori, interlocutorul e anonim, iar prezența lui e marcată printr-un pronume nehotărît. Locutorul se dedublează, discută cu un personaj fictiv, înlocuind pe γνῶθι σεαυτον cu λάλει σεαυτῷ (IV, 4, 25). Discursul lui Epictet ia, deseori, forma unei drame, personajele fictive se confruntă ca actorii pe scenă, iar în urma controverselor magistrul degajă concluzii (v. disputa dintre Achile și Agamemnon, D., I, 22, 5–9). Trăsăturile care definesc diatriba lui Epictet o apropie, alteori, de un discurs judiciar. Epictet devine atunci avocat și susține elocvent, cu resurse retorice bogate, ideile sale.

Auditorii lui Epictet erau diverși. Unii erau călători, care veneau la cursuri pentru a vedea pe magistrul celebru dincolo de zidurile cetății. Alții veneau pentru a cere sfaturi în probleme de filosofie sau de viață. Discipolii săi erau din diverse cetăți ale imperiului și urmăreau o formație filosofică solidă. Între acești tineri se aflau și discipoli care se remarcau prin vocația lor. Pentru instruirea acestor auditori diverși, Epictet utiliza o metodă pedagogică adecvată. Cursurile lui cuprindeau declamații și dialoguri, dar și exegeze de texte selectate din opera stoicilor Zenon și Chrysippos, sau din mari autori de altă orientare filosofică, precum Platon, Dyogenes sau Epicur. De aceea, Epictet este un veritabil pedagog. Magistrul din Nicopolis nu urmărea să construiască un sistem de filosofie[1], ci să disciplineze inteligența discipolilor săi și să formeze caractere.

1. Despre problema unității și evoluției doctrinei stoice, v. E. Cizek, *Epictète et l'heritage stoicien*, în „Studii Clasice", 17, 1977, p. 71–87. Exegeții filosofiei stoice au păreri divergente: unii susțin că doctrina Porticului a rămas unitară, alții că doctrina a evoluat în timp și, în sfîrșit, alții că tradiția și inovația reprezintă o unitate dialectică evidentă. Apără unitatea doctrinei stoice: M. Pohlenz, *Die Stoa*, Göttingen, 1948; E. Bréhier, *Chrysippe et l'ancien stoicisme*, Paris, 1970 și G. Rodis-Lewis, *La morale stoicienne*, Paris, 1970; constată metamorfoza doctrinei stoice: V. Goldschmidt, *Le système stoicien et l'idée de temps*, Paris, 1965 și G. Germain, *Epictète et la spiritualité stoicienne*, Paris, 1964; constată dialectica dintre tradiție și inovație: R. Chevalier, *Le milieu stoiciene à Rome au premier siècle p.Ch.*, în „Bulletin de l'Association Guillaume Budé", 1960, p. 534 și A. Goedeckemeyer, *Préface* la ediția P. Barth, *Die Stoa*, Stuttgart, 1946.

Cartea lui Epictet numită *Enchiridion* este o excelentă antologie a *Diatribe*-lor. Acest manual se adresează unui discipol care aspiră să devină filosof. Doctrina comună a Porticului dobîndește o expresie nouă și energică. Epictet adoptă ontologia și gnoseologia stoică, dar renovează etica. În ontologie, stoicii sînt materialiști, dar admit existența unui principiu activ, imanent materiei, numit λόγος, identificat cu divinitatea. Stoicii sînt panteiști, iar divinitatea este imanentă. Situarea zeului în afara lumii nu e proprie gîndirii stoice. În gnoseologie, stoicii consideră că percepțiile și reprezentările sînt ordonate de rațiune și astfel se poate disocia adevărul de neadevăr. Etica[1] stoică propune omului „arta de a trăi" conform legilor naturii, principiu care asigură autonomia spirituală a individului. Idealul stoicilor e omul înțelept, *sophos*, care cunoaște legile universului și, condus de rațiune, stăpînește pasiunile, realizînd ἀταραζία sau ἀπάτεια, care echivalează cu virtutea supremă.

Etica stoică nu exclude însă îndeplinirea datoriilor obștești. Zenon, fondatorul școlii stoice vechi, propusese o doctrină socială utopică, fără disocieri etnice și de clasă, abandonată de urmașii săi, sub presiunea statelor monarhice în care trăiau. Stoicii predică autodesăvîrșirea în singurătate, dar susțin și solidaritatea umană. În acest sens, recomandarea participării la politica cetății[2] este edificatoare.

Doctrina stoică a lui Epictet, reflectată în *Enchiridion*, ajută omul să înțeleagă faptul că universul este bun așa cum este, că totul se petrece sub legea unei rațiuni imanente superioare, care conduce lumea cu înțelepciune. Aderarea la voința Providenței îl face pe om liber[3] și fericit, în pofida oprimării și suferinței din jur. Epictet îndeamnă discipolii săi să gîndească și să simtă ca el, căci el este un magistru al „artei de a trăi" în concordanță

1. A. Bonhöffer, *Die Ethik des Stoiker Epiktet*, Stuttgart, 1894; Th. Colardeau, *Etude sur l'Epictète*, Paris, 1903; A. Bodson, *La morale sociale de derniers Stoiciens: Sénèque, Epictète, Marc-Aurèle*, Paris, 1967; J. Brun, *Le stoicisme*, Paris, 1969.
2. C. Nicolet, *Les idées politiques à Rome sous la Republique*, Paris, 1964; A. Michel, *La philosophie politique à Rome d'Auguste à Marc-Aurèle*, Paris, 1969 și idem, *Histoire de doctrines politiques à Rome*, Paris, 1970.
3. J. Moreau, *Epictète ou le secrète de la liberté*, Paris, 1964.

cu legile naturii. Aşadar, cunoaşterea condiţiei umane, responsabilitatea datoriilor, examinarea conştiinţei, rezistenţa în primejdii, voinţa de a face bine – toate acestea dezvăluie forţa şi noblețea sufletului omenesc.

Deschiderea spre social şi politic confirmă mobilitatea doctrinei stoice. Epictet ierarhizează datoriile sociale şi recomandă supunerea faţă de suveranul luminat. Stoicii luptă contra alienării sociale şi pentru perfecţionarea morală a omului, apăsînd pe toleranţă, echitate, solidaritate, atribute ale unui umanism fervent. În vremea lui Nero, stoicismul era o filosofie de opoziţie, dar în vremea lui Hadrian şi Marcus Aurelius devine o filosofie de guvemămînt[1].

Pendulările stoice între materie şi metafizică, între individ şi obşte[2], între elită şi mulţime, între însingurare şi solidaritate nu sînt contradicţii ireconciliabile, ci ipostaze dialectice ale unui sistem filosofic dinamic, susţinut şi de un umanism peren. În *Enchiridion*-ul lui Epictet bate inima înţelepciunii[3]. De aceea, această carte a fost citită cu pasiune de păgîni şi creştini, din Antichitate pînă azi, înălţînd omul la conştiinţa demnităţii sale divine.

Lectura pripită a operei lui Epictet a determinat pe unii exegeţi să considere că acesta nu preţuieşte studiul teoretic, ci exerciţiul practic. Epictet reproşează discipolilor săi ruperea teoriei de practică, limitarea la asimilarea doctrinei şi la arta retorică, fapte care nu formează filosofi. Tot el însă a afirmat că trebuie să cunoaştem legile naturii pentru a trăi conform cu natura. De aceea trebuie să consultăm opera lui Zenon, Chrysippos, Cleanthe, ca să învăţăm să judecăm drept (*E.*, 49). Formaţia spiritului rămîne, totuşi, un mijloc, căci nu teoria, ci practica desăvîrşeşte filosoful. Filosofia e ca medicina sau muzica. Discipolii vin să-şi fortifice sănătatea morală, să înlăture patimile iraţionale, să disocieze lucrurile dependente sau inde-

1. F. Millar, *Epictetus and the Imperial Court*, în „The Journal of Roman Studies", 55, 1965, p. 140 s.v.
2. G. Rodis Lewis, *La morale stoicienne*, Paris, 1979, p. 130 s.v.
3. Pentru înţelegerea doctrinei stoice a lui Epictet, v. şi sinteza lui E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, III, 1, p. 765–781 şi, de asemenea, sinteza lui H. Arnium, Epiktetos, în Pauly-Wissowa, *Realencikopädie der Clasischen Altertumwissenschaft*, VI, col. 126–130.

pendente de om, să-şi înalţe sufletul şi faptele la armonia divină a naturii. Filosofia este o pregătire complexă pentru viaţă, iar filosoful stăpîn pe sine şi pe legile naturii, îşi păstrează cumpătul în orice împrejurare, fericită sau tragică, dovedind eficienţa doctrinei stoice.

Propensiunea lui Epictet pentru principii este atestată de atitudinea faţă de doctrina altor şcoli filosofice. El consideră filosofi autentici pe stoicii Zenon şi Chrysippos, şi critică pe Carneade şi Epicur. La epicurei, Epictet contestă echivalarea plăcerii cu scopul vieţii, egoismul dur şi absenţa unui sens social. La neoacademici, Epictet combate pendulările lor intelectuale şi morale, iar la sceptici – negarea adevărului în pofida afirmării existenţei sale. Epictet confruntă principiile cu practica, bazat pe bunul simţ sau pe raţiune. El cultivă raţionamentele logice şi face din raţiune norma adevărului şi criteriului valorii. Educaţia filosofică implică organizarea prenoţiunilor şi disocierea valorilor, luminate de raţiune, întru descoperirea şi supunerea la legile naturii. În felul acesta, omul devine o „persoană morală", un προαίρεσις. Termenul lui Aristotel το ἀνθρωπεύεσθαι, „a umaniza", reflectă adecvat sensul teoretic şi practic al raţionalismului stoic.

Raţionalismul lui Epictet propagă doctrina acţiunii. Exerciţiul raţiunii se aplică în trei domenii: *dorinţă, opţiune* şi *judecată*. Precizăm că aceste etape tripartite sînt formulate[1] de Epictet şi nu le întîlnim la alţi stoici. În prima etapă, educaţia filosofică ne îndeamnă să stăpînim dorinţele, să le limităm la bunurile interioare, să înţelegem că realitatea independentă de puterea noastră este „indiferentă" şi că nu constituie pentru noi un bun sau un rău. În a doua etapă, trebuie să direcţionăm propensiunile noastre, spontane sau meditate, după legile naturii. Omul trăieşte în relaţii determinate din care derivă datorii faţă de zei, cetate, familie, rude, prieteni etc. Toate aceste datorii trebuie împlinite, la timpul şi locul potrivit, conform raţiunii universale. A treia etapă succesivă, raţionamentul, asigură fermitatea judecăţilor şi a reprezentărilor noastre, controlate de voinţa şi λόγος-ul nostru.

Trecînd prin aceste etape, omul devine stăpîn pe sine şi liber

1. v. A. Bonhöffer, *Epiktet und die Stoa*, Stuttgart, Enke, 1890, p. 27.

în acțiune. Un exeget[1] al lui Epictet a observat că, în *Diatribe*, termenii „liber" și „libertate" revin de 130 ori, de șase ori mai mult ca în *Noul Testament* și de 2 ori mai mult decît la Marcus Aurelius. Doctrina lui Epictet nu este o doctrină a „salvării", ci o doctrină a „liberării", în care sufletul învață să opteze pentru libertatea neștirbită de evenimente, de oameni, sau de zei. Nici nașterea, nici bogăția, ci independența spiritului și abolirea dorințelor iraționale asigură libertatea omului.

Opera lui Epictet implică o dublă viziune asupra vieții: una pesimistă, bazată pe condiția tragică a omului comun; obsedat de incertitudine, fatalitate și moarte, iar alta, optimistă, generată de viața înțeleptului stoic, stăpîn pe sine și pe legile naturii. Acest înțelept învinge răul prin forța morală[2], ca Heracles care, săvîrșind isprăvile sale, își pune în valoare darurile de la natură. Aceste viziuni asupra lumii nu se înfruntă în sufletul filosofului, pentru că prima este gîndirea unui profan, ἰδιώτης, dominat de afecte, pe cînd cea de a doua este gîndirea unui inițiat, πεπαιδευμένος, înarmat cu secretul „artei de a trăi" suveran.

Sentimentul religios fervent, întîlnit în opera lui Epictet, conferă acesteia originalitate[3]. Epictet este cel mai religios dintre toți stoicii. În gîndirea sa, zeul nu mai este impersonal, ca la Seneca sau Marcus Aurelius, ci personificat. Zeul supraveghează universul și viața omului, este imanent, locuiește în noi[4], vede și înțelege tot. Omul, pentru a fi liber[5], trebuie să trebuie să trăiască în conformitate cu legea divină a naturii. Viața noastră este un dar vremelnic al naturii, și omul trebuie să-l restituie acestei divinități (cf. *D.*, IV, 10, 14). Divinitatea nu se distinge de natură sau univers, căci zeul este inteligența care guvernează cosmosul în mișcarea sa necontenită. Omul, prin trup și suflet, participă la unitatea și mișcarea universului (*D.*, I, 14, 1–7). Acesta, cînd moare, se desface în elementele din care a fost

1. v. W.A. Oldfather, *Epictetus*, London – New York, 1926, vol. I, p. XVII.
2. D. Pesche, *La Morale de Epicteto*, în „Rivista de Filosofia", XXX, 3, 1939, p. 250–264.
3. C. Martha, *Le stoicisme sous l'Empire romaine*, Paris, 1886, p. 207.
4. E. Bossard, *Epictète*, în „Revue de Theologie et Philosophie", Lausanne, XVII, 1929, p. 202.216.
5. V. Agostino, *Interno al concetto della liberta in Epicteto*, în „Arch. ital. psicol.", 8, 1930, p. 298–231.

alcătuit (*D.*, III, 13–14). Aşadar, Epictet se distinge de stoici prin personificarea divinităţii şi prin tonul religios fervent, dar rămîne fidel doctrinei panteiste a şcolii stoice[1]. Epictet nu concepe un zeu transcendent[2], generator şi hegemon al universului, şi nici nu crede în nemurirea sufletului, precum creştinii. Prin gîndirea sa religioasă şi prin etica sa austeră, rămîne un păgîn şi un precursor al creştinilor.

Ideile şi atitudinea religioasă a lui Epictet a făcut posibilă teza relaţiei sale directe cu învăţătura creştină[3]. Eruditi ca Th. Zahn[4] şi K. Kuiper[5] consideră că Epictet a citit *Noul Testament*, dar A. Bonhöffer[6] şi Douglas Sharp[7] resping aceste supoziţii, afirmînd că stoicismul şi creştinismul au fost mişcări paralele şi independente. Noi considerăm că există interferenţe, dar acestea sînt subordonate unor concepţii diverse despre lume. Între stoicismul tîrziu şi creştinism au existat certe influenţe reciproce. Epictet îi numeşte pe creştini Galileeni şi-i admiră pentru eroismul lor în faţa primejdiilor, dar consideră atitudinea acestora ca o stare de suflet iraţională. El cere discipolilor săi stoici devoţiunea creştinilor, dar condusă de raţiune. Aşadar, interferenţele existente fac parte din sisteme de gîndire opuse. La stoici, zeul se confundă cu natura, raţiunea guvernează universul, individul e independent şi detaşat de vulgul stăpînit de patimi şi interese, pe cînd la creştini, zeul e relevat, viaţa pămînteană pregăteşte viaţa eternă, iar credinţa, smerenia, iubirea, speranţa cuceresc mulţimea. Ambele învăţături se întîlnesc întru disprefuirea bunurilor materiale, vremelnice. Stoicismul rămîne, totuşi, o filosofie a elitei, pe cînd creştinismul este o credinţă a mulţimii.

Tonul fervent religios al lui Epictet se înalţă, uneori, la un

1. G. Pepe, *La filosofia religiosa di Epicteto*, în „Rivista di Filosofia Neo-scolastica", 8, 1916, p. 2–20.
2. v. A. Bodson, *La morale sociale des derniers Stoiciens: Sènèque, Epictète, Marc-Aurèle*, Paris, 1967, p. 54 s.v.
3. M.J. Lagrange, *La philosophie religieuse d'Epictète et la Christianisme*, în „Revue Biblique", t. IX, 1912, p. 5–21.
4. Th. Zahn, *Der Stoiker Epiktet und sein Verhältnis zum Christentum*, Erlagen, 1894.
5. K. Kuiper, *Epictetus en de Christelijke moraal*, Amsterdam, 1906.
6. A. Bonhöffer, *Epiktet und das Neue Testament*, Giessen, Töpelmann, 1911.
7. Douglas Sharp, *Epictetus and The New Testament*, London, 1914.

imn de iubire față de un zeu personal, dar zeul acesta este mereu imanent, nu transcendent (*D.*, II, 18; III, 22 etc.). Filosoful are atunci vibrația unui apostol și ridică discipolii săi – care înfruntă vicisitudinile destinului și disprețuiesc bunurile materiale – la înălțimea martirului creștin. Parabola de pe munte a lui Iisus întru detașare de bunuri vremelnice, sau pledoaria lui Pavel pentru renunțare la familie și cultivarea celibatului, sunt similare. Ideea filiației bazată pe iubire, ca în sentința în care Heracles e proclamat fiu al lui Zeus – pentru că îl iubește pe Zeu mai mult decît orice pe lume – este, de asemenea, un indice care ne determină să credem că între stoicismul tîrziu și creștinism au existat influențe reciproce.

În vremea lui Epictet, creștinismul se consolida la orașe și cucerea nu numai mulțimea, dar și înalta societate. Paralel, stoicismul fusese renovat de Seneca și Musonius Rufus. Aceste mișcări, care urmăreau moralizarea societății, nu se ignoră reciproc. Stoicismul și creștinismul folosesc metode comune de propagare a doctrinei. Începînd cu Epictet și Marcus Aurelius, religia păgînă începe, treptat, să valorifice modelul creștin[1].

Apropierea lui Epictet de creștinism e certă, dar nu trebuie exagerată. Să nu uităm că *Manualul* lui Epictet va fi adoptat de discipolii Sf. Ion Chrysostom la viața anahoreților și, apoi, la viața eremiților de la Muntele Sinai, devenind un îndreptar pentru monahismul creștin. În Renaștere[2], Loyola îl citea cu fervoare pe Epictet. Să nu uităm, de asemenea, că învățătura creștină se bazează pe sentiment, pe iluminare, pe intuiție, pe cînd etica stoică se sprijină pe rațiune, pe voință, pe silogisme succesive. Virtutea iubirii de aproapele tău se întîlnește atît la stoici, cît și la creștini. La creștini, rezultă din convingerea că sîntem fiii aceluiași părinte spiritual, pe cînd la stoici, din conștiința că sîntem părți ale aceluiași univers. Atitudinea binevoitoare față de cei răi rezultă din încredințarea că răul e necesar și are rostul său în lume. Bunăvoința nestrămutată dezarmează orice răutate umană. Atitudinea morală a lui Epictet a creat „religia datoriei și a solidarității umane", care este cel mai înalt crez al condiției de cetățean și de om, și acest adevăr are valoarea unui testament spiritual.

1. G. Boissier, *La religion romaine d'Auguste aux Antonins*, Paris, 1917, p. 9 s.v.
2. L. Zanta, *La Renaissance du Stoicisme au XVIe siècle*, Paris, Champion, 1914.

Limbajul filosofic al lui Epictet reliefează ideile sale umaniste. Magistrul din Nicopolis scrie în κοινή, dar într-un registru popular, similar cu cel din *Noul Testament*[1]. În raport cu limbajul atic[2], se diferențiază prin abuz de cuvinte compuse, adverbe neuzitate, dispariția dualului, introducerea latinismelor, confuzia între prepoziții, nediferențierea negațiilor, frecventarea diminutivelor, granițe labile în folosirea modurilor la subordonate. Toate aceste mărci sînt proprii limbajului popular, nu literar, căci Epictet vorbea mulțimii, nu retorilor, cu forță și savoare specifică.

Stilul lui Epictet este un stil oratoric, prelucrat, oral, adecvat scopului său pedagogic. Frazele sînt construite pentru a fi pronunțate, nu citite. De aceea nu trebuie să ne surprindă repetițiile, obscuritățile, solecismele. Epictet nu e un scriitor, ci un profesor de filosofie care se adresează unui auditoriu eteroclit. Discipolul său, Arrianus, publică lecțiile magistrului fără să sacrifice elocvența lor naturală, care captivează interlocutorii. Această elocvență e variată: gravă, dramatică, ludică, pitorească, trivială, iar fraza se înalță la perioada largă și sonoră, sau coboară la propoziția scurtă ori eliptică. Procedeele retorice folosite parcimonios, mai ales în topica discursului – simetrii, antiteze, repetiții, clauzule etc. – nu sînt artificiale, ci însoțesc fluxul natural al gîndirii. Stilul lui Epictet are „nuditate atletică", spune C. Martha[3], și e bine potrivit „moralei militante" stoice. Întîlnim, totuși, imagini frapante, formulări incisive și pitorești, comparații din viața comună, ironii savuroase, dar toate aceste mijloace de expresie, de la cuvîntul trivial la metafora rafinată, sînt puse în slujba rațiunii și a pedagogiei. Epictet nu prinde interlocutorii, ca Socrate, în plasa dialecticii, ci ridică spada gîndirii și retează fulgerător.

În urma acestor reflecții provocate de lectura operei lui Epictet, putem conchide că filosofia sa este, prin excelență, paideică. Aceasta urmărește inițierea, dar, mai ales, formarea unui om care cercetează și înțelege legile naturii și ale societății.

1. Douglas Sharp, *Epictetus and The New Testament*, London, 1914, passim.
2. P. Melcher, *De sermone Epictetes quibus rebus ab Attica regula discedat*, Diss., Phil. Halenses, vol. XVII, 1907.
3. C. Martha, *Le stoicisme sous l'Empire romaine*, Paris, 1886, p. 9.

Filosofia este o condiție necesară pentru a cerceta și pentru a urma legile naturii, este, în ultimă instanță, „arta de a trăi" o viață autentică. Filosofia nu promite omului bunuri exterioare, căci materia sa este alcătuită din bunuri interioare. După cum, pentru dulgheri, materia pe care se exercită este lemnul și pentru sculptor – bronzul, arta de a trăi are ca obiect de explicație viața (*D.*, I, 15). Pentru acest motiv, filosofia are funcție dublă: să ne dezvăluie legile naturii și ale societății și, în același timp, să ne educe. Înțelegînd legile naturii și ale societății, descoperim limitele libertății noastre. Omul, în sens ontologic, este o parte a naturii și, prin natura sa, necesitate și universalitate. Dezvăluirea acestor elemente imanente asigură libertatea în univers, înaltă condiția sa ontologică din modul de a fi în sine la modul de a trăi în societate. Epictet, așadar, promovează o filosofie dinamică și fortificatoare, bazată pe cercetarea naturii, pe cunoașterea de sine și pe libertatea asumată, în cadrul determinismului cosmic și social. De aceea Epictet este un filosof peren și contemporan cu noi.

Manuscrisele *Diatribelor* lui Epictet derivă din arhetipul *Bodleianus*, care se află la Oxford, în Biblioteca Bodleiană, în *Codex Græc. Miscellani* 251, și datează din secolul al XII-lea. Copiile după acest arhetip, conservate în diverse mari biblioteci europene, datează din secolele XIII–XVII și sînt în număr de 20.

Edițiile operei lui Epictet sînt numeroase. *Editio princeps* a fost tipărită la Veneția, în anul 1535, de Trincavelli. Azi e cunoscut cu numele de *Codex Uptonis*, pentru că J. Harris a comentat la Upton un exemplar. Alte ediții: Bâle, 1554, cu versiune latină de Schegk; Bâle, 1560, cu comentarii de Ch. Wolf; Londra, 1739–1741, ediție critică de John Upton, cu comentarii de mai mulți erudiți; ediții monumentale au fost tipărite de J. Schweighäuser, 1799–1800, cu 5 v. și H. Schenkl, în colecția Teubner, Leipzig, 1894 și, apoi, în 1916.

Traduceri în limbi moderne, din secolul al XVIII-lea pînă azi, se întîlnesc în toate marile culturi europene: în Germania, Schultess (1766) și R. Müke, Heidelberg, 1916; în Anglia, E. Carter (1749–1756), G. Long (1877), P. Matheson, Oxford,

1916, W. Oldfather, The Loch Classical Library, 1926; în Franța, J. Goulu, Paris, 1609 și 1630, A.P. Thurot, Paris, 1838, V. Courdaveaux (1862 și 1908).

În cultura românească, versiuni din Epictet s-au realizat încă din secolul al XVIII-lea (v. Biblioteca Academiei, Mss. rom. 27). În secolul XX, au fost publicate mai multe traduceri din *Enchiridion*. Cronologic, acestea sînt: versiunea tipărită, fără numele traducătorului, la București, Socec, 1900, traducerea lui N. Iacovescu (București, Speranța, 1901), versiunea lui C. Fedeleș (București, Cultura Națională, 1925), traducerea lui Al. Pop (în „Ramuri", VI, 1969, nr. 4, c. I–XXIV și în nr. 5, c. XXV–XXXIII, și, în sfîrșit, versiunea lui D. Burtea (București, Minerva, 1977). Filologii români nu au tradus încă *Diatribele* lui Epictet. Sperăm că într-un viitor apropiat se va tipări, într-o ediție bilingvă, întru binele culturii noastre, *opera omnia* a marelui filosof grec.

TRAIAN DIACONESCU

NOTĂ
ASUPRA EDIȚIEI

1. Opera lui Epictet însumează astăzi trei lucrări: *Diatribe*, *Enchiridion* și *Fragmente*. Operele de bază – *Diatribe* și *Enchiridion* – au fost transmise posterității de Flavius Arrianus din Nicomedia, discipol al lui Epictet în vremea împăratului Traian. Aceste opere au fost editate, traduse și comentate de numeroși erudiți, din Renaștere pînă azi, în toate marile culturi europene. Importanța filosofiei stoice în gîndirea europeană i-a determinat, în mod firesc, pe erudiții români să valorifice moștenirea spirituală a lui Epictet.

2. Filologii români au tradus din opera lui Epictet numai *Enchiridion*-ul. Prima traducere a fost realizată în secolul al XVIII-lea și se află, în manuscris, la Biblioteca Academiei Române (Mss. rom. 27). În secolul XX, au fost realizate și publicate patru traduceri. În ordine cronologică, aceste versiuni au fost tipărite de N. Iacovescu (București, Speranța, 1901), de C. Fedeleș (București, Cultura Națională, 1925), de Alexandru Pop (în „Ramuri", 1969, nr. 4 și 5) și, în sfîrșit, de Dumitru Burtea (București, Minerva, 1977).

3. Ediția de față reproduce versiunea *Enchiridion*-ului publicată de regretatul Dumitru Burtea (1977) și versiunea mai veche a lui C. Fedeleș (1925). Aceste traduceri, realizate de un filolog (D. Burtea) și un filosof (C. Fedeleș), se completează reciproc și se adresează, printr-un limbaj expresiv și clar, prelucrînd textul original, unui cititor comun, deschizînd astfel calea unei receptări fertile în cultura noastră.

4. Filologia clasică românească are, însă, datoria de a publica lucrările lui Epictet într-o ediție bilingvă, însoțită de note și

comentarii academice, la nivelul culturii europene. Revizuirea versiunii *Enchiridion*-ului și traducerea integrală a *Diatribe*-lor va reprezenta, desigur, un act de cultură major, care va spori patrimoniul spiritual românesc.

Traian DIACONESCU

Epictet

MANUALUL
și
FRAGMENTE

Traducere de C. FEDELEȘ

MANUALUL

1.

Înainte de toate, din lucrurile lumii acesteia, unele stau în puterile tale, altele nu. Așa, peste părerea, voința, dorința și aversiunea ta, tu ești mai mare. De ce? Fiindcă acestea sunt supuse voinței tale. Din contra, peste corpul, averea, faima și rangul tău, tu nu ai nici o putere. De ce? Fiindcă acestea nu ascultă de voința ta.

După aceea, cele ce stau în puterile tale le poți realiza când vrei, fără rezistență ori piedică străină de tine. Din contra, cele ce trec de cercul puterilor tale vin și se duc la întâmplare, după conjuncturi și fatalități străine și mai presus de tine.

Prin urmare, ia aminte. *De vei confunda sfera libertății cu a necesității, sau sfera suveranității tale cu a fatalității universale, să știi că mergi de-a dreptul la ciocniri, amărăciuni și nenorociri inevitabile* și, deci, la conflicte și cu omenirea și cu zeii. Din contra, dacă vei distinge cu preciziune sfera ta proprie de cea străină ție, faptele tale nu vor cunoaște nici început, nici oprire forțată din afară; nu te vei plânge de nimeni, nici nu vei da vina pe nimeni; *și, contând în toate numai pe voința ta*, nu te poate nici atinge, nici dușmăni nimeni; căci n-are nici cum, nici de ce.

Și acum, dacă ai dat sufletului tău această orientare, *să nu cumva să crezi că poți aștepta toate fără muncă încordată*; ci chiar în sfera putinței tale, vei vedea îndată că față de unele se impune *renunțarea*, iar față de altele *amânarea*. Căci fără această gradație, alergând, în același timp, și după adevăratele bunuri ale vieții, și după măriri, și după avere, se prea poate să n-ai parte nici de unele, dar este sigur că vei pierde pe cele dintâi, singurele dătătoare de libertate și fericire.

Când, dar, câte o idee neagră începe a întuneca cugetul tău, zi-i îndată așa: Tu ești părere amăgitoare, nu adevăr. Cerceteaz-o, apoi, la lumina principiilor de mai sus, începând cu primul: *Stă ea în sfera putinței tale, ori dincolo de dânsa*? Și dacă stă dincolo, zi-i: Du-te în drumul tău, căci pentru mine ești ca și cum n-ai fi.

2.

Ia aminte că rostul dorinții este căpătarea lucrului dorit și rostul urei e îndepărtarea lucrului urât. Cine n-are parte de ce dorește, nenorocit este; și cine se izbește de ce nu dorește, tot nenorocit este. Și, de aceea, dacă tu fugi numai de ce este în puterea ta, nu vei da niciodată peste ce n-ai dori; iar dacă fugi de boală, de moarte, ori de sărăcie, e vai și amar de tine. Întoarce-ți, dar, teama de la cele ce nu sunt în puterile tale și îndreapt-o spre cele nefirești, dar care stau în puterea ta. Cât despre dorință, smulge-o din tine imediat. Căci *dacă dorești ce nu depinde de tine, ești, în mod fatal, nenorocit; iar ca să alegi din cele ce depind de tine, nu ești încă în stare, fiindcă nu știi cum să alegi. Ține-te, dar, față de toate, la distanța impusă de voința ta, liniștit și măsurat.*

3.

În fața oricărui lucru, ce te atrage, te satisface, ori ți-e drag, nu uita a te întreba, privindu-l cu de-amănuntul: La urma urmei, ce este acest lucru? Ții la o oală? Zi: îmi place o oală. S-a stricat cumva? Nu-i mai mult decât o oală. Îți săruți copilașul sau soția? Zi: sărut o făptură omenească. Moare cumva? N-ai de ce-ți pierde cumpătul.

4.

Înainte de a începe o treabă, deapăn-o, mai întâi, cu de-amănuntul în gând. Vrei, bunăoară, să mergi la baie? Gândește-te la baie, la cei ce se împroașcă acolo cu apă, la cei ce-și dau brânci, la cei răi de gură, la cei lungi de mână. Și mai sigur te

vei apuca de lucru, dacă zici de la început: vreau să mă scald, dar în același timp eu vreau să-mi păstrez și sfera libertății mele naturale. Și așa la toate. Și atunci, la orice ți s-ar întâmpla la baie, vei zice îndată: eu nu voiam numai baia, ci și păstrarea libertății mele naturale; Întrebarea este: o mai am eu acum, dacă las să mă supere cele ce se întâmplă aici?

5.

Nu fenomenele naturii chinuesc pe oameni, ci părerile oamenilor despre dânsele. Așa, bunăoară, moartea n-are nimic de temut, cum găsește și Socrate. Dar părerea noastră, arătând-o îngrozitoare, o face într-adevăr îngrozitoare. De aceea, la orice piedică, durere sau nenorocire, tu nu da vina pe altul decât pe tine, adică pe părerea ta. Căci prostul la toate dă vina pe alții; cel ce începe a se lumina dă vina pe sine; iar înțeleptul nici pe altul, nici pe sine.

6.

Nu te mândri cu ce nu-i al tău. Când calul tău, nechezând, ar zice „ce frumos sunt eu", ar merge. Dar când tu zici cu mândrie „ce frumos cal am eu", te mândrești cu o calitate a calului. Căci ce este al tău într-însul? Aspectul sub care îl vezi. Îți bine, numai când vei ajunge să vezi toate sub adevăratul lor aspect, poți, într-adevăr, să te mândrești: pentru că atunci te distingi printr-o calitate a ta.

7.

Când corabia ta aruncă, uneori, ancora, oprindu-se pe lângă țărmuri străine, poți prea bine să te dai jos pe uscat, pentru un pahar cu apă, ori o scoică lucitoare, ori o floricică, ce-ți iese în cale. Dar gândul tău să rămâie veșnic sus și urechea la semnalul cârmaciului; și cum l-ai auzit, lasă toate și fugi la locul tău, ca să nu te trezești luat și aruncat sus ca o vită nesimțitoare. Așa și în viața aceasta pământească, dacă ai dat de o soție și un copilaș, prea bine. Dar dacă te cheamă cârmaciul de sus, fugi

la corabia ta fără a întoarce măcar capul înapoi. Și, mai ales, când ești bătrân, nu te îndepărta deloc de corabie, ca nu cumva să te prăpădești pe meleaguri străine.

8.

Nu căuta să meargă lumea după voia ta, ci îndreaptă voia ta după mersul lumii. Și vei ieși bine.

9.

Boala poate învinge corpul, dar nu și voința, dacă aceasta nu se dă învinsă. Șchiopătarea împiedică piciorul, dar nu voința. Urmează așa înainte și vei vedea că pentru toate există o limită undeva, dar pentru tine nu există.

10.

La toate greutățile vieții tale, caută în tine puterea cu care să le poți ține piept. La ispita frumuseții, tu ai înfrânarea; la greutatea muncii, curajul; la vorba rea, răbdarea. Și când ai ajuns la această deprindere, nimic nu mai poate rezista în calea ta.

11.

Nu zice niciodată: „am pierdut cutare lucru", ci „l-am dat înapoi". Mi-a murit copilașul? L-am dat înapoi. Mi s-a stins soția? Am dat-o înapoi. Mi-au luat ogorul? L-am dat înapoi. Dar nu-i drept să mi se ia lucrul meu. Asta-i altă vorbă, prin cine dai înapoi un lucru care nu era al tău. Atâta timp, însă, cât este în păstrarea ta, să ai grijă de dânsul, așa cum drumețul lasă casa ce l-a găzduit o noapte.

12.

Dacă vrei să înaintezi în înțelepciune, nu te frământa cu gânduri de acestea: „dacă nu mă ocup de averea mea, rămân pieritor de foame", ori „dacă nu-mi țin din scurt servitorul, se

face un rău". Căci mai bine să mori de foame, senin și liniștit, decât să înoți în belșug cu sufletul ros de griji; și mai bine să ajungă servitorul tău un rău, decât tu un nenorocit. Începe, dar, cu cele mici. Ți s-a vărsat cumva untdelemnul? Ți-a curs vinul? Tu zi așa: acesta este prețul liniștei mele; cu dânsul îmi cumpăr cu seninătatea de cuget. Căci gratis nu poți avea nimic. Când chemi, dar, servitorul, zi în gândul tău: întâi se poate ca el să nu audă; iar dacă aude, se poate să nu asculte, cum zic eu. Dar ca în mâna lui să stea pacea sufletului meu, aceasta nu se poate.

13.

Dacă vrei să înaintezi în înțelepciune, nu te uita de te ia lumea de prost, ori de nebun. E treaba ei, nu a ta. Din contra, *când te vezi deodată lăudat, uită-te bine dacă n-ai greșit cărarea ta.* Căci nu-i ușor să poți împăca o voință liberă, conform naturii, cu cele materiale; și se prea poate ca, alergând după una, să uiți de alta.

14.

Dacă vrei ca soția, copiii și prietenii tăi să trăiască atât cât lumea, ești un prost. Căci ceri să fie în puterea ta, cele ce nu sunt, și al tău, ceea ce nu-i al tău. Și iarăși, dacă vrei ca servitorul tău să nu greșească, tot un prost ești; căci vrei ca răutatea să nu fie răutate, ci altceva. Dacă însă vrei să te abții de la ceva, cu toate ispitele poftei tale, aceasta poți. *De aceea, întărește-te, dar prin exercițiu neîntrerupt, ca să faci cele ce poți.* Căci acela este domn peste tot și peste toate, care și când vrea și când nu vrea ceva, găsește *în voința lui și energia de realizare și frâna de renunțare.* Cine vrea să fie liber, nu se ia după ce fac ori nu fac alții, căci atunci sclav rămâne.

15.

Gândește-te la bunacuviința unui ospăț. A venit blidul în dreptul tău? Întinzi mâna și iei frumos, cât poftești. A trecut de tine? Nu-l mai cherni înapoi. N-a ajuns încă la tine? Nu-l sorbi cu ochii, lăsându-ți gura apă, ci aștepți să vie rândul tău. Fă așa

și cu copiii și cu soția și cu mărirele și cu averile; și vei merita, astfel, a sta la masă cu zeii.

Iar dacă ai ajuns chiar ca, din bucate înșirate dinaintea ta, să nu iei nimic, atunci nu ești numai oaspetele zeilor, ci egalul lor. De aceea, *Diogene și Heraclit și alții au fost așezați între zei, fiindcă erau, într-adevăr, de natură divină.*

16.

Când vezi pe cineva bocindu-se că-i pleacă feciorul la drum lung, ori că a rămas pe drumuri pierzându-și tot ce avea, ferește-te a crede pe acest om drept un nenorocit; *căci nu întâmplările externe, ci părerile lui despre dânsele îl doboară pe dânsul.* Oricum, însă, pleacă-ți urechea la durerea lui, mângâie-l cu vorba și, la nevoie, *varsă o lacrimă cu dânsul: dar nu din toată inima.*

17.

Nu uita că ești un actor într-o dramă aleasă de cineva mai mare decât tine. Vei juca puțin, dacă a ales-o scurtă, mult, dacă a ales-o lungă. Ți-a împărțit rolul unui sărac? Joacă-l bine, cu tot farmecul lui. Ți-a căzut rolul șchiopului, al magistratului, al plebeului? Aceeași datorie. *Căci atâta e al tău: să joci frumos rolul primit. Dar alegerea lui nu e treaba ta.*

18.

Când auzi corbul croncănind, nu-ți strica inima, ci zi îndată: pentru mine n-are ce meni a rău; dar pentru corpul meu, pentru averea mea, pentru reputația mea, pentru copiii mei, ori pentru soția mea, se prea poate. Mie însă nu-mi poate prevesti decât bine, dacă vreau eu; căci orice întâmplare m-ar lovi, știu cum s-o înfrunt și să fac dintr-însa ce vreau eu.

19.

Ești invincibil dacă nu te prinzi în lupte dincolo de sfera puterii tale. Se poate să vezi pe cineva întrecând pe mulți în mărire și putere; dar ferește-te de a-l crede fericit.

Dacă binele adevărat stă în cele ce depind de noi, ambiția și gelozia nu mai au nici un rost. Împărat, prefect, consul, – nimicuri. Om liber, aceasta e totul. Și aici nu duce decât o singură cale: disprețuirea celor ce nu stau în sfera puterii tale.

20.

Nici vorba rea și nici bățul care te lovește nu te doare, ci părerea ta despre dânsele. Și așa, la începutul oricărei dureri, vei găsi îndată, nu un lucru, ci o părere a ta despre acel lucru. *Ceartă dar, înainte de toate, să nu te răpească imediat părerea*; căci dacă tu capeți puțin răgaz de gândire, mai ușor îți vei păstra cumpătul.

21.

Moartea și exilul și toate ororile să le ai deapururi înaintea ochilor tăi. Dar mai ales moartea. Și atunci nici nu vei cădea prea jos, nici nu te vei înălța cu gândul prea sus.

22.

Dacă ți-ai închinat viața filosofiei, pregătește-te a asculta batjocuri și ghidușii ca acestea: „Da de unde a mai răsărit și filosoful acesta? Și de ce ne ia așa de sus? Ia să ne lase mai domol." Tu însă nu lua pe nimeni de sus, ci susține cele ce crezi drepte ca și cum ai fi trimisul lui Dumnezeu pe lume. Și dacă rămâi neclintit în atitudinea ta dreaptă, vei vedea, în scurt timp, batjocoritorii devenind admiratorii tăi; pe când, dacă te-ai intimidat de la început, vei culege râsul lor îndoit.

23.

Dacă te trezești uneori cu gândul la cele materiale, de dragul cuiva, să știi că te-ai abătut din calea dreaptă. Căci oricând și oriunde tu trebuie să fii filosof. Nu-i vorba să pari altora așa, ci să fii în fața conștiinței tale și în toată sinceritatea. Căci poți.

24.

Nu-ți întuneca sufletul cu gânduri ca acestea: „Voi trăi necunoscut, ca un om de nimic." Căci a te crede mic, fiindcă nu ai o funcțiune înaltă, este a crede că răul și binele tău depinde de lumea externă. Ce? Măririle și banchetele sunt, oare, menirea ta? Nu. Atunci de unde rușinea că nu le ai? Și cum să te socoți un om de nimic, când știi că *valoarea omului nu stă în ce pare, ci în ce este el*, și știi bine că, în această privință, nu te întrece nimeni.

Dar îmi rămân amicii fără ajutor. Cum fără ajutor? Nu le dai bani? Nu-i faci cetățeni romani? Și, oare, acestea depind de noi ori de altul? Și apoi, cine poate da altuia ceea ce el singur nu are?

Adună, deci, bani, zic ei, ca să avem și noi. Dacă pot face avere, păstrându-mi simplitatea, credința și bunătatea, arătați-mi cum, și voi aduna. Dar dacă voi îmi pretindeți să dau aceste bunuri ale mele ca să vă procur vouă niște lucruri de nimic, sunteți și nedrepți și nebuni. Căci, la urma urmei, ce vreți voi? Bani ori un amic credincios și sincer? Atunci, aici ajutați-mă să ajung și nu-mi cereți lucruri care să mă silească să pierd tocmai această calitate.

Dar, zici tu, rămâne patria fără ajutor. Mă rog, de ce ajutor este vorba? Nu va căpăta de la mine nici colonade, nici băi, după cum nu va avea nici încălțăminte de la fierar, ori arme de la croitor. Dar nu e, oare, mai bine ca să-i dea cine poate? Și dacă tu i-ai da un alt cetățean credincios și supus, n-ar fi un bun dar din partea ta? Desigur. Și atunci vezi că n-ai trăit fără a aduce folos țării tale.

Ce slujbă voi ocupa eu, dar, în țara mea? Aceea care îți îngăduie să-ți păstrezi credința și simplitatea neatinse. Iar dacă, dorind să-ți servești țara, le pierzi pe acestea, întreabă-te ce câștigă ea din pierderea ta?

25.

Ți-a trecut cineva înainte la un banchet, la o recepție, la un consiliu? Dacă crezi acestea lucruri bune, felicită-l că i-au căzut

lui; dacă sunt rele, să nu-ţi pară rău că nu ţi-au căzut ţie. Vezi, oi tu, nefăcând cele ce fac alţii pentru căpătarea celor ce nu depind de noi, n-ai nici dreptul la parte egală cu dânşii.

Căci nu poate fi egal cel ce nu bate la uşa nimănui, cu cel ce roade pragurile tuturora; cel ce-şi caută numai de drumul lui, cu cel ce conduce întotdeauna pe altul; cel ce nu ştie decât de vorba dreaptă, cu cel ce aruncă numai complimente linguşitoare. Eşti, dar, şi nedrept şi lacom dacă, fără a achita nimic din preţul curent cu care se cumpără aceste lucruri, vrei să le capeţi gratuit.

Cam cât costă o lăptucă? Un obol, nu-i aşa? Şi acum dacă unul dă obolul lui şi cumpără lăptuca, iar tu nu-l dai pe al tău şi laşi la locul ei lăptuca, să nu crezi că cel ce a luat-o are mai mult decât tine. Căci, după cum el are lăptuca cumpărată, tu ai obolul cruţat. Aşa-i şi aici. Nu te-a poftit cineva la masă? Vorba e: dar tu i-ai achitat lui preţul cu care el îşi vinde masa, adică laudele şi complimentele aşteptate? Crezi că face? Atunci dă-i preţul. Nu face? Nu dai nimic şi nu aştepţi nimic.

Şi la urma urmei, n-ai tu nimic în locul banchetului pierdut? Socoteşte numai atâta: n-ai lăudat pe cine nu se cuvine şi n-ai răbdat aroganţa slugilor lui.

26.

Scopul naturii se vede din lucrurile recunoscute de toţi. A stricat, bunăoară, sclavul vecinului tău un pahar? Zici: nimic mai banal.

Dar, atunci când se sparge şi al tău, zi tot aşa. Şi aplică apoi metoda şi la lucruri mai mari. A murit feciorul ori soţia cuiva? Zici iar: întâmplare omenească. Dar ia să moară unul dintr-ai tăi: Vai de mine sunt zdrobit. *Ei, de ce să schimbi îndată şi expresia şi tonul întrebuinţat faţă de alţii?*

27.

Dacă nimenea nu-şi poate fixa un scop spre a nu-l realiza, atunci, desigur, Răul nu există în Univers.

28.

Dacă cineva ar pune corpul tău la dispoziția primului venit, te-ai indigna, cu drept.

Dar când tu singur îți pui sufletul la dispoziția oricui, pentru ca de insulta lui să se tulbure și să-și iasă din fire, nu ți-e oare rușine de tine?

29.

La orice lucru, cântărește bine și începuturile și urmările lui. Altfel, vei începe multe cu entuziasm, ca acela ce nu știe încotrò merge, dar la prima greutate te vei lăsa de toate.

Vrei, bunăoară, să ieși triumfător la jocurile olimpice? Prea bine, dragă. Face. Atunci cumpănește antecedentele și urmările și apoi te apucă hotărât de treabă. Trebuie supunere la rigorile disciplinei, regim special la mâncare, *abținerea de la lucruri dulci, exercițiu încordat la ore fixe, pe arșiță ca și pe frig, abținerea de la apă rece și de la vin, când ți-e sete*, într-un cuvânt, să te dai cu totul pe mâna maestrului de gimnastică și a doctorului. Apoi, în timpul luptelor, tăvăleală prin nisip, când și când câte o mână julită, câte un picior scrintit; pulbere pe gât, oricând, câte un bici la spinare, uneori, și la urma urmei poate... învins.

După ce le-ai numărat pe toate acestea, dacă tot crezi că merită, apucă-te de atletism. Dacă începi, însă, fără a te fi gândit la ele, ești ca acel copil care, acum se joacă de-a atleții, acuși de-a gladiatorii; acum suflă din trompetă și acuși declamă tragedii. Așa și tu: azi atlet, mâine gladiator, poimâine orator, răspoimâine filosof. Și la urma urmei – o secătură. O maimuță ce imită tot ce vede și trece mereu de la o maimuțărie la alta. Pentru că n-ai început nimic cu socoteală, și n-ai îmbrățișat nimic din tot sufletul tău, ci după toane, cum ți-a venit într-un moment sau altul.

Și așa vezi pe câte unul care, fiindcă a văzut și el un filosof sau a auzit pe unul care vorbea de Euphrat (mai vorbește oare cineva ca acela?) îi vine în minte să se facă și el filosof.

Dragul meu, ia seama bine ce faci. Și vezi dacă umerii tăi

sunt făcuți pentru o sarcină ca aceasta. Vrei să fii pentatlu sau atlet? Cercetează-ți bine brațele și coapsele; încearcă-ți tăria șalelor. *Căci nu toți avem toate darurile, ci unii unele și alții altele.*

Crezi tu că, devenind filosof, mai poți să mănânci ca înainte, bea ca înainte, poftì ca înainte și căsca de urât ca înainte? Ei, nu. Vine vegherea, meditația, munca, despărțirea de ai tăi, râsul sclavului și batjocura prostului față de omul care, de acum înainte, rămâne cel din urmă în onoruri, în demnități și în afaceri, mergând până în cele mai mici lucruri.

Cumpănește bine toate acestea. Și, dacă socoți că în schimbul lor poți să capeți pentru sufletul tău invulnerabilitatea, libertatea și imperturbabilitatea, începe. Dacă nu, caută-ți de treabă. Căci vei fi ca și un copil, azi filosof, mâine publican, poimâine retor și răspoimâine procurator imperial. Și cum se potrivesc toate acestea, una cu alta? Dacă ești bărbat, trebuie să fii același, bun sau rău, până la capăt; să alegi între sufletul tău și lumea externă, să te concentrezi în sfera ta proprie sau să tibuești pe dinafară, într-un cuvânt, să fii filosof ori nătărău.

30.

Fiecare datorie a ta rezultă dintr-un raport în care te afli. Ai un tată. Ești dator a-l îngriji, a-i asculta cuvântul, a-i răbda vorba rea și chiar lovitura dacă ți-o dă. Dar tata e rău. *Ei și era necesar ca Natura să-ți dea numai decât un tată bun? Ea ți-a dat un tată, atâta.* Tot așa: frate-tău se poartă rău cu tine. Oricum, tot frate rămâne față de tine; și nu căuta ce face el, ci ce trebuie să faci tu pentru a rămânea în armonie cu Natura. Căci tu ești invulnerabil atâta cât ai voința tare și nu lași părerea să te amăgească. Și astfel orice datorie a ta către națiunea ta, către mai marele tău, o vei deduce îndată din raportul ce te fixează față de dânsul.

31.

Pietatea față de zei stă în ideile exacte ce le avem despre dânșii, în convingerea că ei există și cârmuiesc toate cu

frumusețe și dreptate; că și existența ta este în voia lor și a curgerii universului înaintea căreia trebuie să te închini umilit, ca înaintea unui decret al Conștiinței Cosmice. Și așa vei fi totdeauna împăcat cu zeii care nu pot să uite și să neglijeze ceva în lume, oricât de mic, necum pe tine.

Și aici nu ajungi decât dacă știi bine că răul nu poate veni niciodată din sfera lumii externe care nu depinde de noi. Altfel este inevitabil ca atunci, când pierzi ce ți-i drag ori te izbești de ce ți-i urât, să te revolți protestând în contra celor ce duc cârma Universului.

Căci așa este urzită substanța vieții, ca să fugă de ce-i strică și să caute ce-i prieste. Și nu se poate ca cel torturat să privească cu admirație spre torturator, ori să-i mulțumească bucuros pentru orice lovitură.

De aceea, feciorul se ridică asupra tatălui, când nu i se dă ce crede el că-i drept și bine; de aceea *Polinice și Eteocle au ajuns dușmani de moarte, socotind că domnia este un bine. De aceea se ceartă mereu cu zeii țăranul*, de aceea marinarul, de aceea negustorul, de aceea părintele ce și-a pierdut copii, ori soțul rămas fără soție. Căci pietatea se îndreaptă spre izvorul binelui. Și când ai distins bine sfera suveranității tale de a necesității universale, silindu-te a stabili armonia lor, ai dat și pietății o bază eternă.

Adă, dar, totodeauna, libațiunile, ofrandele și sacrificiile după datinele țării, curat, punctual și după puterile tale.

32.

Când te duci la oracol, gândește-te că tu nu știi ce are să aducă viitorul și vii să afli aceasta de la dânsul. Dar cum ce poate să aducă viitorul, aceasta o știi de mai înainte, dacă ești cât de puțin filosof. Și dacă evenimentele nu depind de noi, sunt ca și cum n-ar fi.

Nu veni, deci, la oracol nici cu dorință, nici cu frică, nici cu cutremur. Ci ca omul care știe că tot ce aduce viitorul este indiferent și trebuie privit cu nepăsare. Că oricum ar fi el, nimeni nu te poate opri de a trage folos dintr-însul. Vino dar la zei cu sufletul plin de încredere, ca la sfătuitorii tăi; iar după aceea, nu

mita cu cine te-ai sfătuit și pe cine n-ai ascultat, dacă nu te-ai supus la timp.

Vino la oracol, în sensul lui Socrate, adică atunci când este de aflat un eveniment ce nu se poate determina nici cu rațiunea, nici altmintrelea. Dar când ai de înfruntat un pericol pentru un mimic, ori pentru patria ta, ar fi absurd, să mai întrebi oracolul dacă trebuie să faci oceasta, ori ba? Căci chiar de ți-ar spune el că semnele arată rău și că te așteaptă moartea, schilodirea ori prinsoarea, rațiunea poruncește, cu toate acestea, să te arunci în primejdie pentru amicul ori patria ta. *Răspunsul l-a dat aici un oracol mai mare, Apollon Pythianul, când a alungat din templul lui pe acela care lăsase fără ajutorul cuvenit pe prietenul său căzut în mâini de ucigași.*

33.

Fixează-ți în minte, chiar de acum, o regulă și un ideal de purtare *cărora să te conformezi riguros, atât în singurătate cât și între oameni*:

Taci cât mai mult; vorbește numai când trebuie și scurt. Dacă împrejurările te aduc să vorbești mai mult ceva, nu te ocupa nici de evenimentele externe, nici de gladiatori, nici de reprezentațiile de la circ, nici de atleți, nici de mâncare și băutură; căci despre acestea are cine vorbi. De oameni, iar nu grăi, nici cu mustrare, nici cu laudă, nici cu comparații între unul și altul.

Pe cât poți, îndreaptă, cu cuvântul tău mereu vorba spre chestiuni alese; iar *între persoane necunoscute să taci.*

Nu râde mult, nici de multe, nici fără seamă.

Nu jura niciodată, dacă poți; dacă nu, cât mai puțin.

La petrecere cu oameni străini și necioplițl nu te pune; iar dacă cumva vine vremea și așa, ia seama, să nu te porți ca și dânșii. Căci, oricât de curat ai fi din fire, dacă ai a face cu oameni necurați, te pătezi și tu, fără voia ta.

În mâncare, băutură, îmbrăcăminte, locuință, gospodărie ține-te de strictul necesar. La lux și la plăcerile simțurilor renunță cu totul.

De plăcerile sexuale rămâi, pe cât poți, străin până la căsătorie pentru a te bucura de ele după lege. Dar nici nu ataca mereu pe cei ce fac altmintrelea, nici nu te lăuda mereu cu castitatea ta.

De ţi se suflă în ureche că cutare te-a vorbit de rău, nu te apăra de vorbele auzite, ci răspunde aşa: „Ehei, de ştia el săracul şi alte păcate ale mele, nu spunea numai atâta."

Nu te prea ţine de teatru. Iar când se întâmplă să mergi acolo, nu te pasiona pentru nici o partidă, ci ai grijă de tine, adică fii mereu mulţumit cu cele ce vezi şi ia-le aşa cum se prezintă, ca să nu fii contrariat. *Nu aplauda pe nimeni, nu râde de nimeni şi nu lua parte la manifestaţiunile mulţimii.* Când ai ajuns acasă nu vorbi mereu de cele văzute, fiindcă ele nu ajută cu nimic la îndreptarea ta; ba chiar s-ar părea că spectacolul te-a făcut să-ţi cam ieşi din fire.

La şedinţe literare nu te duce nici oricum, nici oriunde. Dar dacă ai apucat a intra, stai serios şi liniştit, ca să nu turburi pe nimeni.

Când ai de întâmpinat vreun om mare, gândeşte-te ce-ar face în locul tău Socrate, ori Zenon, şi vei vedea îndată ce ai de făcut şi tu.

Când te duci la un om mare, gândeşte-te că poate să nu fie acasă, ori să nu te primească, ori să-ţi trântească uşa în nas, ori să nu vrea nici să ştie de tine. Dar dacă, cu toate acestea, este nevoie să te duci, du-te, şi primeşte cu răbdare orice ar fi, fără să zici în tine: „Mai bine nu mai veneam." Căci aceasta e vorbă de om prost, care se simte rănit de întâmplările externe.

În conversaţie nu aduce vorba la tot pasul cu rost sau fără rost, de isprăvile şi întâmplările tale, *căci plăcerea ce o ai tu de a povesti, n-o au şi cei dimprejur de a te asculta.*

Nu umbla după haz cu orice preţ. E un pas alunecos şi uşor, te duce la vulgaritate; ba poate chiar să te scadă în ochii prietenilor tăi.

E periculos să arunci în conversaţia ta obscenităţi. Iar de se întâmplă să auzi şi de acestea de la alţii, dezaprobă cu toată energia pe aceia de la care ele pornesc, dacă poţi; dacă nu, atunci arată din tăcerea ta, din roşeaţa feţei tale, din încruntarea şi severitatea ei, că tu nu permiţi astfel de apucături.

34.

Dacă ispita vreunei plăceri răsare în inima ta, nu te lăsa răpit imediat, ci ţine-o în aşteptare şi ia-ţi puţin răgaz de gândire.

Pune apoi față în față aceste trei momente: al gustării ei, al efluvii ce o urmează și al satisfacției ce te așteaptă, dacă îi rezişti, meritând toată lauda. Crezi că e bine să începi ceva? Dă întâi lui o parte toate farmecele și adeneniriile plăcerii și pune-le în față ceva superior: conștiința că *tu* trebuie să decizi în această luptă.

35.

Te-ai gândit îndeajuns și te-ai hotărât să faci ceva? Din acest moment nu-ți mai pasă nici de lume și nici de ce crede ori de ce zice ea. Căci dacă vezi că pornești strâmb, de ce nu te oprești de la început? Iar dacă te știi pe calea dreaptă, cine te mai poate împiedica?

36.

Propoziţiuni ca „Acum e ziuă" ori „Acum e noapte", au fiecare înţelesul lor luate separat; dar, contopite într-un tot, dau o absurditate. Așa și la un banchet. A lua pentru tine partea cea mai bună ţi se pare evident din punct de vedere al corpului tău. Dar dacă ai în vedere și datoria bunei cuviinţe, vezi că purtarea aceasta este absurdă. Când eşti, dar, la masa cuiva, nu uita că, pe lângă punctul de vedere al corpului tău, mai este și respectul pentru gazdă.

37.

Dacă iei un rol peste puterile tale, ai să-l joci rău; iar cel pe care l-ai fi putut juca bine, nejucat rămâne.

38.

După cum mergând îţi fereşti bătătura de orice atingere ori piciorul de orice scrintire, tot așa pururea să iei aminte, ca nu cumva să atingi ce este mai înalt în tine: raţiunea. Dacă pui acest gând înaintea tuturor faptelor tale, să știi că le-ai pus o temelie mai sigură.

39.

Măsura avuției este nevoia corpului, după cum măsura sandalei este mărimea piciorului. Ai înțeles aceasta? Vei avea o limită în toate. Nu? Atunci prăpastia te așteaptă. Bunăoară, încălțămintea. Ai uitat cumva nevoia piciorului? Vei zice îndată: de ce n-ar fi ea aurită, de ce n-ar fi de purpură, de ce n-ar fi brodată? Vezi! O clipă ai uitat măsura și oprirea a devenit imposibilă.

40.

Femeile n-apucă a împlini 14 ani și bărbații încep a le desfăta cu cuvântul „Domnișoară". E natural, dar, necerându-li-se decât a fermeca pe bărbați, ele încep a se găti peste măsură, punându-și în aceasta speranța lor. Mare lucru ar face însă cine le-ar aduce la convingerea că nimic nu înalță mai mult în lume decât măsura și modestia.

41.

E semn de *animalitate* a avea în vedere mereu *corpul*, cu sport mult, *mâncare multă*, băutură multă, petrecere multă. Vorba e: toate la rândul lor, și cu măsura lor; dar la începutul tuturor grijilor tale trebuie să fie *sufletul*.

42.

Te amărăște cineva cu răutatea lui, ori te ponegrește în ochii altora? Așa e *organizarea* sufletului său. Și nu poți cere ca el să lucreze după părerea ta, ci după a lui. Iar dacă părerea lui este greșită, a lui este și durerea, de a sta închis într-o eroare. Liber este oricine să considere un raționament drept fals, dar puțin îi pasă raționamentului de aceasta; durerea rămâne aceluia ce l-a luat pe dos. Plecând de aici, *fii bun cu cine te insultă. Și zi oricând: Așa i s-a părut lui.*

43.

Orice lucru are două torți: de una poți să-l ridici; de alta nu. Ți-a făcut fratele tău vreun rău? Nu apuca numai de răul lucru, căci ai prins chestiunea de toarta cea rea. Apuc-o mai bine de toarta cealaltă: ți-i frate și ai crescut cu dânsul împreună. Și atunci ai dat de toarta dreaptă.

44.

Eu sunt mai bogat, prin urmare sunt mai sus decât tine; eu sunt mai meșter la cuvânt, prin urmare sunt superior ție. Raționamentele acestea sunt greșite și trebuiesc îndreptate așa: Eu sunt mai bogat decât tine, prin urmare averea mea e mai mare decât a ta; eu sunt mai meșter la cuvânt, prin urmare vorbirea mea e mai bună decât a ta. Căci una este bogăția și averea și alta ești *tu*.

45.

Se scaldă cineva în zori de ziuă? Să nu zici: „rău face" ci „se scoală prea de dimineață". Bea cineva vin mult? Să nu zici: „rău face", ci „bea mult". Căci, până nu cunoști motivul faptei lui, de unde știi dacă face rău? Și atunci scapi de a vedea și constata una, și a aprecia alta.

46.

Nu vorbi mult de filosofie și teorii filosofice înaintea mulțimii, ci tradu principiile tale în fapte. *De ce să discuți la masă asupra modului cum trebuie mâncat? Mai bine mănâncă cum trebuie, fără nici o vorbă. Socrate se lepădase până într-atâta de orice ostentație*, încât venind la el odată niște tineri pentru niște recomandații către alți filosofi, a mers el singur și i-a condus la adresele căutate. Așa știa el să se scoboare.

Când între oameni inculți vine vorba de vreo teorie, taci mai totdeauna; căci nu-i bine ca stomacul să arunce ce n-a mistuit încă. Iar de cumva vreunul te face prost și tu nici nu-i dai atenție, să știi că ești la începutul înțelepciunii. Oare oaia arată

ciobanului câtă iarbă a mâncat? Nu. Dar după ce a mistuit–o, dă atâta lână și atâta lapte. Așa și tu. Nu ameți lumea cu filosofia ta, ci arată la ce fapte ai ajuns, după ce ai pus–o în practică.

47.

Dacă ți–ai deprins corpul cu puțin, nu te lăuda; și dacă bei apă, nu spune la toată lumea: eu beau apă. Vrei să te deprinzi cu durerea? Să fie pentru tine, nu pentru ochii lumii. Nu căuta, dar, să uimești pe nimeni; și chiar de mori de sete, ia apă rece în gură și apoi aruncă–o; și tot nu spune nimănui.

48.

Semnul prostului: nici binele, nici răul el nu–l așteaptă de la dânsul, ci numai de la alții.

Semnul înțeleptului: și binele și răul el îl așteaptă numai de la dânsul.

Semnul celui ce înaintează pe calea înțelepciunii: nu ocărăște pe nimeni și nu laudă pe nimeni, nu se plânge de nimeni și nu dă vina pe nimeni; nu vorbește nimic de sine, nici că este mare, nici că știe multe. Nu i–a mers bine o treabă? El este cauza. Îl lauzi? Râde de tine. Îl ocărăști? Tace și nu se apără. Se pipăie numai și se observă mereu, ca cel ce se scoală după boală lungă, cu grijă ca sănătatea pe care o simte întărindu–se într–însul să nu se oprească înainte de a–și fi împlinit măsura.

El a smuls din sine toată dorința și și–a îndreptat toată energia către îndreptarea slăbiciunilor firei sale omenești.

Măsura este armonia sufletului său și puțin îi pasă dacă lumea îl ia drept un prost ori un incult. Într–un cuvânt, el nu se mai teme decât de sine, ca de un dușman, care mereu îi pune lațuri înainte.

49.

Când auzi pe cineva lăudându–se că el înțelege și poate comenta pe Chrysip, tu zi așa: Dacă Chrysip n–ar fi scris încâlcit, omul acesta n–ar avea nici un rost în lume. Dar eu ce vreau? Să cunosc Natura și să urmez căile ei. Cine le poate, oare, lămuri? Aud de Chrysip: mă duc la dânsul. Însă nu–i înțeleg

scrierile. Caut pe cineva să mă introducă în tălmăcirea lor. Până aici nu-i mare lucru. Dar după ce mi-am găsit interpretul, rămâne să pun în practică principiile explicative. Ei, aici începe totul. Căci dacă mă mulțumesc a admira interpretarea, oare ce-am făcut eu alta decât că am pus filologul în locul filosofului, cu singura deosebire că, în loc să traduc pe Homer, traduc pe Chrysip? Ba chiar, de m-ar ruga cineva: explică-mi pe Chrysip, mi-ar fi mai mare rușinea să nu pot arăta decât vorbe netraduse încă în faptele corespunzătoare.

50.

Rămâi credincios acestor principii ca unor legi pe care nu le poți călca fără a săvârși un păcat. Iar de gura lumii să nu-ți pese, căci nu-i în puterea ta s-o oprești.

51.

Când vei ajunge tu, oare, să înțelegi ce multe stau în puterea ta, să faci și să nu te mai abați de la poruncile rațiunii? Ți-ai ales principiile de urmat și le-ai aprobat. Pe cine mai aștepți acum ca să te scuture și să te împingă la lucru? Nu ești doar un băiat, ci bărbat în toată firea. Dacă te dai lenei și indolenței, amânând tot de azi pe mâine, și de mâine pe poimâine, momentul deșteptării tale, nu-i nădejde să ajungi la lumină și vei trăi și vei muri tot cum ai apucat – inconștient.

Ești un om în floarea vârstei și capabil de orice progres. Aspirațiunea spre perfecțiune este tendința neînvinsă a firii tale. Muncă sau plăcere? Glorie sau infamie? Nu uita că acum se dă lupta ta, acum sunt jocurile tale olimpice, și nu mai poți da înapoi; de ziua de azi și de lupta de acum depinde sau biruința sau înfrângerea ta definitivă.

Așa a ajuns Socrate perfect: ascultând veșnic și pretutindeni numai glasul rațiunii. Tu nu ești Socrate, se înțelege; dar e bine să trăiești ca și cum ai vrea să devii un alt Socrate.

52.

Partea întâi și cea mai necesară din filosofie este aceea privitoare la punerea în practică a teoriilor. Bunăoară: *Să nu*

spui minciuni. A doua, se raportează la demonstrațiuni. Bunăoară: *De unde urmează că nu trebuie să spui minciuni*? A treia, confirmă și explică pe aceste două. Bunăoară: *Pe ce se bazează această demonstrație? Ce este oare demonstrația? Ce este un raționament consecvent? Ce este o discuție contradictorie? Ce-i adevărul? Ce este eroarea*?

Cum vezi, importanța părții a treia rezultă din importanța părții a două, iar importanța acesteia, din aceea a părții întâi. *Partea cea mai necesară dintre toate și care trebuie luată de bază întotdeauna este partea întâi.*

Iar noi facem pe dos. Căci ne oprim atât de mult la a treia și-i închinăm tot studiul nostru, încât prima rămâne, regulat, dată uitării. *De aceea noi spunem minciuni, dar avem totdeauna la îndemână argumentele pentru a dovedi că nu trebuie să spunem minciuni.*

53.

Pentru orice întâmplare să ai la îndemână gândiri ca acestea:

*

„Du-mă, Doamne Sfinte, du-mă, tu, Ursită,
Pe calea-mi de veci însemnată".

*

„Și merg cu tot dragul; dar chiar de n-aș vrea,
În mâinile voastre stă viața mea toată".

*

„Căci cine se pleacă în fața Ursitei
Acela cuminte-i și acela înțeleptu-i".

*

„Apoi, dragă Criton, dacă așa este voia zeilor, așa să fie."

*

„Pe mine, Anytos și Melitos pot să mă piardă, dar rău nu-mi pot face."

FRAGMENTE

1.

Viaţa la voia întâmplării, ca apa revărsată: tulbure, gloduasă, greu de răzbătut, vajnică, zgomotoasă şi repede trecătoare.

2.

Viaţa orientată după un ideal, ca izvorul nesecat: curat, limpede, gustos, răcoritor, înviorător, căutat de toţi, bogat şi pururea fără de sfârşit.

3.

Dacă vrei să devii bun, dă-ţi seama întâi că eşti rău.

4.

Mai bine să recunoşti că greşeşti uneori, dar binele să fie nota generală a vieţii tale, decât să susţii că greşeşti rar şi nota generală a vieţii tale să fie răul.

5.

Pune frâu patimilor, până nu-ţi pun ele ţie.

6.

Părerea oamenilor ia-o cum vrei; dar de adevăr teme-te.

7.

De vrei să auzi bine de tine, învață-te a vorbi bine de alții; apoi de la vorbă bună treci la faptă bună și, în curând, vei ajunge să auzi bine de tine.

8.

Libertate și sclavie – două nume: unul însemnă virtute, altul viţiu. Dar amândouă răsar din voință, fără de care nu există nici una, nici alta. Sufletul, însă, este mai mare și peste corp și peste lumea materială lipsită de voință. Nimenea nu este, deci, sclav, atâta timp cât voința lui e liberă.

9.

Ca un lanț peste lumea materială stă Fatalitatea; peste cea sufletească, Răutatea. De aceea cel liber la corp, dar legat la suflet, sclav este, iar cel legat la corp, dar liber la suflet, liber este.

10.

Legăturile trupului le desleagă ori natura prin moarte, ori mituirea prin bani; ale sufletului, însă, numai virtutea prin învățătură, experiență și exerciţiu.

11.

De vrei să trăiești în pace și cu voie bună, fă ca toți în casa ta să fie oameni buni. La aceasta ajungi ori luminând pe cei care vreau, ori alungând pe cei care nu vreau. Și atunci cu cei fugiți a fugit inferioritatea și sclavia, iar cu cei rămași a rămas superioritatea și libertatea.

12.

Nu-i rușine, oare, ca tu, care, cu darul dulce al albinelor, îți

îndulcești băutura, cu răutatea ta să amărăști darul Domnului – Rațiunea?

13.

Nimenea din cei închinați banului, plăcerii ori ambiției nu cunoaște dragostea de om, ci numai sufletul ales.

14.

După cum n-ai dori ca mergând cu o corabie mare, luminoasă și aurită, să te duci la fund, tot așa ferește-te de palatul mare și fericit care te înecă în griji fără număr.

15.

Când suntem invitați la masa cuiva, mâncăm ce ni se pune dinainte; a cere gazdei pește, ori plăcinte, ar fi curată nebunie. Numai în lume noi cerem mereu de la zei cele ce nu se dau, deși sunt nenumărate cele ce ne-au dat.

16.

Să te strici de râs de cei ce se laudă cu cele ce ies din sfera puterii lor. Eu, zice unul, sunt mai strașnic decât tine, fiindcă am moșii multe, iar tu ești lihnit de foame. Eu sunt consul, zice altul. Eu procurator, un altul. Și eu am părul creț, un altul. Dar unde este calul, care să zică altui cal: eu sunt mai sus decât tine fiindcă am pășune multă și orz din belșug, și hățuri aurite și hamuri cu zorzoane? Din contra, el ar zice: fiindcă sunt mai bun la fugă decât tine. Căci superioritatea sau inferioritatea unui animal se judecă după o calitate sau un defect al lui. Numai la om calitatea lui distinctivă, virtutea, se trece cu vederea. De aceea, la noi părul, hainele, neamul sunt totul.

17.

Când doctorul clatină din cap, tăcut, bolnavul oftează

văzându-l că-şi ia nădejdea de la dânsul. Dar când filosoful se uită lung la tine, strângând din umeri, simţitu-te-ai, tu, vreodată aşa de atins la suflet, că el şi-a luat nădejdea de a se mai înţelege cu tine?

18.

Cel cu trupul bine zidit rabdă şi arşiţa şi gerul. Tot aşa cel cu sufletul bine cumpănit îndură şi mânia şi supărarea şi veselia şi orice.

19.

Întreabă-te singur: vreau eu să fiu bogat ori fericit? Dacă zici bogat, aceasta nici nu-i mare lucru şi nici nu depinde numai de tine; iar dacă zici fericit, aceasta este şi lucru mare şi stă numai în puterea ta. Pentru că averea este darul trecător al împrejurărilor, iar fericirea este darul voinţei tale.

20.

Când vezi vipera, aspida ori scorpia în cutie de abanos sau de aur, observă că, cu toată strălucirea cadrului în care apar, nici nu te atrag, nici nu le admiri, ci cunoscând firea lor veninoasă, întorci capul cu fior. Ei bine, tot aşa când vezi răutatea lăfăindu-se în avere şi în splendoarea norocului, nu rămâne uimit de strălucirea decorului dimprejur, ci scârbit de ticăloşia celor dinăuntru.

21.

Averea nu este un bine; luxul este un rău; cumpătarea este un bine. Căci ea îndeamnă la economie şi la sporul celor bune, pe când bogăţia împinge la risipă şi la călcarea măsurii. De aceea, greu este şi ca bogatul să ajungă la înţelepciune şi ca înţeleptul să ajungă la bogăţie.

22.

De te-ai fi născut într-o corabie, oare ar trebui să aspiri necontenit ca să devii cârmaciul ei? Iar pe pământ, să alergi veşnic după avere? Căci nici corabia, nici avuţia nu sunt ale tale, ci numai *raţiunea. Ea singură fiind esenţa firii tale*, a ta rămâne şi, deci, la dânsa să-ţi stea gândul deapururea.

23.

Oare dacă te năşteai în Persia, te-ai fi grăbit să vii îndată în Grecia? Nu, ci ţi-ai fi petrecut viaţa acolo. Dar dacă te-ai născut în sărăcie, de ce alergi îndată după bogăţie, în loc să-ţi petreci viaţa cu bine într-însa?

24.

Mai bine să fii sănătos într-un culcuş mic şi strâmt, decât să zaci de boală, într-un pat larg şi mare. Şi mai bine este ca, trăind cum poţi, să ai cugetul împăcat, decât, înotând în bogăţie, să te stingi de supărare.

25.

Nu sărăcia aduce supărare, ci nemulţumirea cu puţin; şi nici avuţia nu te scapă de frică, ci raţiunea. De aceea, dacă ţi-ai ales raţiunea, nici nu vei alerga după bogăţie, nici nu vei fugi de sărăcie.

26.

Nici calul nu se alege şi nu se laudă după iesle, hamuri, ori cergă, nici pasărea după hrană ori cuib; ci calul după iuţeala picioarelor, pasărea după iuţeala aripilor. Aşa şi tu: nu prin hrană, haine ori aparenţe exterioare te vei impune, ci prin onestitate şi fapte bune.

27.

Una este a trăi frumos și alta a trăi fălos. Căci prima vine din cumpătare, măsură, ordine, cuviință și mulțumire cu puțin; a doua din desfrânare, risipă și abatere de la ordine și bunăcuviință. Prima merită laudă, a doua dispreț. Dacă vrei, dar, să trăiești frumos, nu ameți lumea cu lux și aparențe mari.

28.

În mâncare și băutură, măsură să-ți fie, înainte de toate, satisfacerea necesității. Aceasta depinde de plăcerea și gustul tău, care, la rândul lor, sunt condiționate de foamea ta. Și atunci nici nu vei consuma peste nevoia ta, nici nu vei umbla după bucătari rafinați, iar la băutură te vei mulțumi cu orice.

29.

Nu umbla după masă mare cu supărare, ci, mai degrabă, după masă simplă cu voie bună. Și atunci sufletul tău scapă o clipă de grijile materiale, fără a cădea în ispita periculoasă a plăcerilor; căci corpul dat azi plăcerilor, este mâine prada durerilor.

30.

Nu te aprecia după bucatele ce le consumi, ci după voia bună ce o ai în suflet. Căci bucatele, trecând prin tine, ajung la gunoi și s-a sfârșit; pe când voia ta bună, chiar când sufletul ți s-ar despărți de corp, tot voie bună rămâne.

31.

La ospețe nu uita că ai doi cu tine: corpul și sufletul. Și tot ce dai corpului te trage în jos; iar ce dai sufletului te îndreaptă în sus.

32.

Nu arăta oaspeților tăi mânie în mijlocul splendoarei. Căci

splendoarea, ca orice reflex material, trece repede; pe când mânia, dacă a intrat odată în suflet, acolo rămâne. Vezi de nu înțepa, așadar, cu vorbe mânioase, pe oaspeții tăi la masă strălucită, ci mai bine mâncare puțină, dar multă voie bună.

33.

Să nu fie cumva la masa ta mai mulți servitori decât oaspeți, căci e păcat ca pentru câteva scaune să se osteneaască o mulțime de suflete.

34.

Bine este ca în toate ale tale să pui singur umărul la lucru și chiar masa s-o iei o dată cu sclavii tăi. Iar când aceasta nu se poate, nu uita că atunci când tu stai degeaba, ești servit de alții care muncesc; când mănânci, de alții care nu mănâncă și când bei, de alții care nu beau; când vorbești, de alții care tac; când te odihnești, de alții care se ostenesc. Și atunci îți vei înfrâna și accesele de mânie și asprimea cu alții.

35.

Cearta și gâlceava sunt absurde oriunde, dar, mai ales, la masă n-au ce căuta niciodată. Căci, cum să lumineze cel beat pe cel treaz, sau să convingă cel treaz pe cel beat? Și când înțelegerea este imposibilă, toată munca rămâne penibilă.

36.

Greierul e cântăreț, iar scoica e mută Unul umblă după căldură, cealaltă după umezeală. Pe unul îl cheamă soarele fierbinte, ca să dea drumul muzicii; pe cealaltă roua, ca să pornească târâș la drum. De aceea și tu, când îți simți sufletul muiat de vin, nu-l lăsa să cânte, ca să nu te faci de râs. Iar când te afli în adunări cu sufletul încălzit de rațiune, pune-l să enunțe și să cânte principiile dreptății.

37.

Când discuți cu cineva, ia-l sub unul din aceste trei aspecte: ca superior, ca inferior și ca egal cu tine. Este superior? Să-l asculți și să-l urmezi. Este inferior? Să-l înveți. Este egal? Să fii într-un cuvânt cu dânsul. Și așa ai scăpat de gâlceavă.

38.

Mai bine este ca, întemeiat pe adevăr, să învingi o părere, decât întemeiat pe o părere să te învingă adevărul.

39.

Când cauți adevărul, se poate să învingi toate câte ți se pun în cale; dar când l-ai găsit, nimeni nu te mai poate învinge pe tine.

40.

Adevărul triumfă prin puterea lui internă; părerea, prin aparența ei externă.

41.

Mai bine toată viața să trăiești cu un singur om liber și să rămâi și tu liber, decât cu mulți și pururea sclav.

42.

De ce fugi tu, nu face altuia. De sclavie, tu fugi; deci nu face din nimenea sclavul tău. Iar dacă umbli numaidecât să ai un sclav, te vei trezi, pe nesimțite, și tu sclav. Căci nu pot sta laolaltă nici răul cu binele, nici sclavia cu libertatea.

43.

Precum omul sănătos nu vrea să fie servit de bolnavi, nici

să ducă boala între ai săi, tot așa omul liber nu vrea să fie servit de sclavi, nici să fie sclavul nimănui.

44.

Vrei să nu te numeri între sclavi? Liberează-te de sclavie. Și atunci ești liber, când te-ai dezlegat de dorință. Căci nici Aristide n-a primit numele de „Cel drept", nici Epaminonda de „Zeul", nici Lycurg de „Salvatorul" pentru averea ori sclavii lor; ci pentru că, cu toată sărăcia lor, au scăpat Grecia de sclavie.

45.

Vrei să trăiești fericit în casa ta? Fă ca Lycurg Spartanul. El n-a întărit țara cu ziduri, ci pe cetățeni cu vitejie, asigurându-i astfel pe veci libertatea. Așa și tu, nu-ți bate capul cu palate mari și turnuri înalte; ci pune în sufletul celor din casa ta voință, credință și iubire. Și lasă să vie toată răutatea lumii spre a o usedia.

46.

Nu-ți împodobi casa cu tablouri și picturi, ci zugrăvește-o simplu. Căci primele fiind străine, pot și dispărea ușor, pe când zugrăveala, făcând parte din casă, ține cât ține și ea.

47.

Nu aduna în casa ta toți boii, ci numai prieteni adevărați.

48.

După cum lupul seamănă cu câinele, așa lingușitorul, seducătorul și parazitul iau forma amicului adevărat. Vezi, dar, ca nu cumva în locul câinelui păzitor să primești din neștiință în casa ta pe lupul răpitor.

49.

A căuta admirație pentru zugrăveala casei tale, nu-i nimic. A-ți împodobi purtarea cu blândețe față de oameni e mult, căci aici se vede cine poate uni iubirea de frumos cu iubirea de om.

50.

Dacă admiri lucrurile mici, mai mult decât pe cele mari, ești de râs; iar dacă îți înalți sufletul deasupra celor mici, ești de admirat.

51.

Nimic mai urât decât avariția, nesațiul și fala goală. Nimic mai presus decât mărinimia, bunătatea, omenia și fapta bună.

52.

Lumea se uită rău la filosofii care nu văd în plăcere scopul vieții omenești, ci, mai cu drept cuvânt, îl găsesc în dreptate, cumpătare și libertate. Ca și cum de plăcerile corpului, așa de neînsemnate în sine, sufletul s-ar însenina, după expresia lui Epicur; iar de ale sale proprii, care stau mai presus de orice, el n-ar lua măcar cunoștință. Mie, însă, mi-a dat natura rușine, chiar la gândul necuviincios. Și aceasta nu mă lasă să văd în plăcere scopul și menirea vieții noastre.

53.

La Roma, femeile nu mai lasă din mână *Politica* lui Platon, în care se susține comunitatea femeii. Pentrucă ele se opresc la vorbele, dar nu la înțelesul autorului: că, adică, desființând căsătoria între doi indivizi, el ar impune comunitatea femeii; uitând că, în locul căsătoriei vechi, el aduce un alt mod de căsătorie. Vezi, cum se îndeasă oamenii acolo unde li se pare că află o justificare a viițiilor lor? Numai filosoful nu trebuie să piardă niciodată din ochi rațiunea, până și în cele mai mici lucruri.

54.

Cu cât o plăcere este mai rară, cu atât e mai intensă.

55.

Dacă întreci măsura, faci din lucrul cel mai dorit cel mai nesuferit.

56.

Adevărat om Agrippinus: singur nu s-ar fi lăudat niciodată; iar la lauda altora se înroșea. Mergea chiar până acolo, încât scria laude pentru toate întâmplările vieții sale: bunăoară, dacă îl scuturau frigurile, Frigurilor; de trăgea vreo rușine, Rușinei; de era adus să fugă, Fugii. Și odată, tocmai când să se pună la masă, îi vine porunca lui Neron de plecare în exil. Cu atât mai bine, zice el; atunci iau prânzul la Aricia.

57.

După cum cumpăna dreaptă n-are nevoie nici de o cumpănă dreaptă spre a fi îndreptată, nici de una strâmbă spre a fi judecată, așa și judecătorul drept n-are nevoie nici de unul drept, ca să-l îndrepte, nici de altul nedrept, ca să-l aprecieze.

59.

Nici linia dreaptă n-are nevoie de îndreptare, nici justiția de justificare.

60.

Să nu mergi înaintea judecății până nu te-ai judecat singur înaintea dreptății.

61.

De vrei să judeci drept, nu căuta nici la împricinați, nici la avocați, ci numai la fondul procesului.

62.

Nu vei greși în judecata altora, dacă duci singur o viață fără pată.

63.

Mai bine să judeci drept și să auzi vorbe rele de la osândit, decât strâmb, și să te mustre Natura și Adevărul cu dreptate.

64.

După cum piatra de încercare a aurului nu se poate încerca, la rândul ei, tot cu aur, așa și rațiunea omenească.

65.

Rușine să fie judecătorul judecat de alții.

66.

Nimic mai drept decât dreptate, nici mai just decât justiția.

67.

Cum să nu admiri pe Lycurg Spartanul? Un concetățean îi scoate un ochiu, poporul i-l dă pe mână să-l pedepsească cum va ști, iar el începe apoi să-i dea creștere și, după ce-l face om, îl aduce în teatru cu aceste vorbe: Oameni buni, mi-ați încredințat un om sălbatec și obraznic; vi-l dau azi înapoi civilizat și cuviincios.

69.

Cea dintâi tendință a naturii este armonizarea dintre cuviință și folosință.

70.

A te crede scăzut în ochii lumii, fiindcă nu-ți lovești cu toată puterea dușmanul, este o părere neroadă. Căci dacă se cuvine dispreț celui ce nu poate face răul, ce se cuvine oare celui ce nu poate face binele?

71.

Când fierbi de mânie în fața cuiva și te simți pornit spre asprime și violență, nu uita că ești dator a fi blând. Și vei scăpa și de brutalitate și de căința ce vine pe urma ei.

72.

Nu-i ușor să ajungi ca cineva, dacă nu zici și nu auzi zilnic aceleași lucruri și nu privești viața din același punct de vedere cu și dânsul.

76.

În tot ce faci, prima ta grijă să fie siguranța. Și e mai sigură tăcerea decât vorbirea; căci ea te scapă de multe încurcături.

77.

Precum flacăra ce se ridică de la un braț de vreascuri aprinse pe malul mării este neprețuită pentru corăbiile rătăcitoare, așa omul luminat, într-o țară bătută de vremuri grele, deși trăind cu te miri ce, este neprețuit pentru poporul lui.

79.

Nu poți cârmui o corabie, dacă n-ai învățat arta navigației,

și nu poți conduce un stat, dacă n-ai învățat arta guvernării. Altfel duci corabia la înecare și țara la pieire.

80.

Vrei să împodobești orașul cu daruri? Începe împodobind mai întâiu sufletul tău cu blândețe, dreptate și bunătate.

81.

Vrei să faci bine țării tale? Nu zidi case înalte, ci întărește suflete alese. Căci mai bine suflete mari în case mici, decât sclavi ticăloși în palate strălucitoare.

82.

Nu-ți încrusta pereții cu pietre din Eubeea ori Sparta, ci pune disciplină în sufletul cetățenilor și funcționarilor. Căci cu înțelepciunea oamenilor aleși se ușurează viața țărilor, nu cu lemne ori pietre aduse de peste mări și țări.

83.

Când ești crescător de lei, nu te uiți la strălucirea cuștilor, ci la sănătatea animalelor. Tot așa când ești om politic, nu te uita întâi la splendoarea caselor, ci la tăria locuitorilor.

84.

Precum cei ce învață cai la călărie, nu fac deosebire la hrană între cel învățat și cel neînvățat încă, ci urmărește veșnic perfecționarea continuă a unuia și deprinderea cu frâul a celuilalt, așa și omul cuminte și cu experiență în viața politică, pe cât caută să încurajeze pe oamenii superiori, pe atâta umblă să ajute dezvoltarea celorlalți, lăsând fiecăruia felul lui de viață, dar strângând mai tare frâul și lăsând biciul mai greu asupra celui ce se opune rațiunii și legii.

85.

Nici gâsca nu se teme de găgăit, nici oaia de behăit. Așa nu te teme nici tu de vuietul mulțimii.

86.

Oricât ți-ar cere mulțimea ceva din ale tale, nu te îndupleca să-i dai; tot așa, oricât ar stărui poporul să te aducă la călcarea legii, ferește-te de a-i face pe voie.

87.

Dă Statului ce este al Statului, înainte de a cere el; și nu mai ai nimic cu dânsul.

88.

După cum soarele nu așteaptă nici rugăciuni, nici imnuri de laudă spre a răsări, ci apare deodată cu lumina lui, în salutările și adorarea tuturora, așa și tu nu umbla după aplauze, reclamă și complimente pentru a face binele, ci totul să purceadă din bunătatea ta și, ca soarele, vei avea iubirea tuturora.

89.

Nici corabia nu se ține într-o singură ancoră, nici viața într-o singură speranță.

90.

Nici genunchii, nici speranțele nu se pot întinde dincolo de limitele lor.

91.

Mai urgentă este îndreptarea sufletului decât a corpului; căci e mai bună moartea decât viața urâtă.

92.

Curioasă este firea și strașnic ține la corp. Este ceva mai uricios și mai nesuferit decât trupul tău? Și totuș ți-i drag și ești veșnic cu gândul la dânsul. Închipuie-ți, însă, că ai avea de îngrijit numai cinci zile trupul vecinului tău: nu-i așa că te îngrozești? Bunăoară, dimineața să freci niște dinți străini, apoi după împlinirea diferitelor nevoi naturale, să speli părțile corespunzătoare. Nu-i acum de mirare iubirea unui lucru care îți cere atâtea servicii zilnic? Un sac care acuși se cere umplut, acuș deșertat: scârbos, nu-i așa? Și totuși eu trebuie să-mi împlinesc menirea dată de zeu. De aceea, rămân în viață și mă chinuiesc să spăl, să hrănesc și să îmbrac acest biet corp; ba, când eram mai tânăr, mai aveam de îndeplinit încă și altele. De ce, dar, gemi de durere, când natura îți ia înapoi corpul ce ți-a dat? M-am deprins cu dânsul, zici tu. Dar, oare, deprinderea aceasta nu ți-a dat-o, cum ziceam, tot natura? Și ea acum zice: lasă de azi înainte corpul acesta și fii dezlegat de povara lui.

95.

Dacă moare cineva de tânăr, se plânge că zeii îi iau viața prea devreme; dacă moare de bătrân, zice că este deranjat tocmai când avea dreptul la odihnă. Și ori când ar sosi moartea, omul nu se dezlipește de viață și cheamă toți doctorii să vie în grabă și în fuga mare. Bieții oameni, cum nu-i lasă inima nici să trăiască, dar nici să moară.

96.

Decât o viață lungă și urâtă, mai bine una scurtă și bună, iată scara preferinței.

97.

Când eram mici, părinții ne-au dat pe seama pedagogului ca să ne privegheze necontenit, spre a nu ni se întâmpla nimic;

Când am ajuns mari, zeul ne-a dat în paza conștiinței noastre. Nu te juca, dar, cu această strajă, căci superi și zeul și te declari și dușmanul sufletului tău.

101.

Înainte de a zice ori a începe ceva, gândește-te bine; căci după ce ai zis o vorbă, ori ai început o faptă, nu mai este în puterea ta de a o lua înapoi.

102.

Când te-ai îmbrăcat în dreptate, nu te mai temi nicăieri de nimic.

103.

Corbul scoate ochii mortului, când nu-i mai sunt de folos; lingușitorul orbește ochii celui viu spre a face dintr-însul un mort.

104.

Mânia maimuței și amenințările lingușitorului, tot una.

105.

Primește pe cei ce caută sfaturi bune, dar ferește-te de cei cu lingușirea pe buze. Căci cei dintâi caută binele, pe când ceilalți se dau mereu după părerile celor mari, ca umbra după corpuri.

106.

Când dai un sfat, uită-te întâi la simțul de pudoare și demnitate al aceluia ce te ascultă. Căci cine nu se mai înroșește, nu se mai poate îndrepta.

107.

Mai bine sfătuiește, decât să ocărăști. Căci sfatul e blând și prietenos, iar ocara aspră și tăioasă. De aceea, sfatul îndreaptă, iar ocara îndârjește.

108.

Străinului și săracului, dă-i cât poți, totdeauna; căci și tu poți ajunge ca dânșii.

109.

Un pirat, fiind odată aruncat de valuri pe uscat și bătut de furtună, cineva i-a adus îmbrăcăminte bună și, apoi, luându-l acasă, l-a încărcat de daruri și bunătăți. Și atunci, imputându-i cineva că încarcă de daruri pe cei răi: „Nu acestuia, ci Umanității i-am făcut eu această onoare" a răspuns el.

110.

Nu orice plăcere, ci numai aceea care are la bază frumosul, este de preferat.

111.

Înțelepciunea se arată prin rezistența la plăceri; prostia prin sclavia absolută față de dânsele.

112.

Plăcerea, ca o nadă a răutății, pusă înaintea unui suflet lacom, ușor îl atrage în undița pieirii.

113.

Mai bine ține-ți poftele în frâu, decât să fii pus tu în frâu pentru dânsele.

114.

Nu-i liber omul, care nu-i stăpân pe sine.

115.

Trei struguri dă viţa de vie: întâiul, al plăcerii; al doilea, al beţiei; şi al treilea, al obrăzniciei.

116.

Nu vorbi mult la petreceri spre a-ţi arăta erudiţia, căci fără voie *o vei amesteca şi cu firea ta.*

117.

Ai băut peste trei pahare? Eşti beat; şi chiar de nu te cunoşti, ai trecut măsura.

118.

La Zeu să-ţi fie gândul, de mai multe ori pe zi, decât la masă.

119.

Mai des să-ţi fie mintea spre zeu, decât respirările pieptului tău.

120.

Dacă-ţi aduci neîncetat aminte, că zeul este veşnic deasupra ta, şi că nu este gând ori faptă a ta care să rămâie nevăzută, eşti scutit de greşală. Şi zeul va fie deapururi cu tine.

121.

Dulce este să priveşti marea de pe uscat; şi dulce, după ce ai scăpat din pericol, să te uiţi înapoi, prin câte ai trecut.

122.

Scopul legii este îndreptarea vieții umane. Dar aceasta nu se poate cu sila și de aceea efectul ei nu se vede decât acolo, unde găsești oameni conștienți și convinși.

123.

Doctorii sunt mântuirea bolnavilor, iar legile scutul obijduiților.

124.

Legea adevărată este dreaptă.

125.

Înaintea legii, a superiorului și a înțelepciunii să se plece de-a-pururi capul tău.

126.

Fără lege totul e ca și cum n-ar fi.

127.

La bine, nu poți răsufla de prieteni; la greu, rămâi singur.

128.

De durere, pe omul simplu îl vindecă timpul, pe înțelept rațiunea.

129.

Ferice de cine nu suspină după ce n-are și se veselește cu ce are!

130.

„Cum pot eu face mai mult rău dușmanului meu?" a întrebat cineva pe Epictet. „Căutând a-i face cât mai mult bine" a răspuns el.

131.

Înțeleptul să nu fugă de funcțiuni publice, căci e păcat să nu ajuți cu munca ta pe cei ce au nevoie de dânsa, și e criminal să rămâie acestea pe seama răilor. Căci este absurd să primești cârmuirea rea a altora, în loc să ții tu singur cârma, îndreptând-o bine.

132.

Ferice de omul mare, care nu se consideră nici pe sine prea sus, nici pe alții prea jos și se poartă frumos cu toată lumea.

134.

Așa a fost lumea de la început, așa este și așa va fi de-a pururi. Și toate câte sunt nu pot să fie altfel decât așa cum sunt. Și la această veșnică mișcare și prefacere ia parte și lumea omenească, și lumea pământească și lumea cerească. Căci cursul celor patru stihii aci se îndreaptă în sus, aci se întoarce în jos. Și astfel pământul se schimbă în apă, apa în aer și aerul în eter, până când, la un moment, începe schimbarea în sens invers, de sus în jos. Când te-ai ridicat cu mintea până aici, vezi că trebuie să primești tot ce aduce timpul cu voie bună. Și atunci viața ta și-a găsit măsura și armonia.

135.

Prost și nemernic este acela care în viața lui protestează contra destinului. Vrednic și ales este numai omul care întâmpină toate cu demnitate și voie bună.

136.

Toate aleargă în vârtejul universal: și pământul, și marea, și soarele, și stelele, și plantele și animalele. De aici rezultă pentru trupul nostru și sănătatea și boala și tinerețea și bătrânețea și toate nesfârșitele schimbări ce-l așteaptă la tot pasul. Cuminte este, dar, ca singurul lucru ce stă în puterea noastră, mintea, să nu o ridicăm răzvrătită contra Universului. Căci este mai sigur, mai demn și mai bine să-ți îndrepți cârma în direcția curentului cosmic, decât să vâslești în sens contrar, ceea ce este o nebunie și nu poate duce decât la zbucium deșert urmat de durere și amărăciune.

137.

Mintea împăcată cu ce i-a fost dat este ca o cărare scurtă și înflorită: frumusețe multă cu osteneală puțină.

138.

Fortifică-ți sufletul tău în mulțumire cu ce ți-a fost împărțit. Căci nu este cetate mai greu de luat.

139.

Nu pune minic mai presus de adevăr; căci și amiciția are patimile și tulburările ei care umbresc dreptatea.

140.

Nemuritor și veșnic este adevărul; căci nici nu-și pierde frumusețea cu timpul, nici nu răstoarnă afirmația dreaptă; ci stabilește numai ce rămâne valabil și ce nu.

141.

Nici sabia tocită, nici încrederea oarbă nu-s bune.

142.

Numai o limbă și două urechi ți-a dat natura, pentru ca să asculți de două ori mai multe decât vorbești.

143.

Nimic nu-i dulce ori amar prin sine, ci depinde de simțirea noastră.

144.

În viață să ai în vedere numai binele și prin deprindere el îți va deveni plăcut.

145.

Mai bine să-ți rămâie copiii educați decât bogați; căci mai mult prețuiesc perspectivele celor educați, decât mijloacele celor bogați.

146.

O fată e un bun străin în casa tatălui ei.

147.

Mai bine să lași copiilor creștere bună decât aur.

148.

Ocara părintelui, ca doctoria dulce: mai mult îndulcește decât amărăște.

150.

Învățătura ca aurul, – are preț oriunde.

151.

Cine înaintează în înțelepciune se apropie de zeu.

152.

Nimic mai sus pe lume decât semnul creșterii bune.

153.

De dragostea răilor și de ura oamenilor buni, să fugi.

154.

Calamitățile timpului aleg prietenii de dușmani.

155.

Celor de față fă-le bine; de cei absenți vorbește bine.

156.

Să nu se creadă iubit de nimeni, cine n-a iubit pe nimeni.

157.

La doctor și la amic nu căuta la față, ci la faptă.

158.

De vrei să duci o viață senină, consideră tot viitorul ca și trecutul, irevocabil.

159.

Fii senin, dar nu din inconștiență, ca animalul, nici din neștiință, ca ignorantul, ci din rațiune, ca înțeleptul, care face din virtute bucuria supremă a sufletului său.

160.

Cine nu-şi pierde cumpătul în nenorocire, este cel mai tare om, şi ca cetăţean şi ca particular.

167.

Norocul ca şi roadele toamnei: trebuie culeş la timpul lui.

168.

Nebun cine se opune fatalităţii cosmice.

169.

Din lucrurile lumii, zeul a pus o parte în puterea noastră, iar alta nu. În puterea noastră, el a dat ce a avut mai înalt şi mai sublim, ca un etern fericit ce este, ideea. Şi unde ea are locul întâi, acolo este libertatea, fericirea, seninătatea şi stabilitatea urmate apoi de dreptate, legalitate, cumpătare şi toate virtuţile. Restul nu mai este în puterea noastră. Şi de aceea, supunându-ne zeului şi având în vedere această linie despărţitoare, să ne îndreptăm sforţările spre acele care stau în puterea, în sfera putinţei noastre, lăsând pe cele de dincolo de dânsa în voia mersului universal: şi orice ar cere el de la noi, copiii, sau patria, sau corpul nostru, sau orice ar fi, să i le dăm bucuroşi.

170.

Unui tânăr, care se lăuda la teatru, crezându-se învăţat fiindcă avusese ocazia să stea de vorbă cu mulţi oameni învăţaţi, Epictet i-a răspuns: „Şi eu am stat de vorbă cu mulţi bogaţi şi, iată, nu-s bogat".

171.

Nu-i bine să vorbească învăţatul între neînvăţaţi, nici omul treaz între oameni beţi.

172.

La întrebarea: „Care om este cel mai bogat?" Epictet a răspuns: „Cel mulțumit cu puțin".

173.

Xantipa, imputând lui Socrate, soțul ei, că nu prea se osteneşte mult cu primirea unor prieteni, el i-a răspuns: dacă-s de-ai noştri, puțin le pasă; dacă nu-s de-ai noştri, puțin ne pasă.

174.

Achelau, invitând la dânsul pe Socrate, ca să-l facă bogat, acesta i-a trimis răspuns aşa: La Athena se vând patru porții de făină la un obol şi izvoarele gâlgâie de apă, iar când mijloacele mele nu-mi ajung, mă restrâng eu după ele până ajung la măsura cuvenită. Şi apoi, un actor ca Polos joacă şi pe Oedip Regele şi pe Oedip Exilatul şi Cerşetorul din Colonos cu acelş glas. De ce, dar, un om superior să fie mai prejos decât Polos şi să nu poată juca cum se cuvine orice rol împărțit lui de zeu? Şi, oare, Odiseu în zdrențe nu este tot aşa de impunător ca şi în mantia de purpură regală?

175.

Mie mi-e indiferent, zicea tot Socrate, dacă lumea se compune din atomi sau din elemente, din foc sau din apă. Căci este de ajuns să cunoşti ce e rău şi ce e bine, pentru ca să ştii încotro să-ți orientezi dorințele şi tendințele şi cum să alegi şi să respingi motivele, pentru a avea principiile fundamentale ale vieții omeneşti. Cât despre cele de deasupra noastră, ce avem noi cu dânsele? Poate că nici nu-s făcute ca să le cuprindă mintea omenească. Şi chiar de le-ar cuprinde, la ce i-ar folosi? Nu cumva greşesc chiar aceia care le consideră necesare pentru cunoştința filosofică?

— Dar atunci chiar preceptul delfic: „Cunoaște-te pe tine însuți" poate e de prisos?

— Ba aceasta nu, zice el. Căci care este puterea lui? Dacă unui dirigent de cor i-ar impune cineva să se cunoască pe sine, oare nu și-ar da el toată silința și nu i-ar prinde bine?

176.

Ești un biet suflet ce târâie după el un hoit, zicea Epictet.

177.

Tot el zicea, că trebuie găsită o artă de a alege motivele de acțiune și recomanda aici, drept criteriu, variabilitatea cazurilor, superioritatea și moralitatea lor; în pofte, abținerea totală; în cele ce trec de puterea noastră, resemnarea deplină și senină.

178.

Căci nu-i vorba aici de un lucru de nimica, zicea el; ci de ales între înțelepciune și nebunie.

179.

Epictet zicea că cea mai mare parte dintre acei ce se dau drept filosofi, sunt ai vorbelor nu ai faptei. Și că o teorie filosofică dată unui șarlatan ori unei secături denaturate, întocmai ca o substanță turnată într-un vas necurat, se alterează și se strică până la descompunere și putrezire.

În fine, că sunt două vorbe pe care, dacă le are omul în inimă și le dă ascultare la tot pasul, devine impecabil și își asigură viața cea mai senină.

Acestea sunt: susține-te și abține-te!

180.

Ideile se dezvoltă în minte, după legile lor, și n-au a face nimic cu voința. Dar admiterea, aprobarea și alegerea lor de

către noi, este un act de voință. Oricine poate tresări o clipă la un zgomot neașteptat; dar, după ce vede că aici e vorba de o idee care nu merită aprobare, el o respinge și zice: nimic de temut. Și de aici începe deosebirea între prostie și înțelepciune. Căci prostul admite și aprobă tot ce bate la poarta simțirii lui, ca și cum ar fi real; pe când înțeleptul, deși zguduit o clipă, ia imediat atitudinea critică și, cercetând temeiul părerii sale, îi dă la o parte masca, arătând-o în absurditatea ei reală, așa că nu mai rămâne nimic de temut.

Epictet

MANUALUL
și
FRAGMENTE

Traducere de DUMITRU BURTEA

MANUALUL

1. Există printre realităţile care ne stau în faţă, unele în puterea noastră şi altele independente de voinţa şi puterea noastră[1]. Ţin de noi părerea, impulsurile, dorinţa[2], aversiunea, într-un cuvânt, tot ceea ce reprezintă propria activitate[3]. Sunt în afara voinţei noastre trupul, faima, forţa de conducător, într-un cuvânt tot ceea ce nu constituie treburi specifice nouă.

2. Cele ce depind de noi sunt libere prin esenţa şi natura lor şi nu pot fi oprite sau frânate de vreun obstacol[4]. Cele asupra cărora nu avem nici o putere sunt lipsite de vlagă[5], supuse robiei, şovăielnice în faţa piedicilor şi la cheremul unor voinţe străine.

3. Prin urmare, aminteşte-ţi că, dacă socoteşti libere pe cele care, prin natura lor, sunt roabe, dacă vei considera drept proprii pe cele străine de tine, te vei poticni în faţa obstacolelor, vei fi frământat, mâhnit şi vei cârti împotriva zeilor şi a oamenilor. Dimpotrivă, însă, dacă socoteşti drept ale tale, numai cele ce-ţi aparţin şi străine de tine, cum de fapt şi sunt, pe cele din afara ta, nimeni nu va putea vreodată să te constrângă, nimeni şi nimic nu-ţi va sta piedică, nu vei cârti împotriva nimănui, nu vei învinovăţi pe nimeni, nu va putea să-ţi aducă vătămare[6],

---

1. *Diatribele* încep cu aceeaşi dihotomie fundamentală, pe care o dezbat în *Diatriba* I, 22, 10.
2. Trebuinţa sau impulsul este o mişcare mai generală a sufletului, faţă de dorinţa care este o specie a impulsului, cf. Stobaios, Ecl. II sau *Stoicorum Veterum Frogmenta*, III, 169, p. 40; distincţia între ele va apare în *Manual* 2, şi în *Diatribe*, III, 2, 1.
3. Pentru lămurirea termenului, esenţial pentru morala stoică cf şi Diogene Laertios VII, 100, şi Plutarch, *De stoicorum repugnatione*, 13, 1038 f. sau *S. V. F.*, III, 83.
4. Termenii enumeraţi sunt şi însuşirile înţeleptului stoic.
5. Slăbiciunea, lipsa de vlagă, este un viciu de care înţeleptul trebuie să se ferească, cf. Plutarch în *S. V. F.*, III, 177, p. 42.
6. Nimeni nu poate vătăma pe înţeleptul care nu dăunează cuiva, cf. Stobaios în *S. V. F.*, III, 578 şi 587.

nicicând nu vei avea dușmani, niciodată nu te vei lăsa doborât de ceea ce este dăunător.

4. Așadar, tu care urmărești cu sârguință scopuri atât de importante[1], amintește-ți că nu trebuie să te atașezi de ele, împins de un entuziasm măsurat, ci că anumite lucruri este necesar să le părăsești cu desăvârșire, iar altele, măcar în clipa de față, trebuie să le înfrângi. Dacă, totuși, deși năzuiești spre acestea, cu mai multă ardoare, cauți să conduci sau să agonisești bogății, se poate întâmpla să nu le mai întâlnești pe acestea din urmă, tocmai fiindcă ai năzuit astfel spre cele dintâi și, fără îndoială, vei fi lipsit în întregime de acelea, care singure ți-ar fi asigurat libertatea și fericirea.

5. În concluzie, față de tot ce dă impresia de dificultate[2], silește-te să glăsuiești așa: „Ești doar o închipuire și nu ceea ce vrei să pari". Examinează-o apoi cu atenție și pentru a o judeca, folosește-te de normele[3] pe care le ai și mai cu seamă de această primă normă și, anume, dacă se include în cele ce stau în puterea noastră sau în afara voinței și puterii noastre. Și dacă se include în afara tăriei noastre, cu ușurință să-ți vină în minte „aceasta nu mă afectează cu nimic".

6. Amintește-ți că satisfacerea și, deci, încetarea dorinței înseamnă realizarea ei, iar mulțumirea și, deci, încetarea aversiunii reprezintă posibilitatea de a nu întâlni cauza care o determină. Așadar, cel care nu reușește în dorința lui este nefericit, precum vrednic de plâns apare și cel care dă peste împrejurări provocatoare de aversiune. Deci, dacă vei îndepărta de tine, numai pe acelea, care prin natura lor, sunt în puterea ta, nu vei întâmpina nimic declanșator de aversiune. Dacă, însă, vrei să înlături boala, moartea sau sărăcia, te vei cufunda în nenorocire.

7. Prin urmare, îndepărtează aversiunea ta de lângă toate cele care nu se află în puterea noastră și transferă forța ta de

---

1. Adică la însușirea și practicarea filosofiei. Maximele cuprinse în *Manualul* lui Epictet se adresează unui discipol care nu este încă filosof, dar tinde să devină. Aici ἐγχειρίδιον nu are sensul de *carte* totdeauna la îndemână, ci de *armă* în lupta pentru dobândirea virtuții. Cf. comentariului lui Simplicius, *„quia ut pugio militibus, ita hic libellusiis qui recte vivere student"*.
2. Termenul indică reprezentarea imprimată în suflet, fie de obiectele sensibile, fie de cele incorporale, desemnează, deci, atât imaginea cât și ideea.
3. Termen pentru logica stoică și epuicureică.

respingere asupra acelora care, prin natura lor, depind de noi și trebuie date la o parte. Dorința însă, zmulge-o cu desăvârșire, în clipa de față. Căci, dacă ai să dorești ceva din cele ce nu stau în puterea noastră, în mod obligatoriu vei fi nefericit, iar dacă ai să poftești ceva din cele ce nu se află în țăria noastră și e frumos și bine să le dorești, încă nu este vremea să le ai la dispoziție. Mulțumește-te, deci, numai să dorești ceea ce trebuie să respingi, ceea ce se impune respins, dar cu moderație, discret și reținut.

8. Fiecare din lucrurile ispititoare pentru inimă, fie că slujește nevoilor tale, fie că-l îndrăgești, adu-ți aminte să-l examinezi, după felul și esența lui, începând cu cel mai puțin important. Dacă-ți place o oală de pământ, spune că-ți place una de lut, astfel, dacă se sparge, nu te vei tulbura. Dacă îți îmbrățișezi copilul sau femeia, spune-ți că cel pe care-l îmbrățișezi este un om, căci astfel, dacă moare, nu te vei tulbura[1].

9. Ori de câte ori ești pe punctul să întreprinzi o acțiune, reflectează în tine însuți, ce fel de acțiune este aceasta. Dacă mergi să faci baie, reprezintă-ți dinainte încă, cele ce se petrec la băile publice, imaginează-ți pe cei care-ți aruncă apă, pe cei care se îmbrâncesc, se insultă, pe cei care fură. Astfel, te vei lua de lucru cu mai multă siguranță[2], dacă îți spui imediat că vreau să mă îmbăiez și să-mi păstrez voința[3] în deplin acord cu natura[4]. Așa să procedezi la fiecare acțiune. Căci în felul acesta, dacă vreo piedică te oprește să faci baie, vei avea la îndemână răspunsul: „Dar nu numai să mă îmbăiez vreau, ci doresc să-mi mențin voința în acord deplin cu natura și eu o voi păstra astfel, [chiar] dacă mă necăjesc din cauza celor petrecute".

1. De semnalat diferența față de filosofia creștină care spune: „Amintește-ți că e o ființă făcută după chipul și asemănarea Domnului și nemuritoare".
2. Termenul ἀσφαλεία se referă la caracterul care asigură pe înțeleptul stoic că nu a săvârși vreo greșeală sau vreun rău, cf. și *Diatribe*. Antonim este ἀσθένεια – slăbiciunea, denunțată în *Manual*, 2.
3. Termenul προαίρεσις, alegerea deliberată, deci puterea de a decide o opțiune justă, celelalte însușiri se supun ei; moștenire aristotelică, termenul implică un plus față de voința simplă, deoarece include considerația posibilului; vezi definiția ei în Aristotel, *Etica pentru Nicomah*, III, 3, 1113, a 10.
4. A trăi în armonie cu natura, precept stoic clasic, este considerat drept scopul suprem al lui Zenon, Cleanthe, Posidonios, Hecaton, Chrysippos, Diogene din Babilon, Archedemus; cf. Diogene Laertios, VII, 87, 89.

10. Pe oameni îi tulbură nu lucrurile în sine, ci părerile[1] pe care și le fac cu privire la lucruri. De exemplu, moartea în sine, nu este o primejdie, fiindcă nici lui Socrate nu i s-a părut astfel; dar fiindcă opiniile asupra morții o consideră un pericol, în acestea stă de fapt pericolul. În concluzie, ori de câte ori ne vom poticni, ne vom tulbura sau ne vom mâhni să nu acuzăm pe altul, ci pe noi înșine, sau mai exact, propriile noastre opinii. A învinovăți pe altul, din cauza celor pe care el însuși le face greșit, este un lucru specific omului necultivat[2], a se învinui pe el însuși este o caracteristică a celui care începe să se cultive și a nu acuza, nici pe altul, nici pe sine, este o însușire a celui înțelept[3].

11. Nu trebuie să te făleşti, în nici o împrejurare, cu merite ce nu-ți aparțin. Dacă un cal se laudă, zicând „Sunt un cal frumos", poate fi îngăduit. Tu, însă, când o să zici, sumețindu-te „am un cal frumos", să știi că te făleşti din cauza calului frumos. Care este meritul tău? Obișnuința închipuirilor[4]. De aceea, ori de câte ori în folosirea obișnuită a închipuirilor te vei menține în deplin acord cu natura, abia în acel moment te poți făli, căci vei fi mândru de un merit al tău.

12. După cum în cursul unei călătorii pe mare, debarcând din corabie, dacă mergi să faci provizie de apă dulce, te apleci întâmplător pe drum și aduni câteva scoici sau plante, trebuie să-ți îndrepți atenția către corabie și în continuu să-ți întorci privirea, ca nu cumva să te strige comandantul, iar dacă te cheamă, părăsești toate acestea, temându-te să nu fii legat și aruncat în cală, asemenea vitelor; la fel și în viață, dacă ți se dă, în locul unei plante sau a unei scoici, o femeie ori un copilaș, nu te va împiedica nimeni să primești. Dacă te va striga, însă, comandantul corăbiei, întoarce-te spre corabie, părăsește toate acestea fără să-ți arunci privirea înapoi[5]. Iar dacă ești bătrân,

1. Asupra importanței judecății morale, δόγμα cf. *Diatribe* III, 9, 12; și IV, 11, 6, 8.
2. Adică al unui necunoscător al comportării în viață.
3. Folosirea reprezentărilor în acord cu natura este sarcina de bază a înțeleptului, cf. *Diatribe*, III, 3, 1–2.
4. Expresia revine frecvent în opera lui Epictet, exprimă imaginile care formează baza materială a gândurilor omului și se referă, în toate locurile unde e folosită, la puterea pe care o are omul asupra lui însuși.
5. Femeia și copiii sunt tovarășii călătoriei în viață, nu trebuie să debarci în port, fără ei.

nu cumva să te depărtezi de corabie prea mult, ca să nu lipsești, atunci când acesta te cheamă.

13. Nu căuta ca întâmplările să se desfășoare așa cum vrei, ci dorește ca evenimentele să se petreacă în mod obișnuit și astfel cursul vieții îți va fi liniștit.

14. Boala este o piedică pentru trup, nu pentru gândire, dacă gândirea însăși nu vrea. Șchiopătatul reprezintă o piedică pentru picior, pentru gândire însă nu. Fă această reflecție cu ocazia oricăreia din întâmplările ce ar surveni și vei găsi că poate fi un obstacol pentru altceva în afara ta, dar nu pentru tine[1].

15. Orice te-ar întâmpina în viață, amintește-ți să te concentrezi asupra ta însuți și să cauți să afli ce putere[2] îți e de folos împotriva evenimentului respectiv. Dacă te ispitește o frumusețe împotriva acestei ispite, iei puterea de stăpânire asupra ta însuți[3]. Dacă o trudnică muncă ți-e dat să înduri, ai la îndemână răbdarea[4]. Împotriva unei jigniri, vei găsi resemnarea[5]. Dacă te vei obișnui astfel, nu te vor încătușa nicicând închipuirile.

16. Niciodată și în nici o ocazie să nu-ți spui: „Am pierdut aceasta", ci „Am dat-o înapoi". A murit copilașul? L-am dat înapoi. A murit femeia? A fost dată înapoi. Ți-a fost răpită țarina? Nicidecum, ai dat-o și pe aceasta înapoi. Dar cel care mi l-a zmuls e un răufăcător. Ce te interesează din moment ce acela care ți le dăruise, ți le-a cerut înapoi? Pentru cât timp ți-l dă, îngrijește-l ca pe proprietatea altuia, întocmai cum se îngrijesc drumeții de hanurile unde poposesc.

1. Fatalism istoric justificat de despotismul din epoca imperială.
2. Adică puterea înnăscută și adeseori subconștientă care se face simțită când se ivește ocazia să se manifeste; în acest sens cf. și *Diatribe*, I, 12, 30–31; II, 16, 13–15.
3. Stăpânirea de sine este înclinația de a nu călca poruncile rațiunii drepte sau chiar o virtute care ridică pe om deasupra lucrurilor de la care e dificil să se abțină.
4. Răbdarea este cunoașterea lucrurilor care trebuie să fie îndurate și care nu trebuie sau virtutea ce ridică pe om deasupra lucrurilor dificil de suportat (pentru amândoi termenii cf. Sextus Empiricus *Ad math*, IX, 153, 154 sau în *S. V. F.*, III, 274, Stobaios Ecl. II și Diogene Laertios VII, 93); aceste două virtuți sunt proprii stoicismului vechi.
5. Resemnarea, virtute caracteristică stoicismului imperial, care va influența și teologia creștină.

17. Dacă vrei să progresezi[1], îndepărtează cugetările de acest fel: „Dacă voi neglija treburile mele, nu voi avea cu ce să mă hrănesc", sau „Dacă este preferabil să mori de foame, fără teamă însă și fără griji[2], decât să trăiești în belșug, dar cu sufletul tulburat, e preferabil ca sclavul tău să fie rău decât să fii tu nefericit".

18. Începe, așadar, cu cele mărunte. Ți-au risipit untdelemnul, îți este furat vinul? Spune-ți că un astfel de preț cumpără calmul desăvârșit, deplina liniște a spiritului[3]. Nimic nu se dobândește pe gratis. De pildă, când chemi sclavul, gândește-te că poate n-a auzit, sau că, chiar dacă a auzit, nu face nimic din cele ce vrei tu. Totuși, el nu are o situație atât de strălucită, încât să te tulburi din pricina lui.

19. Dacă vrei să faci progrese, îndură cu resemnare să fii socotit nechibzuit și nebun, din cauza disprețului tău pentru lucrurile din afară. Să nu vrei să lași impresia că ești atotștiutor și chiar dacă unora li se pare că ești cineva, nu te încrede prea mult în tine. Fiindcă trebuie să știi că nu este deloc ușor ca să-ți păstrezi în același timp și o voință în acord desăvârșit cu natura[4] și preocuparea stăruitoare pentru lucrurile din afară, ci că este absolut obligatoriu, dacă ți-este gândul la una din acestea, să neglijezi în întregime pe cealaltă.

20. Dacă dorești ca urmașii tăi, soția și prietenii tăi dragi să viețuiască de-a pururi, ești cu adevărat nebun. Căci vrei ca cele din afara puterii tale să stea în tăria ta și cele străine de tine[5] să fie ale tale. Ești, de asemenea, năuc dacă ai vrea ca sclavul tău să nu greșească, ca și cum ai vrea ca răul să nu fie rău, ci cu totul altceva. Dacă, însă, vrei ca dorințele tale să nu fie

1. Deoarece stoicismul acceptă o gradație a viciilor (cf. Seneca *Epist. ad. Lucil*, 75, 8–15), acceptă și ideea de progres moral (cf. Plutarh, în *S. V. F.*, III, 535).
2. Mâhnirea și teama sunt două din cele patru pasiuni primitive, prima, o contracție irațională a sufletului; a doua, așteptarea unui rău.
3. Calmul și liniștea senină a spiritului, virtuți fundamentale ale stoicismului, prima exprimă calitatea de a nu te lăsa izbit de nimic.
4. Vezi *Manualul*, 9, nota 3, p. 9.
5. „Cele proprii", „cele străine", a treia dihotomie a obiectelor și a realităților înconjurătoare, apare în paralel cu primele două, ca noțiuni cu sfere încrucișate, uneori, chiar identice.

spulberate, aceasta este cu putință[1]. Obișnuiește-te, așadar, să dorești numai ceea ce se poate[2].

21. Stăpânul fiecăruia este cel care are putere asupra celor dorite sau nedorite de cineva, pentru ca să le producă sau să le împiedice. Așadar, cel care vrea să fie independent, nici să nu râvnească, nici să nu respingă ceva din cele ce stau în puterea altora. Dacă nu face astfel, în mod obligatoriu, devine sclav[3].

22. Amintește-ți că în viață trebuie să te comporți întocmai ca la un banchet[4]. Dacă un platou cu bucate, care face înconjurul mesei, este adus până la tine, întinzi mâna și te servești cu modestie și cumpătare. Se îndepărtează de lângă tine, nu-l reții. Nu vine încă? Nu-ți trâmbițezi dinainte dorința, ci răbzi până este adus lângă tine. Fii la fel față de soție, de copii, de înaltele dregătorii, la fel față de bogății[5] și când va veni vrednic să fii tovarăș de ospăț al zeilor[6]. Iar dacă, deși aceste bunuri ți-au fost oferite, tu nu le iei, ci, dimpotrivă, le disprețuiești, atunci vei fi nu numai tovarăș de ospăț cu zeii, ci vei împărți cu ei chiar puterea lor cârmuitoare. Căci astfel au făcut Diogene și Heraclit[7] și cei asemenea lor, pe drept numiți oameni divini, după cum și erau.

23. Ori de câte ori vezi un om tânguindu-se, fiind îndurerat, fie din cauză că este departe de fiul său, fie pentru că și-a pierdut bunurile sale, fii atent să nu te înșele închipuirea și să atribui nenorocirea unor motive exterioare. Dimpotrivă, să ai la îndemână replica promptă: Acesta nu este strâmtorat de eveniment

1. Dorința intră în categoria celor ce sunt în puterea noastră, cf. *Manualul*, 1, nota 2 p. 5.
2. „Dorește numai ceea ce este cu putință", recomandație frecventă la Epictat.
3. Opoziția libertate-sclavie, frecventă în opera stoicilor. Omul bun este liber, cel rău este sclav, cf. 9, Stobaios în *S. V. F.*, III, 593.
4. Comparația vieții cu un banchet e des folosită de filosofia antică.
5. Această maximă, care asimilează pe soție și pe copii unor bunuri exterioare, este o lipsă evidentă a stoicismului. Ea se datorește, cu siguranță, condiției pe care o aveau femeia și copiii în orânduirea sclavagistă antică.
6. Era o onoare deosebită. Comesean al zeilor era, de pildă, unul din titlurile de glorie ale lui Tantal; pentru ilustrare, cf. Pindar, *Olimpice*, I, v. 60-62 și Euripide, *Oreste*, v. 4-10.
7. Diogene Cinicul, nu Diogene din Apollonia, care era materialist, precum și Heraclit din Efes, erau invocați de stoici ca precursori ai școlii, cf. mai ales *Diatribe*, III, 22, 80, panegiricul lui Diogene sau *Cărțile asupra lui Heraclit*, ale lui Cleante, menționate de Diogene Laertios în *S. V. F.*, I, 481.

în sine, căci pe un altul nu l-ar împiedica evenimentul, ci părerea asupra evenimentului. Până să-i vorbești însă, nu pregeta să te adaptezi acestuia și chiar, dacă așa trebuie, să gemi și să te vaieți, împreună cu el, fii atent însă, totuși, să nu te vaieți și în interiorul sufletului.

24. Adu-ți aminte că ești interpretul rolului[1] dorit de maestru. Dacă este scurt, ca pe unul scurt, dacă este lung, ca pe unul lung. Dacă dorește să interpretezi rolul unui cerșetor, joacă-l și pe acesta, așa încât să pară cât mai natural. Dacă vrea să joci rolul unui șchiop, al unui magistrat sau al unui simplu particular, fă la fel. Căci datoria ta este să interpretezi rolul ce ți-a dat, într-o prezentare cât mai potrivită, dar să aleagă acest rol stă în puterea altuia.

25. Când un corb a scos un croncănit de rău augur[2], să nu te cuprindă închipuirile negre, ci, în tine însuți, fă distincțiile necesare[3] și spune-ți: „Aceasta nu are nici o însemnătate pentru mine, ci, fie pentru bietul trup, fie pentru bunurile mele, fie pentru mărunta mea reputație, pentru copii sau pentru soție". Pentru mine, însă, toate au o însemnătate de bun augur, dacă vreau. Căci oricare eveniment, dintre acestea, dacă s-ar produce, stă în puterea mea să trag un folos din fiecare.

26. Este cu putință să rămâi neînfrânt, dacă nu intri în nici o luptă, în care nu stă în tăria ta să fii învingător[4].

27. Bagă de seamă ca nu cumva să te lași târât de închipuire dacă vezi vreun om copleșit de onoruri, ori cu o mare putere și autoritate, ori prețuit în orice alt fel și să-l fericești. Căci dacă substanța binelui[5] se află în cele ce stau în forța noastră, nu este

1. Lumea este pentru stoici un teatru în care are fiecare locul său, cf. Cicero, *De finibus*, III, 20, 67 etc.
2. Strigătul păsărilor și mai cu seamă al corbului era socotit o prezicere, cf. Xenofon *Memor*, I, 1, 3; Josephus C. *Apion*, I, 22, 203-204; Clement Alexandrinul, *Protrept*, II, 11, 3; X, 104, 12; Cu privire la ghicitori și prezicători, Epictet și Marcus Aurelius aveau o atitudine mai negativă decât stoicii anteriori, dintre care o parte (Sphairos, Chrysippos, Diogene din Babilon etc.) a consacrat o operă acestui aspect al vieții, găsindu-i chiar merite.
3. Adică între cele care sunt în puterea noastră și cele care nu sunt.
4. Cf. Chrysippos, citat de Gallianus, în *S. V. F.*, III, 229 a.
5. Substanța binelui = inteligența, dreapta rațiune, știința, buna folosință a ideilor, aceasta deosebesc omul de animal, cf. *Diatribe*, III, 3, 1-2.

loc nici pentru pizmă, nici pentru gelozie[1]. Tu însuți nu vei dori să fii nici general, nici senator, nici consul[2], ci liber. Ori, către acest țel, există o cale unică: disprețuirea tuturor celor ce nu sunt în puterea noastră.

28. Amintește-ți că nu cel care te insultă sau te lovește săvârșește ceva necugetat la adresa ta, ci părerea[3] îi arată ca pe unii care au făptuit îndrăzneli nesăbuite contra ta. Ca urmare, ori de câte ori cineva îți stârnește mânia, să știi, că, de fapt, părerea te-a făcut să te înfurii. Așadar, încearcă din toate puterile, să nu te lași târât de închipuire. Căci, dacă, dintr-odată, ai câștigat timp și ai obținut și o amânare, îți va fi ușor să te stăpânești[4].

29. Moartea, exilul și toate câte par teribile omului să-ți fie în fiecare zi înaintea ochilor; moartea, însă, mai mult decât toate. Căci astfel niciodată nu vei gândi ceva josnic, nici nu vei pofti ceva cu prea multă ardoare.

30. Dacă ai o deosebită râvnă pentru filosofie, pregătește-te încă din această clipă să fii luat în râs, batjocorit de către cei mulți[5], care să zică despre tine: „Iată că ne-a și picat un filosof"[6], sau „de unde ne-a venit această măreață trufie[7]?" Tu însă nu te învești cu trufie, ci păstrează ce-ți pare a fi mai bun, așa cum ai fost rânduit de zei, în acea poziție[8]. Amintește-ți că dacă rămâi legat de acestea, cei care te-au luat în râs, la început, te vor admira mai târziu. Dacă te lași, însă, despărțit de acestea, ești de două ori mai expus ridicolului și batjocurii.

---

1. Pizma, mâhnirea provocată de bunurile altora, gelozia, durerea provocată de alții care au aceleași bunuri ca noi, sunt două aspecte ale patimii fundamentale „durerea".
2. Înalte magistraturi ale cetăților grecești sau ale Romei.
3. Părerea, specie a ideii, are drept cauză reprezentarea, cf. Stobaios în *S. V. F.*, III, 548.
4. Retragerea departe de patrie recomandată înțeleptului (Epictet, *Diatribe* III, 12).
5. Pentru Epictet și pentru stoici în general, filosoful este un sacerdot, un inițiat, mulțimea, însă, care nu are acces spre tainele filosofiei, nu înțelege superioritatea seninătății lui și-l disprețuiește de la nivelul necunoașterii.
6. Cf. *Diatribe*, III, 16, 11, unde retragerea, schimbarea mediului este recomandată pentru redobândirea liniștii, întocmai ca schimbarea climei pentru un bolnav.
7. Cuvânt cu cuvânt, „sprânceană ridicată", metonimie, concret pentru abstract – sprânceana ridicată fiind semnul concret al unei semeții disprețuitoare.
8. O idee asemănătoare și în capitolul al XVII-lea.

31. Dacă se întâmplă vreodată să te preocupe lucrurile exterioare, din dorința de a plăcea cuiva, să știi că încercarea e deja pierdută. Mulțumește-te de aceea să fii filosof în toate împrejurările. Iar dacă vrei să pari filosof cu tot dinadinsul, descopără-te astfel ție însuți și aceasta să-ți fie de ajuns.[1]

32. Să nu te tulbure raționamente de felul acestora: „Voi trăi lipsit de prețuire, voi fi un nimeni, nicăieri"[2]. Căci dacă lipsa de prețuire constituie o nefericire, nu este cu putință ca din cauza unora să cazi în nenorocire, mai mult decât din pricina altora, să te prăbușești în rușine și viciu[3]. Stă în puterea ta, oare, să fii invitat la un ospăț sau să exerciți autoritatea de stat? „Bineînțeles că nu!" „Cum pot, deci, să constituie acestea lipsă de prețuire? Și cum poți reprezenta nimeni și nimic, tu care trebuie să fii cineva numai în ceea ce îți stă în putere, în cele în care ești în stare să fii vrednic de mai multă prețuire".

33. Amicii tăi însă vor fi lipsiți de orice sprijin. Ce vrei să spui prin „lipsiți de sprijin"? Nu vor avea de la tine nici un ban? Nu-i vei face cetățeni romani[4]? Cine ți-a spus, însă, că aceste lucruri sunt dintre acelea care stau în puterea ta și că nu constituie, dimpotrivă, treburi străine de tine? Cine poate da celuilalt, ceea ce el însuși nu are? Se va spune: „Adună tu, deci bunuri, pentru ca să avem și noi". Dacă pot să dobândesc bogăția, păstrându-mă pe mine însumi, cinstit[5], om de bună-credință și cu suflet mare, arată-mi calea și o voi dobândi. Dacă pretindeți, însă, ca eu să pierd cele ce-mi sunt bunuri, pentru ca voi să vă însușiți lucruri care, de fapt, nu constituie bunuri, băgați de seamă că sunteți nedrepți și nechibzuiți. Ce doriți mai mult: arginții sau un prieten de bună credință și cinstit? Ajutați-mă, deci, să-mi ating acest scop și nu-mi pretindeți să fac niște lucruri, din a căror pricină să le pierd pe toate cele dintâi.

1. Text contradictoriu, lacunar și obscur, am optat pentru lecțiunea Nil.
2. Este redarea unui dialog între maestru și discipolul aspirant la filosofie.
3. Nimeni nu este nefericit decât din cauza greșelii sale, dar există o strânsă legătură între viciu și rușine, ca și între bun și frumos, cf. Stobaios în *S. V. F.*, III, 16.
4. Cetățenia romană era considerată o favoare deosebită pentru supușii de altă origine ai imperiului pentru că acorda importante garanții juridice, cf. Plinius cel Tânăr, *Epistulae ad Traianum*, 96, 4.
5. Termenul original grec înseamnă „prudența cu care este ales momentul unei drepte mustrări" și face parte din virtutea, esențială pentru stoici, a cumpătării, cf. Stobaios, în *S. V. F.*, III, 264; este frecvent folosit de Epictet.

34. Se va spune, însă, că și patria, în măsura în care-mi stă în putere, va fi lipsită de orice ajutor. Din nou întreb, în ce chip și de ce fel de ajutor? Nu va avea, datorită ție, nici portice, nici băi. Și ce-i cu asta? Cu siguranță, nu va avea încălțări datorită cizmarilor, nici arme, datorită fierarilor. Este de ajuns, dacă fiecare își împlinește munca. Iar dacă tu îi formezi[1] (acestei patrii) vreun altul, ca cetățean de bună credință și integru, nu-i faci, oare, nici un serviciu? Fără îndoială, că da. Prin urmare, nici tu însuți, nu ești nefolositor patriei.

35. Cumva o să spui: „În concluzie, ce loc voi deține în cetate?" Acela pe care ai să-l poți avea păstrându-te, în același timp, om integru și de bună credință. Iar dacă, vroind să folosești patriei, vei pierde toate aceste virtuți și dacă vei deveni de rea credință și fără rușine, în ce fel vei fi de folos?

36. A fost prețuit, la un ospăț, cineva, mai mult decât tine, sau a fost salutat înaintea ta, ori i-a fost mai apreciată părerea, la acel ospăț? Dacă acestea reprezintă bunuri, trebuie să te bucuri că el le-a dobândit; dacă sunt rele, nu regreta că nu le-ai dobândit. Amintește-ți, însă, că e cu putință să le meriți deopotrivă cu ei, dar nu faci aceleași eforturi cu ei, ca să dobândești cele ce nu stau în puterea noastră.

Căci, cum se poate să fie, deopotrivă, cel care nu calcă pragul cuiva, cu cel care îl cercetează într-una, cel care nu l-a însoțit niciodată cu cel care-l urmează pretutindeni, cel care nu i-a adus laude, cu cel care-l laudă[2]? Prin urmare, vei fi un nedrept și un nesătul, dacă, fără să dai în schimb cele cu care se vând acestea, vrei să le culegi gratuit.

Dar, cu cât se vând lăptucile? Cu un obol, să zicem. Deci, cine dă un obol, primește lăptuci, tu însă, [dacă] nu dai, n-o să primești. Dar totuși, nu ai deloc mai puțin, decât cel care le-a primit. Căci, după cum acela are lăptucile, tot astfel, ai tu obolul pe care nu l-ai dat. În același chip se petrec lucrurile și aici. N-ai fost invitat la ospățul cuiva? Fiindcă nici tu nu ai dat celui

1. Aducându-l prin recomandații utile și mai ales prin exemplul propriu.

2. Aluzie la viața romană, la atențiile pe care clientul trebuia să le aibă față de patron, să-l salute la domiciliu în fiecare dimineață, să-l însoțească spre For, să-l lingușească în orice împrejurare; pentru comparația cu îndatoririle liberților greci, vezi Platon, *Legile*, 915 a.

care invită, atât cât prețuiește el, ospățul său[1]. Căci el îl vinde în schimbul unui elogiu, a unor lingușiri și servicii. Dacă îți convine, dă prețul pentru care se vinde. Iar dacă vrei, fără să dai ce poți și să obții totuși ceea ce râvnești, ești un nesătios și un nesăbuit. N-ai, oare, nimic în locul acestui ospăț? Ai, dimpotrivă, posibilitatea să nu lauzi pe cine nu vrei și să nu îngădui cuiva pretențiile care să-ți asigure obținerea invitației.

37. Voința naturii poate fi cunoscută din faptele necontroversate între noi[2]. Spre exemplu, când sclavul altuia sparge o cupă, ai îndată la îndemână reflecția că aceasta face parte din evenimentele obișnuite. Să știi, prin urmare, că dacă cineva sparge cupa ta, trebuie să te comporți în același fel, ca și cum a fost spartă cupa altuia. Aplică această recomandație și la evenimentele mai însemnate. A murit fiul altuia, sau femeia? Nu este nimeni care să nu spună că este un eveniment firesc pentru orice om. Dar, dacă-i moare cuiva, unul din ai săi, îndată se vaietă: „Vai mie, cât sunt de îndurerat!"

Se cuvine, deci, să ne amintim ce resimțim, atunci când auzim că aceeași suferință s-a întâmplat altora.

38. După cum nu se propune niciodată un țel[3] ce nu poate să fi atins, tot astfel nu există în univers natura răului[4].

39. Dacă cineva ar încredința corpul tău oricui îi iese în cale, acest lucru te-ar revolta. Nu te rușinezi însă din cauză că

1. De remarcat verva și ironia acestor sentințe referitoare la atitudinea omului față de om, la demnitatea obligatorie pe care cel slab trebuie s-o aibă și față de cel mai puternic, sentințe ce fac măreția și actualitatea stoicismului.
2. Acordul între înțelepți este o dovadă a adevărului, de aceea, oamenii buni sunt totdeauna de acord asupra concepției despre viață, pe când oamenii răi, nefiind niciodată de acord, se învrăjbesc și se sfâșie între ei, cf. Stobaios, în *S. V. F.*, III, 625, 15–18, p. 160.
3. Sucesiunea ideilor pare următoarea: când toate părțile concordă între ele, ele sunt în conformitate cu natura, în cadrul realității. Părerea individuală, a fiecăruia, poate fi bănuită de falsitate. Ori, dacă oamenii cad de acord că suferința este suportabilă, cel care socotește insuportabilă propria-i suferință, intră în contradicție cu părerile celorlalți și cu propria părere exprimată înainte despre suferința altora.
4. Cf. Diogene Laertios în *S. V. F.*, I, 179, p. 45. „Căci natura nu călăuzește decât către virtute"; răul este adus de oameni, cf. Cicero, *De finibus*, III, 29. Concepția din această sentință dovedește, de asemenea, și panteismul lui Epictet, măcar în măsura în care prozeliții acceptă că răul din natură nu este un scop în sine, propus de divinitate.

îți încredințezi gândirea celui care-ți iese în cale, ca să ți-o tulbure[1] și să ți-o răvășească, în momentul când te jignește.

40. În orice lucrare, examinează atent condițiile precedente și urmările acesteia și, astfel, săvârșește-o. Iar dacă nu faci așa, te vei avânta la început cu deosebită ardoare, tocmai fiindcă nu i-ai prevăzut consecințele. Mai târziu însă, după ce apar unele neajunsuri, o părăsești în mod rușinos. Vrei să învingi la Jocurile Olimpice[2]? Și eu vreau, pe toți zeii, căci reprezintă o podoabă a bărbăției. Examinează, însă, minuțios condițiile precedente și consecințele[3]. Și numai în felul acesta, apucă-te de lucru. Căci trebuie să respecți o anumită disciplină, un regim anumit de hrană, să-ți stăpânești orice lăcomie, să te exersezi, vrei nu vrei, la orele rânduite, și pe căldură și pe frig; într-un cuvânt, să te încredințezi conducătorului jocurilor, întocmai ca unui medic. După aceea, în timpul luptei, să-ți scobești un adăpost în nisipul arenei[4] sau, în acel moment, să-ți scrânțești mâna, să-ți luxezi piciorul, să înghiți valuri de nisip, să fii snopit în bătaie[5] și după toate astea, să fii înfrânt. După ce ai cercetat cu atenție toate acestea, dacă răvnești, poți să te apuci de atletism. Dacă nu le-ai analizat, însă, te vei retrage asemenea copiilor, care se amuză, imitând când pe atleți, când pe gladiatori, când pe cântăreții din trompetă, când pe actori. Și tu, de asemenea, acum ești atlet, acum ești gladiator, apoi rector, apoi filosof, fără să aparții, cu toată ființa[6], nici uneia din aceste profesii. Căci, întocmai maimuței, imiți tot ceea ce vezi, plăcându-ți fiecare profesie, una după alta. Căci nu te-ai îndreptat către vreuna, după o adâncă chibzuială, nici după o cercetare de ansamblu, ci la voia

1. Confuzia, răvășirea cugetului este un aspect al patimii fundamentale „tristețea" și constă într-o mâhnire nechibzuită care sleiește pe om și-l împiedică să aibă o privire de ansamblu; cf. Diogene Laertios în *S. V. F.*, III, 412, 1-2, p. 100.
2. Vezi mai sus (26), nota 4.
3. Condițiile precedente înseamnă scopul pe care și-l propune cineva și a cărui apreciere este într-adevăr obligatorie, înaintea tuturor considerațiilor – urmările reprezintă, de fapt, mijloacele necesare pentru a fi puse în aplicare, probele care trebuie suportate pentru a atinge scopul. Termenii nu aparțin stoicismului clasic propriu-zis, Chrysippos îi folosește în *Logica* sa, ca participii substantivate dar la numărul singular, considerând și, pe bună dreptate, că primul termen implică pe al doilea.
4. Pentru a-și acoperi corpul cu praf, în scopul de a înlesni apucarea inamicului, cf. Diogene Laertios, VI, 27.
5. Conducătorul jocurilor olimpice putea ordona biciuirea celor care săvârșeau greșeli sau infracțiuni împotriva regulamentului jocurilor.
6. Celebră formulă a lui Platon, cf. *Republica*, VII, 518 c.

întâmplării, în urma unei dorințe deșarte. Astfel, unii, după ce au văzut un filosof și după ce-au auzit vreunul vorbind ca Eufratos[1] (dacă este totuși cineva care poate vorbi ca acesta) doresc ei înșiși să facă filosofie. Omule! cercetează în profunzime natura lucrurilor, după aceea, ceea ce te învață propria ta fire, dacă poate să râvnească la practicarea acelei profesii. Intenționezi să devii pentatlonist[2] sau luptător în palestră? Vezi-ți de brațe, [de] coapsele tale, învață să-ți cunoști rezistența rinichilor, căci natura a croit pe fiecare cu alte aptitudini. Socotești că, practicând acestea, este cu putință să mănânci sau să bei, cum obișnuiai în trecut, să te dedai acelorași impulsuri, să te nemulțumească aceleași lucruri? Trebuie să veghezi, să înduri muncă trudnică, să te îndepărtezi de prietenii apropiați, să fii disprețuit de sclavi, să fii luat în râs de oricine-ți iese în cale, să ai întotodeauna locul cel mai neînsemnat, în ceea ce privește considerația, demnitățile, justiția, într-un cuvânt, în toate treburile. Chibzuiește cu seriozitate toate obligațiile, dacă năzuiești să obții, în schimbul unor eforturi, completa[3] lipsă de grijă, liniștea, libertatea, statornica odihnă a sufletului[3]. Dacă nu ai această râvnă, nu te lăsa atras pe o astfel de cale. Să nu fii asemenea copiilor, acum filosof, mai târziu perceptor de impozite, după aceea intendent al Cezarului[4], căci acestea nu se acordă între ele[5]. Trebuie să fii un singur om, fie bun, fie rău. Trebuie, sau să-ți desăvârșești partea cârmuitoare[6] a celor din tine însuți, sau să porți grijă numai celor din afara ta; să reflectezi, deci, ca un cunoscător, fie asupra celor proprii ție, fie

1. Filosof stoic, de origine siriană, prieten și consilier al împăratului Hadrian (secolul al II-lea e. n. – prima jumătate). Plinius cel Tânăr i-a făcut panegiricul, cf. *Epistulae ad Traianum*, I, 10, 2 și urm.
2. Pentathlonul antic grec conținea cinci probe: alergări, lupte libere, luptă cu pumnii, săritură, aruncarea discului.
3. Potrivit moralei stoice, acestea erau trei bunuri de primă importanță.
4. Intendent sau procurator al Cezarului era o sarcină, îndeosebi, de administrare financiară a provinciei. În diatriba a III-a, 4, 1, Epictet menționează pe procuratorul Epirului, provincia în care s-a refugiat, după ce-a fost exilat prin decretul lui Domițian.
5. Din moment ce virtutea este o stare a sufletului caracterizată printr-un acord permanent cu ea însăși pe tot timpul vieții, cf. Stobaios, în *S. V. F.*, III, 262, 34-35, p. 63, echivocul în alegerea profesiei este o renunțare la virtute.
6. Rațiunea conducătoare, termen specific filosofiei stoice, este partea care stăpânește sufletul, cârmuind reprezentările, deprinderile, senzațiile și impulsurile acestuia. La naștere este asemănătoare cu o foaie de papirus imaculată, în care omul își înscrie gândurile, la început prin mijlocirea senzațiilor, cf. Aetius, *Plac*, IV, 11 și 21.

asupra celor exterioare[1]: adică, să te statornicești, ori pe poziția filosofului, ori pe cea a omului de rând[2].

41. Îndatoririle[3] se proporționează, în general, în raport cu caracterul și calitatea persoanei[4]. Acesta îți este tată; trebuie să ai grija lui, să-i cedezi în toate privințele, să-l suporți când te dojenește, când te lovește. – „Dar este un tată rău". Oare natura te-a înrudit[5] și te-a legat de un tată bun? Ai în vedere, totuși, poziția rânduită față de el. Nu cerceta ceea ce face el, ci numai, în ce fel trebuie să acționezi pentru ca voința ta să fie în acord cu natura[6]. Căci nimeni nu-ți poate dăuna, dacă tu nu vrei. Cu siguranță însă că vei fi vătămat, ori de câte ori vei gândi că ești vătămat. Așadar, tot astfel vei afla îndatorirea ta, față de vecin, față de concetățean, de asemenea, față de pretor[7], dacă te obișnuiești să observi raporturile care te leagă cu ei.

42. Să știi că cea mai de seamă trăsătură a pietății[8] față de zei[9] este aceasta: să ai, cu privire la ei, o părere[10] dreaptă, încât

1. Vezi mai sus capitolul al XIX-lea, nota 1.
2. Omul de rând, neinițiat care nu este niciodată un filosof, prezentat ca atare în hamal în nenumărate locuri, vezi cap. al XXIX-lea, al XL VI-lea, al XLVIII-lea, etc. cu același sens, cf. Cicero, *Pro Sestio*, 51; 110 și *Tusculanae*, IV, 23, 51.
3. Literal „comportările convenabile" apoi „datoriile" indică activitățile poruncite de rațiune. De aceste comportări convenabile se diferențiază activitățile drepte, care sunt „comportări convenabile perfecte", cf. Stobaios în *S. V. F.*, III, 188, 11, 418, p. 45; cf. de asemenea, Cicero, *De officiis*, I, 38.
4. La origine, termen tehnic pentru geometrie, cf. Euclide, *Elementa*, V, defin. 3. Stoicii ordonau lucrurile și fenomenele raportându-le la alt lucru sau fenomen, cf. Simplicius în *S. V. F.*, II, 403, 1–5, p. 133, unde folosește ca exemplu raportul tată-fiu. Epictet (*Diatribe*, III, 2, 4) caracterizează datoriile religioase, familiale și civice ca o respectare a unor raporturi naturale sau dobândite.
5. Termen important și frecvent folosit de morala stoică, generator de obligații, cf. și Cicero, *De finibus*, III, 5, 16.
6. Vezi mai sus, capitolul al IX-lea, nota 3.
7. Mai exact, fraza se referă la propretor, înalt magistrat, care reprezenta în provinciile de mai mică importanță, administrația centrală de la Roma, cf. *Diatribe*, II, 126.
8. Pietatea, în filosofia morală a stoicilor, era un aspect al justiției, care la rândul ei, constituia una din cele patru virtuți fundamentale ale înțeleptului. Pietatea se definea ca „știință a cultului față de zei", cf. Stobaios în *S. V. F.*, III, 264, p. 64, 40–41.
9. Pentru lămurirea gândirii lui Epictet, în afară de acest paragraf, vezi capitolul următor, precum și *Diatribe*, I, 14.
10. „Părerile drepte", erau elementul care asigurau unei ființe rationale o poziție justă față de realitatea înconjurătoare. În raport cu punctul de vedere exprimat de Epictet, Epicur are o părere asemănătoare, cf. Diogene Laertios, X, 123–124. 7–10, p. 60, Ed. Usener.

să înțelegi că există, că ei cârmuiesc universul în chip minunat și drept, că trebuie să fii supus lor, să te lași condus de către aceștia, să te adaptezi tuturor evenimentelor, să te conformezi de bună voie acestora, ca unora rânduiți de cea mai înaltă inteligență, astfel nu vei cârti niciodată împotriva zeilor și nici nu-i vei învinui că ești neglijat. În alt chip, însă, nu vei ajunge la un asemenea echilibru, dacă nu te vei smulge din mijlocul celor ce nu stau în puterea noastră și nu vei pune binele și răul, numai în cele ce sunt în tăria noastră. Căci, dacă vei considera vreuna din cele neexistente în forța noastră, drept bine sau rău, ești cu desăvârșire constrâns, ori de câte ori ești lipsit de ceea ce râvnești sau cazi în situații nedorite, să cârtești și să porți ură contra celor care-și pricinuiesc acestea. Căci natura a sădit în fiecare ființă însuflețită, posibilitatea să fugă și să se ferească de toate cele care par vătămătoare precum și de cauzele acestora, iar pe cele folositoare precum și motivele acestora să le lămurească și să le admire. Este, deci, de neconceput, ca cine se socotește vătămat să se bucure de prezența celui pe care-l consideră autor al acestei vătămări, după cum este cu neputință să se bucure cineva de daună în sine. De aici decurge, deci, și faptul că un tată este mustrat de către fiul său, ori de câte ori nu-i acordă, cele ce par copilului bunuri. Se pare că aceeași cauză i-a învrăjbit pe Polinice și Eteocle[1], de au făcut război unul împotriva altuia: tocmai fiindcă considerau drept bun puterea de a cârmui. Din aceeași pricină și țăranul cârtește împotriva zeilor, din această cauză și marinarul și negustătorul, precum și cei care și-au pierdut femeile și copiii. Căci acolo unde este interesul cuiva, acolo se află și pietatea lui[2]. În felul acesta, oricine se preocupă să-și rânduiască bine ce poate fi de dorit și de respins, prin însuși acest fapt, se preocupă și de credința sa. Ca urmare, libațiile, jertfele și dăruirea primelor roade zeilor trebuie făcute de oameni, potrivit cu rânduiala tradițională, cu inima curată, fără întârziere, fără neglijență, fără zgârcenie, dar și fără să întreacă puterea fiecăruia.

43. Amintește-ți că, ori de câte ori mergi la un ghicitor[3],

1. Cei doi fii ai lui Oedip care, în urma blestemului părintesc, s-au angajat într-un război fratricid, pentru moștenirea tatălui lor.
2. Epictet susține astfel, că, în fapt, omul subordonează evlavia sa față de zei, interesului: cf. și preceptul evanghelic: „Acolo unde este comoara voastră, acolo e și inima voastră" (Matei, VI, 21), care vădește influența stoicismului.
3. Stoicii credeau în presimțiri, ca și în auguri și oracole, în numele legăturii universale a lucrurilor, a necesității care înlănțuie fiecare eveniment, fenomen al întregului cu toate celelalte.

tu nu știi cum se vor urzi evenimentele, ci mergi la ghicitor, tocmai pentru ca să cunoști aceasta. Ai fi mers, însă, pe deplin lămurit în ce fel poate să fie fiecare din ele, dacă ai fi filosof. Căci dacă este ceva din cele aflate în puterea noastră, rezultă în mod necesar, că nu constituie nici bine, nici rău. Așadar, nu aduce în fața ghicitorului nici dorința, nici repulsia, nici nu te înfățișa acestuia înfricoșat, ci ca un om cu convingerea că, orice s-ar petrece, îți este absolut indiferent și nu se referă în nici un fel la tine; că oricum ar fi, îți este cu putință, să te folosești bine de acestea, că nimeni nu te va împiedica. Prin urmare, apropie-te de zei, cu inimă nînfricată, pentru a le asculta prezicerile[1]. În rest, când ți-au dat un răspuns, amintește-ți pe cine ai consultat și a căror autoritate o încalci, nesupunându-te. Mergi, deci, să consulți un ghicitor, numai după cum recomanda Socrate[2], adică despre acele lucruri, a căror întreagă desfășurare este atribuită întâmplării și în care, nici prin rațiune, nici printr-un alt mijloc, nu sunt date premisele, ca să te edifici asupra esenței lor. Astfel, ori de câte ori este nevoie să înfrunți o primejdie pentru un prieten sau pentru patrie, nu consulta un oracol, dacă trebuie să împărtășești primejdia cu ei. Căci dacă prezicătorul îți va prevesti că cele sacre sunt potrivnice, e limpede că aceasta însemnă ori moartea, ori pierderea vreunei părți a trupului, ori exilul. Rațiunea, însă, te determină, ca în ciuda tuturor acestora, să stai alături de prieten și să împarți primejdiile cu patria. În concluzie, zic, supune-te celui mai de seamă prezicător, lui Apollo Pythianul; acesta a alungat din templul său pe cel care n-a sărit în ajutorul prietenului aflat în primejdie de a fi ucis.

44. Chiar din această clipă, fixează-ți pentru tine, un model, un fel de viață pe care să-l păstrezi cu strictețe, atât când ești singur cu tine, cât și în relațiile cu oamenii. Păstrează tăcerea cât mai mult cu putință, nu afirma decât cele necesare și în cât mai puține cuvinte. Rareori, câteodată, când momentul te îndeamnă să vorbești, vorbește, dar despre nimic din cele obișnuite, nici despre luptele de gladiatori, nici despre alergările din circ, nici despre întrecerile atletice, nici despre mâncăruri, nici despre băuturi, adică despre subiecte care se abordează

1. Epictet consideră pe ghicitori inspirați de către zei.
2. Socrate recomanda că nu trebuie să fie consultat un prezicător sau un oracol, decât în cazurile nesigure, când cunoașterea prin posibilitățile umane este cu neputință (cf. Xenofon, *Memorabilia*, I, 1,6). Epictet urmează de aproape acest punct de vedere, cf. *Diatribe*, I, 1, 9;; IV, 7, 10.

pretutindeni. Și, mai ales, nu vorbi nimic despre oameni, nu-i bârfi, nici nu-i lăuda, nici nu-i prețui, comparându-i între ei. Atât cât îți este cu putință, schimbă prin discuțiile tale, dialogurile prietenilor tăi, îndrumându-le spre subiecte convenabile. Să nu faci haz, nici prea mult timp, nici pentru toate pricinile, în toate ocaziile, iar dacă nu, folosește-le cât mai rar cu putință.

45. Ferește-te de mesele străinilor și de ale oamenilor din topor, iar dacă, uneori, se ivește un astfel de prilej, încordează-ți atenția ca să nu te complaci în obiceiuri necioplite. Să știi, în mod neîndoielnic, că, dacă tovarășul este mânjit, se mânjește, ca o consecință obligatorie și cel care are relații cu acesta, oricât de curat a fost, până atunci, acela.

46. Cele care se referă la trup, acceptă-le, numai în măsura în care sunt strict necesare (vieții)[1] și disprețuiește absolut tot ce servește faimei și desfătării simțurilor.

47. În privința ispitelor iubirii, înainte de căsătorie, păstrează-te curat, după putere, iar când practici, pe cele necesare, în mod normal, practică-le cu moderație și rânduială, nu fi trufaș cu cei care le folosesc și nici dușmănos; nu face să se vadă pretutindeni, că tu însuți nu le săvârșești.

48. Dacă îți comunică cineva că un oarecare te-a vorbit de rău, nu te apăra împotriva celor spuse, ci răspunde că „acesta n-a cunoscut și celelalte vicii din mine, căci altfel nu le-ar fi spus numai pe acestea".

49. Nu este strict necesar să mergi prea des la spectacole. Dacă se ivește totuși prilejul, nu te arăta preocupat, decât de către tine însuți. Cu alte cuvinte, dorește să se petreacă numai cele ce se petrec, să învingă, numai cel care învinge cu adevărat[2]. Căci astfel, niciodată nu vei fi tulburat. Reține-te, cu desăvârșire, însă, de la exclamații zgomotoase, de la batjocorirea cuiva, de la agitație exagerată. Iar, după ce ai părăsit teatrul, nu te pierde

1. Cuvântul din paranteză este completarea traducătorilor – sprijinită pe comentariile lui Remotius și Simplicius: *„Quae corpori necessaria sunt, ea anima quoque servire, qua tenus ipsum corpus instrumentum et minister est (aut certe ita debet)"*.

2. Teatrul fiind imaginea vieții, gândirea stoică recomandă că și în viață filosoful trebuie să dorească o înlănțuire nealterată de vreo influență, a tuturor evenimentelor, iar învingătorul să-și datoreze victoria propriilor sale calități.

în comentarii, cu privire la cele petrecute, povestind tot ce nu ți-a părut folositor pentru îndreptarea ta proprie. Căci dintr-o astfel de atitudine, reiese limpede că nu ai admirat decât spectacolul.

50. Nu merge la recitările unora, nici în chip întâmplător, nici cu ușurință. Și când totuși te duci, păstrează-te grav și demn, în același timp, fără a fi posomorât.

51. Când ai de gând să tratezi o afacere cu cineva, mai cu seamă cu vreunul din cei socotiți nobili, întreabă-te, ce-ar fi făcut, într-o asemenea împrejurare, Socrate și Zenon și nu-ți va lipsi posibilitatea să te folosești în chip convenabil, de această situație.

52. Ori de câte ori mergi la vreunul din cei foarte puternici, pune în fața ta eventualitatea că nu-l vei găsi acasă, sau că poarta va fi încuiată, ori că-ți va trânti ușa în nas, că nu se va preocupa de tine. Iar dacă, în pofida acestora, ai totuși datoria să mergi, îndură tot ce ți se va întâmpla, dar nicidecum nu reflecta că „nu i-a fost prea greu să mă jugnească atât", căci ar fi felul de gândire al unui om simplu, al unuia prea neîngăduitor cu circumstanțele exterioare.

53. În societatea prietenilor, ferește-te să pomenești, prea mult și fără modestie, isprăvile tale și primejdiile prin care ai trecut, căci nu este tot așa de plăcut pentru alții să asculte cele ce ți s-au întâmplat, cât este de plăcut pentru tine, să amintești primejdiile înfruntate.

54. Ferește-te, de asemenea, să stârnești râsul, căci este o pantă alunecoasă, care duce la vulgaritate și te poate lesne lipsi de respectul vecinilor față de tine.

55. Este tot atât de primejdios să te antrenezi în discuții obscene. Dacă se iscă, totuși, un astfel de prilej, sau dojenește pe acela care deschide asemenea discuție (dacă momentul este nimerit) sau, păstrând tăcerea, roșind și încruntându-te cu severitate, arată în mod limpede că îți displace acest gen de discuție.

56. Dacă te atâță imaginea vreunei desfătări, supraveghează-te, ca în toate celelalte împrejurări, și nu te lăsa târât spre aceasta, ci întârzie înfăptuirea ei și acordă-ți răgazul necesar unei dezbateri cu tine însuți. După aceasta, adu-ți în minte, cele

două momente: atât acela al înfruptării din plăcerea respectivă, cât și acela în care, după ce te-ai desfătat, mai târziu, te căiești, tu însuți devenind propriul tău dojenitor. Și opune acestor regrete și remușcări, cât de mult te vei bucura și cât de mult te vei felicita, după ce totuși te-ai înfrânat. Iar dacă prilejul ți se pare nimerit ca să te hotărăști pentru ea, bagă de seamă, să nu te înfrângă pofta acelei desfătări, nici ca plăcere, nici ca ispită și opune-i astfel, cu cât este mai folositor să-ți mărturisești, satisfacția că ai izbândit o asemenea victorie.

57. Ori de câte ori faci ceva, după ce ai constatat că trebuie făcut, nu te feri că ești văzut în timp ce-l săvârșești, chiar dacă cei mulți vor avea intenția să adopte o părere diferită despre aceasta. Căci, fără îndoială, dacă ceea ce faci nu este drept, trebuie să eviți fapta în sine, iar dacă este drept, de ce să te temi de aceia care îți reproșează[1].

58. După cum afirmația „este zi" sau „este noapte", are o mare importanță în stabilirea unei concluzii disjunctive[2], dar apare absolut incomparabilă cu stabilirea unei concluzii conjunctive[3], tot astfel, faptul că cineva, la un ospăț, își alege partea cea mai mare, are importanță pentru corp, dar constituie o lipsă de considerație față de normele comune respectate la un banchet. Prin urmare, ori de câte ori ești invitat să te ospătezi împreună cu alții, adu-ți aminte să ai în vedere, nu numai valoarea pentru trup a mâncărurilor etalate, ci să păstrezi și respectul față de cel care te-a invitat.

59. Dacă îți asumi un rol ce depășește puterile tale, totodată ești și un interpret stângaci al acelui rol și-l neglijezi pe acela pe care l-ai fi putut interpreta cu îndemânare.

60. După cum, în timpul unei plimbări, te ferești să nu calci într-un cui sau să nu-ți scrântești piciorul, tot astfel, ferește-te să nu-ți rănești propria ta rațiune conducătoare. Căci dacă

1. Epictet nu aprobă fără rezerve, îndrăzneala filosofilor cinici, care recomandă practicarea în mod public a tot ceea ce este necesar de la natură. El vrea ca filosoful să fie mai auster, mai responsabil pentru faptele sale, de aici sensul deliberativ de introspecție, al începutului de frază: „După cei ai constatat că trebuie făcut..."
2. Cele în care afirmarea primei premise antrenează negarea celei de-a doua.
3. Cele în care afirmarea primei premise antrenează afirmarea celei de-a doua, făcând cu neputință, în acest caz, stabilirea legăturii silogistice care fundamentează concluzia.

observăm, cu atenție, în orice lucru, această recomandație, ne vom angaja cu mai multă siguranță în orice activitate.

61. Corpul, pentru fiecare, reprezintă măsura averii, după cum piciorul, măsura încălțămintei. Așadar, dacă te stabilești pe această poziție, vei păstra măsura. Dacă o depășești, însă, vei fi târât, în mod fatal, ca pe povârnișul unei prăpăstii. La fel și în ceea ce privește încălțămintea: dacă depășește ceea ce este necesar piciorului, dorește o încălțăminte de aur, apoi una de purpură, apoi una brodată. Căci o dată depășită măsura, nu mai există nici o limită.

62. Imediat după patruzprezece ani, femeile sunt numite de către bărbați, doamne. Prin urmare, când văd că nu au nici o altă ocupație, decât să se mărite, încep să se gătească și-și pun toată nădejdea în frumusețe și podoabe. Este, deci, de o mare importanță, să fie făcute să înțeleagă că nu se bucură de prețuire pentru vreun alt motiv, ci numai dacă își arată chibzuința și modestia.

63. Zăbava îndelungată în treburi care privesc trupul este semnul unei neputințe naturale a spiritului. De exemplu, a hărăzi prea mult timp exercițiilor de gimnastică sau mâncării, sau băuturii sau altor nevoi personale și a pierde prea multă vreme cu împreunările sexuale. Toate acestea trebuie înfăptuite ca lucruri ajutătoare, de mică importanță, întreaga preocupare însă, e necesar să se învârtă în jurul capacității de gândire.

64. Ori de câte ori cineva îți face un rău, ori te vorbește de rău, adu-ți aminte că acela presupune că se cuvine să procedeze sau să vorbească astfel. Căci este cu neputință să-l determini să-și însușească felul tău de a vedea, ci îl urmează pe al lui însuși, astfel că, dacă modul său de a privi este greșit, cel aflat în eroare, se vatămă. Căci, dacă cineva consideră fals un silogism, nu silogismul este cel atins, ci acela care s-a înșelat în interpretarea lui. Așadar, însuflețit de aceste principii, întotdeauna vei avea îngăduință față de cel care te critică; repetă, așadar, în tine însuți, față de aceste cârteli: „Lui așa i se pare firesc."

65. Fiecare lucru are două toarte: una, prin care este ușor de purtat, alta prin care este greu de purtat. Dacă fratele tău îți

face o nedreptate, nu considera, în acest caz, că te-a nedreptățit, căci aceasta este toarta, prin care lucrul este greu de îndurat. Mai degrabă gândește că-ți este frate, că ați fost crescuți împreună; astfel, vei apuca răul de toarta de care poate fi purtat.

66. Aceste raționamente nu sunt concludente: „Eu sunt mai bogat decât tine, prin urmare sunt și mai bun"; „Eu sunt mai elocvent decât tine, deci sunt și mai bun". Mult mai concludente sunt acestea: „Eu sunt mai bogat decât tine, prin urmare bogăția mea este mai bună decât a ta"; „Eu sunt mai elocvent decât tine, vorbirea mea, deci, este mai aleasă decât a ta"; căci tu, nu reprezinți nici bogăție, nici discurs, nici persoană.

67. Se spală cineva repede? Nu spune că s-a spălat rău, ci doar că s-a spălat repede. Bea cineva mult vin? Nu spune că bea din viciu, ci doar că bea mult vin. De unde știi că fac rău, înainte de a cunoaște temeiul gândirii lor[1]? Căci astfel nu ți se va întâmpla niciodată, ca unele să-ți pară ușor de înțeles, iar cu altele să te declari de acord, prea repede.

68. Nu te declara pretutindeni filosof și nu flecări într-una, în fața celor simpli, despre principiile filosofice. Ci săvârșește faptele tale, după aceste principii. După cum la un banchet, nu se vorbește cum trebuie să se mănânce, ci se mănâncă cum se cuvine. Amintește-ți că Socrate, până într-atât își supusese orgoliul, încât pe cei care veneau la el, cu dorința de a fi recomandați altor filosofi, chiar el îi conducea la aceștia[2]; atât de mare îi era indiferența față de persoana sa.

69. Dacă totuși, se iscă discuția, printre oameni simpli, despre vreun principiu de filosofie, păstrează tăcerea cât mai mult cu putință. Căci astfel există primejdia să dai afară un aliment încă nedigerat[3].

1. Binele există fiindcă se gândește bine. Răul este fiindcă e făptuit, gândindu-se rău. Atâta timp cât nu cunoști ideea, în urma căreia, un om săvârșește ceva, nu critica acțiunea lui (*Diatribe*, IV, 8).
2. Cf. Platon – *Protagoras* (310a – 311a) unde se spune că Socrate, personal, a condus pe unii din discipolii săi, la sofiști.
3. Un principiu, o dogmă filosofică, neasimilată bine, nu produce nici un efect asupra spiritului, după cum un aliment nedigerat bine nu produce nici un efect asupra trupului. Comparația insistă, deci, asupra recomandației de a nu lansa o sentință de care vorbitorul însuși nu e suficient de influențat pentru a deveni mai bun, mai înțelept.

Și când vreunul spune despre tine că nu știi nimic și tu nu ești mușcat de această afirmație, înseamnă că ai început să faci fapte de adevărat filosof. Căci oile nu aduc iarba păstorilor și nici nu arată cât de multă au păscut. Ci, după ce au păscut și au rumegat, dau lână și lapte. Și tu, prin urmare, nu arăta oamenilor de rând principii de filosofie, ci faptele produse de aceste principii bine rumegate.

70. Când ești ușor de mulțumit cu privire la cele ale trupului, nu te făli din această cauză. Și dacă bei numai apă, nu spune la orice prilej, că bei numai apă. Căci dacă dorești cumva să te pregătești pentru suferință, pentru tine însuți exersezi și nu pentru cei din afară. Nu merge să îmbrățișezi statuile![1] Iar dacă vreodată ești fript de sete, udă-ți gura cu puțină apă rece și proaspătă, apoi dă-o jos și nu vorbi nimănui despre aceasta[2].

71. Aceasta este poziția și caracterul omului de rând: niciodată nu așteaptă folosul sau paguba de la el însuși, ci de la cei din afară. Poziția și felul de a fi al filosofului este însă să aștepte orice folos și pagubă de la el însuși. Caracteristicile celui care face progrese în înțelepciune: nu critică pe nimeni, nu laudă pe nimeni, nu mustră pe nimeni, nu învinuiește pe nimeni, nu vorbește nimic despre el, considerându-se cineva sau că știe ceva. Ori de câte ori se află într-o încurcătură sau în fața unei piedici, se învinuiește. Chiar dacă îl laudă vreunul, el râde, în sinea sa, de cel care îl laudă, [învinuindu-se] el însuși, față de sine însuși. Chiar dacă îl critică cineva, nu se apără. Se supraveghează sub toate aspectele, întocmai ca cei slăbiți de boală, fiind foarte atent, ca nu cumva să facă vreo mișcare prea bruscă, înainte ca organele lui să fie pe deplin însănătoșite. Smulge orice poftă din el însuși, nu are dezgust decât numai pentru lucrurile potrivnice naturii, din cele aflate în puterea noastră. Se folosește de dorința pentru orice lucru, în tihnă și cu moderație. Iar dacă este considerat sărac cu duhul sau neștiutor, nu se neliniștește. Într-un cuvânt, se păzește de el însuși ca de un dușman, ca unul dornic să-l tragă în cursă.

1. Aluzie la unii filosofi care, pentru a-și arăta disprețul lor pentru durere, mergeau, pe timp friguros, să îmbrățișeze recile statui de marmură.
2. Epictet vrea să facă diferența între exemplu și ostentație, prin această frază, deși e greu de păstrat măsura între cele două atitudini, dificultate resimțită și de filosofia cinică.

72. Când cineva se mândrește că poate să înțeleagă și să interpreteze pe Chrysippos[1], spune-ți ție însuți că, dacă Chrysippos n-ar fi scris așa de nedeslușit, omul acesta n-ar avea nici o pricină pentru care să se mândrească. Eu însă, ce doresc, pentru mine? Să cunosc natura și să urmez legile ei. Caut, prin urmare, pe cineva care să mi-o explice. Și fiindcă am auzit că acest cineva este Chrysippos, merg la el. Nu înțeleg, însă, scrierile lui. Caut, așadar, unul care să mă facă să le înțeleg. Până aici nu este nimic deosebit. Când, însă, găsesc interpretul, rămâne să mă folosesc de cele tălmăcite. Numai acest lucru este deosebit de important. Dacă mă uimește, însă, numai aceasta, adică interpretarea, ce altceva am devenit, decât gramatic și nu filosof? Cu diferența că în loc să tălmăcesc pe Homer, tălmăcesc pe Chrysippos. Mai ales dacă mi-ar spune cineva: fă-mă să înțeleg pe Chrysippos roșesc în momentul în care nu pot să arăt că faptele sunt potrivite cu principiile.

74. Rămâi credincios tuturor preceptelor, câte-ți sunt stabilite, asemenea unor legi, imposibil de încălcat fără a săvârși o împietate. Orice-ar spune cineva cu privire la tine, nu da nici o atenție, căci acest lucru deja nu te mai interesează.

75. Cât timp vei mai amâna clipa în care să te socotești vrednic de cele mai mare bunuri și să nu mai înfrângi vocea conducătoare a rațiunii, în nici un fel? Ai asculta preceptele cărora trebuia să te conformezi și te-ai conformat lor. Oare ce fel de dascăl mai aștepți, ca să-i încredințezi propria ta îndreptare? Doar nu mai ești un băiețandru, ci un bărbat împlinit. Căci dacă vei neglija și vei rămâne inactiv, dacă o să faci planuri după planuri, amânări, dacă vei da zilelor rând, în grija pentru propria ta îndreptare, vei uita că tu însuți n-ai făcut nici un progres, ci ai rămas în același stadiu, trăind și murind ca omul de rând. Trăiește-ți, deci, încă din această clipă, viața ca un om desăvârșit înaintând pe calea spre perfecțiune și tot ce-ți pare a fi cel mai nobil, să fie pentru tine lege de neînfrânt. Și orice

1. Filosof stoic, a fost la început discipol al academicilor și al lui Arcesilaos, pe care îi combate apoi și devine discipolul lui Zenon și al lui Cleanthe. Numit de Cicero „coloana porticului", devine șeful stoicismului și fixează ansamblul doctrinei stoice. Dă un loc deosebit moralei și este cunoscut în toată antichitatea pentru subtila sa dialectică, cf. Cicero, *De Divinatione, De fato, De natura deorum*, I 15 și Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, VI.

suferință sau plăcere, orice faimă sau infamie ți se vor ivi în față, adu-ți aminte că acum este ceasul luptei, că deja te afli în întrecerea olimpică și că nu e cu putință nici o amânare; de asemenea, că pentru o singură zi sau pentru o singură faptă, drumul tău spre perfecțiune poate să fie nimicit sau salvat. Astfel s-a desăvârșit Socrate, nesprijinindu-se pe nimic din tot ce i se înfățișa, decât pe rațiune. Tu, însă, chiar dacă nu ești Socrate, ești dator să trăiești ca unul care vrea să devină un Socrate.

76. Prima și cea mai necesară parte a filosofiei [o] reprezintă aceea a folosirii preceptelor filosofice; așa, depildă: să nu minți. Cea de-a doua, [o] constituie demonstrația - de exemplu: din ce cauză nu trebuie să minți. A treia, este cea care întemeiază și rânduiește diferitele categorii - spre exemplu, cum este demonstrația, ce este demonstrația, ce este o consecință, ce este o opoziție, ce este adevărat și ce este fals. Așadar, cea de-a treia parte este necesară, din cauza celei de-a doua, iar cea de-a doua parte, din cauza celei dintâi. Cea mai necesară, însă, și la care trebuie să ne oprim întotdeauna este cea dintâi. Or, noi facem dimpotrivă. Căci stăruim foarte mult, la cel de-al treilea element, căruia-i dăruim tot zelul și preocuparea noastră, iar pe cel dintâi, îl neglijăm cu desăvârșire.

Așadar, cu toate că, pe de o parte, minți, pe de altă parte, suntem totdeauna gata să demonstrăm de ce nu trebuie să minți.

77. În orice împrejurare să ai în minte acestea:

> „Îndrumează-mă, o Zeus, și tu soartă, de asemenea,
> Oriunde îmi este hotărâtă, să merg potrivit hotărârii voastre
> Ca să vă urmez fără șovăire: căci dacă n-o fac de bunăvoie,
> Deși voi fi devenit un păcătos, cu nimic mai puțin vă voi urma."[1]
> . . . . . .
> „Este un înțelept pentru noi și cunoscător al tainelor divine,
> Cel care se împacă în chip desăvârșit cu necesitatea."[2]
> . . . . . .

1. Sentință a lui Cleanthe, filosof stoic, la început discipol al filosofului cinic Krates, apoi al lui Zenon, fondatorul stoicismului. A fost în culmea celebrității în jurul anului 268 î. e. n. Se spune că s-a lăsat să moară de foame la vârsta de 90 de ani. Această idee este reluată de Seneca în celebrul său vers: *Fata volentem ducunt, nolentem trahunt.*

2. Interpretarea unui pasaj din Euripide, dintr-o tragedie necunoscută, fragm. 965 ed. Nauck.

În plus și aceasta, a treia:

„O, Kriton, dacă astfel le-a plăcut zeilor,
Facă-se în felul acesta.[1]"
. . . . . .
„Anitus și Melitus[2] pot să mă omoare,
Dar nu sunt în stare să-mi facă nici un rău.[3]"

1. Răspunsul lui Socrate, la comunicare sentinței, citat din Platon, *Criton*, 43 d.
2. Acuzatorii lui Socrate.
3. Ultimele cuvinte ale lui Socrate, citat din Platon, *Apologia lui Socrate*, 30 cd.

FRAGMENTE

1. Viața ce depinde de întâmplare este ca un torent vijelios, tumultuos, plin de nămol, greu de înfruntat, dezlănțuit, zgomotos și vremelnic.

2. Sufletul care se dăruiește virtuții seamănă cu o fântână nesecată, oferă din belșug apă limpede, liniștită, bună de băut, înviorătoare, râvnită de toți, bogată, nevătămătoare și nepieritoare.

3. Dacă vrei să fii bun, convinge-te mai întâi că ești rău.

4. Este de preferat să greșești cât mai rar, dar să făgăduiești că vei fi temperat, decât să spui că greșești rar și totuși să păcătuiești foarte des.

5. Înfrânează-ți patimile ca să nu fii stăpânit de către ele.

6. Nu te rușina atât de părerea oamenilor, cât de adevăr, în sine.

7. Dacă vrei să auzi vorbindu-se bine despre tine, învață să vorbești bine de alții, învață apoi să faci bine și în felul acesta ai să ajungi să auzi vorbindu-se bine și frumos despre tine.

8. Libertate și robie, unul este numele virtuții altul este numele viciului. Amândouă sunt determinate de voință, de elementul intențional. Voința însă nu se confundă cu ele și nici nu atinge pe vreunul. Sufletul, de obicei, stăpânește trupul și toate câte se referă la trup și nu au raport cu voința. Nimeni, deci, nu este rob, dacă își îndrumează, liber, voința.

9. Ca o legătură primejdioasă este hazardul pentru trup și viciul pentru suflet. De aceea, cel liber cu trupul, dar cu sufletul înlănțuit, este rob, pe când cel cu trupul înlănțuit, dar cu sufletul dezlegat, este un om liber.

10. Legătura trupului o dezleagă natura prin moarte și viciul prin avere, legătura sufletului o dezleagă însă virtutea cu ajutorul cunoașterii, experienței și exersării deprinderilor.

11. Dacă vrei să vieţuiești netulburat și cu voie bună, dă-ți silința ca toți, cei cu care trăiești împreună, să fie oameni buni. Vei reuși ca aceștia să fie buni, instruind pe cei care vor și îndepărtând pe cei care nu vor. Împreună cu cei fugiți, va fugi netrebnicia și robia și va rămâne, cu cei rămași, noblețea sufletească și libertatea.

12. Este o rușine ca omul care, cu darurile albinelor, își îndulcește băutura, să amărască, cu viciile sale, darul zeilor, rațiunea.

13. Nimeni nu este iubitor de avere, iubitor al plăcerii, domic de faimă sau legat de cele omenești decât numai cel închinat viciului.

14. După cum nimeni n-a râvnit, plutind într-o corabie mare, cizelată și aurită, să se ducă la fund, tot astfel nici tu să nu preferi, locuind într-o casă măreață și costisitoare, să fii sufocat de tulburări și de grijă. Căci oricine, în sărăcie, își poate petrece în chip fericit viața și foarte rar, în bogăție și onoruri.

15. Când suntem invitați la un banchet, ne înfruptăm din cele puse pe masă. Dacă cineva ar ruga pe gazdă să i se dea pește sau prăjituri, ar fi considerat lipsit de bun simț. În lume, însă, cerem de la zei cele ce aceștia ne dau, deși sunt atât de multe cele deja dăruite.

16. Se spune: „Stârnesc râsul naivii aceia care se mândresc, lăudându-se datorită unor situații ce nu depind de puterea noastră." Eu, zice unul, sunt mai de frunte decât tine, fiindcă am moșii cu nemiluita, în timp ce tu te stingi de foame. Altul zice, eu sunt consul, celălalt, eu sunt pretor, iar un altul, eu am părul buclat. Calul însă nu spune altui cal, eu sunt mai de frunte, fiindcă am dobândit nutreț mai mult, mai mult ovăz, și fiindcă am zăbala de aur ori chingă brodată cu fir, ci dimpotrivă, fiindcă sunt mai iute decât tine. Căci orice animal este mai bun sau mai rău, datorită virtuților sau viciilor sale. Numai virtutea omului nu este băgată în seamă. Noi, oare, trebuie să fim priviți numai după păr, haine sau strămoși?

17. Când medicul nu prescrie nici un tratament, bolnavii se posomorăsc și socot că sunt, după părerea acestuia, sortiți morții;

de ce, oare, nu sunt la fel de afectați, față de filosof, când acesta nu le mai recomandă nimic, încât să-și dea seama că acesta a pierdut nădejdea că o să-i facă înțelepți, din moment ce el nu le mai vorbește despre cele utile în viață.

18. Cei bine făcuți în ceea ce privește trupul înfruntă și căldurile și gerul. Tot astfel cei care sunt bine alcătuiți din punct de vedere al sufletului, îndură și mânia și mâhnirea și veselia nestăpânită precum și orice altă patimă.

19. Întreabă-te în sinea ta: „Preferi să fii bogat sau fericit?" Dacă înclini să fii bogat, ia aminte că aceasta nici nu e un bine și nici nu depinde în întregime numai de tine.

Dacă preferi, însă, să fii fericit, aceasta este și un bine și stă în întregime numai în puterea ta. Căci bogăția se află în mâna soartei și este vremelnică, pe când fericirea depinde, cu adevărat, de voință și de suflet.

20. După cum vipera, aspida[1], scorpionul, închise într-o casetă de aur sau de abanos, cu toată valoarea materialului, nici nu te minunează, nici nu te atrag, ci te înfioară și te dezgustă, datorită naturii lor primejdioase, tot astfel, când zărești necinstea înconjurată de strălucirea bogăției și a norocului, nu te lăsa impresionat de splendoarea cadrului în care se lăfăiește, ci îndepărtează-te cu dezgust de profunda sa netrebnicie.

21. Averea nu e socotită printre bunuri, luxul face parte din vicii, dar stăpânirea de sine constituie un bine. Stăpânirea de sine îndeamnă la moderație și la dobândirea însușirilor bune, pe când bogăția îndeamnă la risipă și îndepărtează pe om de cumpătare. Prin urmare, este foarte greu ca bogatul să se tempereze, iar cel moderat să se îmbogățească.

22. După cum, dacă ai fost zămislit sau născut pe o corabie, nu te străduiești să devii cârmaciul acesteia, nefiind, în cazul de față, corabia legată de tine, de la natură, tot astfel, aici pe pământ, nu trebuie să te ispitească bogăția, ci totdeauna numai rațiunea. Și, după cum această rațiune s-a născut o dată cu tine, fiindu-ți dăruită de către natură, tot astfel trebuie să socotești că-ți aparține și să o desăvârșești.

23. Dacă te-ai fi născut în Persia, nu te-ai strădui să nu locuiești acolo, ci ți-ai petrece restul vieții, fericit în Persia. Ori

1. *Aspida, Coluber*, șarpe veninos.

dacă te-ai născut în sărăcie, de ce năzuiești să te îmbogățești și, mai degrabă, nu te împaci cu sărăcia?

24. După cum e de preferat să fii sănătos, chiar dacă ești strâmtorat într-un pat îngust, decât să fii bolnav, chiar dacă te lăfăiești într-un pat întins, tot astfel este de preferat să fii fericit, chiar dacă ești mărginit de mijloace materiale restrânse, decât, când te răsfață belșugul, să fii tulburat de suferință.

25. Căci nu sărăcia produce suferință, ci pofta, și nu abundența eliberează de teamă, ci rațiunea prevăzătoare. Așadar, după dobândirea prevederii raționale, nici bogăția nu o vei râvni, nici sărăcia nu o vei blestema.

26. Căci nici calul nu este apreciat datorită ieslei sau falerelor[1] ori după cioltar[2], nici pasărea după fulgi ori după gușă, ci amândouă pentru iuțeala lor, unul pentru iuțeala picioarelor iar cealaltă pentru cea a aripilor. Prin urmare, nici tu să [nu] fii îngâmfat pentru hrană sau din cauza podoabelor ori, în general, datorită înfățișării exterioare a vieții, ci numai datorită omeniei tale și binefacerilor.

27. Viața frumoasă se deosebește de traiul excesiv și risipitor, căci o viață frumoasă este condiționată de moderație, de împăcarea sufletului cu sine însuși, de educație, bunăcuviință și de mulțumirea cu puțin, pe când traiul excesiv este determinat de lipsa de control, de îmbuibare, de abatere de la rânduială, de necumpătare; fără îndoială, că una merită cu prisosință laude, după cum dojana și disprețul se cuvin traiului risipitor.

28. Așadar, dacă vrei să viețuiești în fericire și încântare, nu căuta laude datorită unui trai risipitor. Prima împlinire a poftei tale să-ți fie măsura în tot ce mănânci și bei. Mâncarea și plăcerea să condiționeze însăși pofta. Atunci nici nu vei fi silit să-ți procuri bucate peste măsură, nici nu vei simți lipsa unui bucătar și orice băutură te va mulțumi.

29. Să nu-ți faci prânzul și cina, nici ușuratice, nici posomorâte, ci cumpătate și cu voie bună, astfel ca nici cele ale sufletului să nu te tulbure, amăgite de cele ale trupului, nici cele trupești, fiindcă neglijate plăcerile sale, să fie păgubite din acest

1. Plăci de metal strălucitor, folosite în antichitate și ca podoabă pentru cai și ca decorație militară.

2. Pătură bogat ornamentată care se punea pe cal, sub șea.

motiv, căzând întâi pradă moleșelii, apoi fiind izbite de suferință și boală.

30. Bagă de seamă să nu te bucure numai mâncărurile îngrămădite în burtă, ci buna dispoziție adunată în suflet, căci acelea, transformate în gunoi, se scurg ca o apă, cu ele o dată pierind și mulțumirea, pe când voia bună, chiar dacă sufletul părăsește trupul, rămâne pururea nepieritoare și întreagă.

31. În timpul ospețelor, amintește-ți că ai două în grija ta: trupul și sufletului și că orice ai să dai trupului se împrăștie pe dată, pe când orice vei da sufletului, se păstrează pretutindeni și oricând.

32. Nu amesteca mânia cu somptuozitatea, folosindu-te de ele în același timp, căci somptuozitatea țâșnește ca o scânteie în fața trupului și piere nu după mult timp, iar mânia, o dată pătrunsă în inimă, rămâne acolo pentru multă vreme. Fii, deci, cu băgare de seamă, ca nu cumva, îmboldit de mânie, să jignești pe cei primiți cu măreție și fast, ci mai degrabă înveselește-i cu simplitatea și fermecătoarea ta bunăvoință[1].

33. Îngrijește-te ca la ospețele tale să nu fie cei care servesc mai mulți decât cei serviți, căci este nefiresc să slujească multe suflete, unor canapele[2] puține.

34. Și mai bine este ca toate treburile tale să le faci cu mâna ta, ba chiar când te așezi la masă [să] împarți darnic mâncărurile aduse, cu slujitorii. Iar dacă, un asemenea lucru, la un moment dat, ți-ar provoca nemulțumire, amintește-ți totuși că, în timp ce tu te odihnești, ești servit de către cei fără odihnă, pe când mănânci, de către cei care nu mănâncă, în vreme ce bei, de către cei care nu beau, în timp ce tu flecărești, de către cei care tac, pe când te veselești, de către cei mâhniți. În felul acesta, nici nu te vei ațâța, mâniindu-te în chip nefiresc, nici nu te vei purta cu asprime, față de altul, fiind întărâtat în tine însuți.

35. A fi certăreț, iubitor de gâlceavă, este nefiresc pretutindeni, în orice împrejurare; cu atât mai mult, deci, la petrecerile cu băutură, căci nici cel beat nu are ce să învețe pe cel treaz, nici un om sobru nu poate educa, în vreun fel pe cel

1. Cf. și afirmația lui Pitagora: „Nu interesează ce mănânci, ci cu cine mănânci și cum mănânci".
2. Metonimie – concretul pentru abstract, canapelele desemnează pe oaspeți, anticii servind masa în poziția culcat.

care se îmbată. Iar acolo unde nu există seriozitatea sobrității, truda pentru un scop educativ se arată a fi zadarnică.

36. Greierii sunt priceputi în ale muzicii, dar melcii sunt lipsiți de voce. Pe aceștia îi bucură ținuturile umede, iar pe cei dintâi, locurile uscate. Pe unii îi atrage roua și, din cauza ei, ies din cochilie. Pe ceilalți îi stârnește soarele aprins de amiază și în această dogoare se îndeamnă la cântec. Așadar, dacă vrei să fii un om iscusit și ușor adaptabil, în timpul banchetelor, când mintea e îmbibată cu vin, nu-i îngădui să se avânte și să se terfelească, când însă, în adunări, te simți îmboldit de rațiune, atunci poruncește-i să expună și să cânte preceptele dreptății.

37. Pe cel cu care te întreții într-o conversație, consideră-l, judicios, într-una din aceste trei categorii: sau ca mai distins, drept inferior sau egal. Dacă-l socoți mai distins și mai bun, se cuvine să-l asculți și să te lași convins de către acesta. Dacă-l consideri inferior, dă-ți silința și-l sfătuiește. Dacă-l socoți egal, fii la o vorbă cu el. În acest fel, nicicând nu va fi pricină de gâlceavă.

38. Este de preferat ca, cedând adevărului să înfrângi o părere, decât cedând unei păreri să fii înfrânt de adevăr.

39. Când cauți adevărul, nu căuta cu tot dinadinsul să învingi în toate, căci aflând adevărul, vei ajunge să nu mai fii înfrânt nicicând.

40. Adevărul izbândește prin el însuși, iar părerea prin aparențele exterioare.

41. E mai bine să trăiești cu un singur om liber și să te păstrezi fără teamă și liber, decât să robești împreună cu mulți.

42. Ceea ce tu eviți să înduri, nu încerca în dauna altuia. Fugi de sclavie, ferește-te să-ți robească cineva, căci dacă îngădui să fii slujit, îți dai seama că, mai întâi, tu însuți ai devenit sclav, fiindcă nici viciul n-are nimic comun cu virtutea, nici libertatea cu robia.

43. Pentru că, întocmai cum cel sănătos nici nu vrea să fie îngrijit de către bolnavi, nici nu vrea să îmbolnăvească pe cel cu care își duce viața, tot astfel un om liber nu îngăduie nici să fie slujit de către sclavi, nici să-și robească semenii.

44. Cel care dorește să se mențină, în afara sclavilor, să se dezlege el însuși de sclavie, iar liber vei fi, eliberându-te de

pofte. Căci nici Aristide, nici Epaminondas, nici Lycurg n-au fost supranumiți, unul „cel drept", celălalt „zeul", iar celălalt „mântuitorul", pentru că au fost bogați sau fiindcă erau stăpâni pe sclavie, ci întrucât au izbăvit Grecia de robie, deși erau săraci.

45. Dacă vrei să-ți cârmuiești bine gospodăria, imită pe spartanul Lycurg, adică felul în care acesta, fără să încingă cetatea cu ziduri, ci întărind pe cetățeni cu virtute, a păstrat cetatea liberă pe vecie. Asemenea și tu, nu cuprinde o curte mare, nici nu înălța turnuri înalte, ci întărește pe cei care locuiesc împreună cu tine, cu bună credință, cuget curat și dragoste și nimic vătămător nu se va ivi împotriva acesteia, chiar dacă o vor asedia întreaga oștire a viciilor.

46. Nu-ți împodobi casa cu tablouri și basoreliefuri, ci zugrăvește-o cu simplitate, căci acelea fiind străine de casă, cu ușurință devin o amăgire a ochilor, pe când zugrăveala fiind făcută o dată cu casa, este nepieritoare și permanentă podoabă a locuinței.

47. Străduiește-te să aduni în locuința ta mulțimea prietenilor și nu o cireadă de boi.

48. După cum lupul este asemenea câinelui, tot astfel lingușitorul, seducătorul și parazitul, ca formă, sunt asemenea prietenului. Așadar, păzește-te să nu primești, fără să știi, în locul unui câine de pază, niște lupi răpitori.

49. Este o lipsă de bun gust să te străduiești să-ți fie admirată locuința datorită strălucirii stucaturilor de gips. A-ți lumina sufletul cu buna credință față de semeni înseamnă, însă, o îmbinare a iubirii de frumos cu iubirea de om.

50. Dacă admiri la început lucrurile mărunte, te arăți nevrednic de cele mari. Dacă disprețuiești însă lucrurile mărunte, te vei bucura de o admirație fără rezerve.

51. Nu se află nimic mai meschin decât desfrânarea, lăcomia și trufia și nu este nimic mai înălțător decât măreția inimii, amabilitatea, omenia și bunăvoința binefacerii.

52. Sunt considerați morocănoși filosofii care nu învață că plăcerea este rânduită de natură și dezvăluie că scopul vieții, potrivit cu natura, este spiritul de dreptate, moderația, libertatea. Cum, oare, să se bucure sufletul și să se însenineze, așa cum

susține Epicur, datorită celor care sunt în avantajul corpului, fiind însă de importanță mai măruntă, iar de acelea care reprezintă pentru sine bunuri de cea mai mare însemnătate, să nu se înveselească. Căci mie, totuși, mi-a dăruit sfiala modestiei și roșesc întotodeauna când mi se pare că spun ceva rușinos. Această tresărire nu-mi îngăduie să institui plăcerea drept binele și finalitatea vieții.

53. În Roma, femeile au totdeauna în mână *Republica* lui Platon, în care se socotește potrivit ca femeile să fie comune, fiindcă ele se opresc cu mintea la cuvintele acelui autor și nu la gândirea lui; el nu recomandă să nu se căsătorească și să nu locuiască împreună un bărbat cu o femeie, voind, după aceea, ca femeile să devină comune, ci, înlăturând acest fel de căsătorie, el instituie, totuși, un alt gen de convietuire. Totdeauna însă oamenii se bucură când află justificare pentru propriile lor greșeli, pe când filosofia afirmă că nici degetul măcar nu se cuvine să fie întins la întâmplare.

54. Plăcerile, cu cât se repetă mai rar, cu atât farmecă mai mult.

55. Dar dacă cineva depășește măsura, cele mai fermecătoare lucruri devin cele mai plictisitoare.

56. Din această cauză este ridicat în slăvi, pe drept cuvânt, Agrippinos, fiindcă, deși om de cea mai mare valoare, nu se lăuda niciodată, iar dacă vreun altul o făcea, roșea deîndată. Acesta era un astfel de om, încât, totdeauna, scria un cuvânt de laudă chiar pentru întâmplările neplăcute ce se iveau în viață. De pildă, dacă-l zguduia febra, un cuvânt de laudă pentru febră, dacă era puțin prețuit, pentru lipsa de faimă. Dacă era trimis în exil, pentru exil. Se spune, chiar, că, odată, când era gata să prânzească, i s-a înfățișat unul care i-a comunicat că Nero a poruncit să plece în exil, iar acesta ar fi afirmat: „Prin urmare, o să iau prânzul în Aricia".

57. Diogene spunea că nici o trudă nu este bună, dacă finalitatea acesteia nu reprezintă îndrăzneala cinstită a sufletului, vigoarea spiritului și nu a trupului.

58. După cum o balanță dreaptă nu are nevoie, ca să fie verificată, de o alta dreaptă, nici nu este judecată de una strâmbă, nici judecătorul cel drept nu este corectat de cel drept, nici nu este apreciat de către altul nedrept.

59. După cum linia dreaptă nu are nevoie de o alta dreaptă, nici dreptatea în sine, nu simte lipsa unei alte dreptăți.

60. Să nu te lași judecat de un alt judecător, înainte de a te judeca tu însuți în acord cu dreptatea însăși.

61. Dacă vrei să faci corecte judecățile tale, nu te strădui să cunoști pe nici unul dintre învinuiți sau dintre cei care pledează, ci fondul procesului în sine.

62. Nu te vei poticni, în judecarea altora, deloc, dacă tu însuți, în viață, nu calci strâmb.

63. E de preferat să judeci și să fii criticat, pe nedrept, de către condamnat, decât să judeci strâmb și să fii dojenit, pe drept cuvânt, de către natură și conștiință.

64. După cum piatra, cu care se încearcă aurul, nu este încercată la rândul ei, cu ajutorul aurului, tot astfel, nici ceea ce menține spiritul de discernământ.

65. Este rușinos ca judecătorul să fie judecat de către alții.

66. După cum nu poate fi nimic mai drept decât ceea ce este drept, tot astfel nu există nimic mai just, decât dreptatea.

67. Care dintre noi nu admiră fapta lui Licurg spartanul. Fiindu-i smuls un ochi, de către un cetățean oarecare, când i-a fost dat făptuitorul de către popor, ca să-l pedepsească cum vrea, el l-a cruțat. Apoi îi dă educație și, după ce scoate din el un om adevărat, îl înfățișează în teatru, spartanilor uimiți și spune: „Acesta mi-a fost încredințat de către voi, pe când era nechibzuit și violent, acum vi-l dau înapoi, echilibrat și plin de omenie".

68. Pittacos[1], fiind vătămat de cineva, deși avea posibilitatea să-l pedepsească, l-a absolvit de vină pe acesta, zicând: „Este mai bună îngăduința decât pedeapsa, deoarece îngăduința se potrivește firii noastre, pe când, răzbunarea este caracteristică naturii fiarelor".

69. Cea mai de seamă realizare a naturii este să îmbine și să armonizeze pofta cu buna-cuviință și cu utilul.

70. A considera că vei fi nesocotit de către alții cu ușurință, dacă nu vei vătăma cu toată vigoarea pe dușmanii cei mai de

1. Pittacos din Mytilene, unul din cei șapte înțelepți ai Greciei.

seamă, este specificul izbitor al oamenilor josnici și nesăbuiți. Căci, la drept vorbind, dacă proiectăm o atitudine disprețuitoare, asupra celor neputincioși să facă răul și să rănească, cu atât mai mult se proiectează disprețul asupra celor incapabili să fie folositori.

71. Când te năpustești cu amenințări și violențe împotriva cuiva, adu-ți aminte să-ți spui că ești totuși bun. Nu vei mai săvârși nici o brutalitate și vei trăi viața fără mustrări de conștiință, fără să dai socoteală cuiva.

72. Se cade să știi că nu este ușor să te potrivești la gânduri cu omul, dacă în fiecare zi nu asculți și nu spui aceleași lucruri și nu înțelegi viața în același fel cu el.

73. Nicias era atât de activ, încât de multe ori întreba pe cei din familia și casa sa, dacă au făcut baie și dacă au mâncat.

74. Războinicii romani, târâți de violența lor, se pregăteau să atace pe Arhimede, care sta aproape de intrarea în cetate. Acesta, însă, indiferent pentru viața sa trupească, desena figurile sale geometrice.

75. Proprietarul de corăbii Lampis, fiind întrebat cum și-a dobândit averea, a spus: „Nu prea greu, pe cea mare, dar cu multă trudă, pe cea mică".

76. Solon fiind întrebat de către Periandros, la o petrecere, dacă tace din cauza insuficienței vorbelor sau fiindcă este istovit, a spus că, fără nici una din cauze, cel istovit poate să tacă la un banchet.

77. În tot ce făptuiești, nimic să nu-ți fie în cuget, decât preocuparea de a exista în siguranță, iar tăcerea dăruiește mai multă siguranță decât vorba. A da drumul la gură înseamnă să provoci în toate câte vor fi separația strictă între gândire și vorbă.

78. După cum focurile de pe țărmuri, care ridică, din vreascuri puține, flăcări îmbelșugate, asigură certitudinea trebuitoare corăbiilor care plutesc în largul mării, tot astfel bărbatul strălucit, deși el însuși se mulțumește cu puțin, aduce servicii neprețuite concetățenilor.

79. După cum, ca să conduci iscusit o corabie, înveți în toate amănuntele ei știința cârmuirii corăbiilor, îți este cu putință

și ție, după cum a fost vorba acum pentru întreaga corabie, să cârmuiești întreaga țară, numai învățând arta guvernării.

80. Dacă-ți propui să înfrumusețezi orașul, împodobește-te, mai întâi, pe tine cu monumentul cel mai frumos al amabilității, al spiritului de echitate și al binefacerii.

81. Vei fi, în cel mai înalt grad, un binefăcător al Statului, nu dacă ridici coloane și acoperișuri, ci dacă dezvolți vigoarea spiritelor, căci e de preferat să locuiască în colibe umile suflete mărețe, decât să se ascundă în palatele mărețe, suflete ticăloșite de slugi.

82. Nu împestrița înfățișarea pereților casei tale cu pietre din Eubeea sau din Sparta, ci mai degrabă încrustează, drept podoabă, piepturile cetățenilor și magistraților, cu felul de gândire și de educație grec, căci orașele se cârmuiesc bine cu ideile bărbaților deosebiți, nu cu pietre sau cu lemn încrustat.

83. După cum, dacă ai de gând să crești lei, nu te interesează splendoarea cuștilor, ci însăși natura și atitudinea animalelor, tot astfel, dacă ai de gând să îndeplinești rolul de conducător al cetățenilor, nu te preocupa atât de strălucirea podoabelor cât de bărbăția celor care-ți dăruiesc atașamentul lor.

84. După cum îmblânzitorul de cai nu hrănește numai pe cei supuși dresajului, îngăduindu-și să înfometeze pe cei care mușcă încă zăbala, ci deopotrivă îi hrănește și pe unii și pe alții împărțindu-și activitățile (ca pe unul să-l perfecționeze, iar pe altul să-l aducă la același nivel, chiar folosind forța, tot astfel bărbatul plin de grijă, cunoscător al vieții politice), se străduiește să recompenseze pe cei mai buni dintre cetățeni, iar pe ceilalți nu-i distruge dintr-odată, ci, fără să pizmuiască felul de trai al ambelor categorii, dimpotrivă, îi educă și apasă cu mai multă rigoare pe cel care stă împotriva rațiunii și legii.

85. Întocmai cum nici gâsca nu se înfricoșează de gâgâit, nici oaia de behăit, tot așa să nu te înspăimânte nici pe tine vocea unei mese de neghiobi.

85. Precum nu te influențează, oricât de stăruitor ar pretinde mulțimea, ceva din bunurile proprii, tot astfel să nu te abată mulțimea, înduplecându-te să judeci cu strâmbătate.

87. Ceea ce se datorează Statului, dăruiește-i din proprie inițiativă și niciodată nu ți se va cere ceva ce nu i se datorează.

88. După cum Soarele nu așteaptă nici împrecații, nici formule de vrajă, ca să se ivească, ci strălucește deodată, direct, fiind primit cu saluturi de încântare de către toți, tot astfel, nu aștepta nici tu aplauze, laude, zgomot de surle și trâmbiți ca să săvârșești o faptă bună, ci fă binele, din voia ta proprie și vei fi iubit asemenea Soarelui.

89. Nici corabia nu se găsește în siguranță, prinsă într-o singură ancoră, nici viața, ținută de o singură nădejde.

90. Și genunchii și speranțele trebuie să înainteze în limitele a ceea ce este cu putință.

91. Thales, fiind întrebat cândva, care este lucrul cel mai folositor, a răspuns: „Speranța, fiindcă, atunci când nu mai este nimic din celelalte, ea singură rămâne".

92. Este mai necesar să fie tămăduit sufletul, decât corpul, căci este mai bine să mori, decât să duci o viață ticăloasă.

93. Pyrrhon[1] spunea că nu e nici o diferență între a trăi și a muri. Cineva, atunci, l-a întrebat: „Tu, oare, de ce nu mori?" „Tocmai pentru aceasta, a răspuns Pyrrhon, fiindcă moartea și viața nu se deosebesc întru nimic".

94. „Ciudată este natura și iubitoare a vieții", după cum spunea Xenophon. De aceea îndrăgim și îngrijim trupul care este cel mai dăunător și cel mai pângărit din toate. Dacă, însă, numai cinci zile, ar trebui să îngrijim trupul vecinului, n-am suferi o asemenea neplăcere. Imaginează-ți, de pildă, că trezit cu noaptea în cap, ai de frecat niște dinți străini, că după săvârșirea nevoilor firești, ai de spălat părțile cu pricina. Este, deci, pe de-a-întregul uimitor, să iubim un lucru, căruia zi de zi, îi slujim atât de mult.

Acum umplu sacul, acum îl golesc. Ce poate fi mai nesuferit decât aceasta? Trebuie totuși să mă supun voinței divine. De aceea, rămân în viață și îndur să spăl acest trup bicisnic, să-l îmbuib și să-l învelesc. Iar odinioară, când eram mai tânăr, încă și mai multe obligații îmi rânduia și eu îl îngăduiam fără crâcnire. Prin urmare, acum, de ce nu suportați, când natura ne răpește acest trup, ea fiind aceea care ni l-a dăruit? Spun, fiindcă îl iubesc. Dar, după cum tocmai afirmam, însăși această

1. *Pyrrhon din Elis* – 365–275 î. e. n., elevul lui Anaxarhos și șef al școlii sceptice.

capacitate de a-l iubi, tot natura ți-a dat-o. Ori natura însăși îți spune: „De acum încolo, îndepărtează acest trup și să nu mai ai cu el nici o treabă".

95. Dacă își sfârșește viața, tânărul se plânge împotriva zeilor, că divinitatea îi pricinuiește neajunsuri, făcându-l să înceteze din viață prea devreme, dacă bătrânul se stinge, cârtește fie că este înglodat în griji și afaceri, fie că este răpit tocmai când trebuia să se odihnească[1] și astfel, în aceeași măsură, oricând se înfățișează moartea, râvnește să viețuiască, trimite după doctor și cere de la acesta să nu-și cruțe nici efortul, nici sârguința. Cu adevărat uimitor, zic, sunt acești oameni, care, nici să trăiască nu vor, nici să moară.

96. Trebuie să fie preferată o viață mai scurtă, dar virtuoasă, decât una mai lungă și netrebnică, în orice împrejurare și în orice moment.

97. Pe când eram copii, cei care ne-au zămislit, ne-au încredințat educatorului, să ne supravegheze pretutindeni pentru a nu fi vătămați. Când am devenit bărbați, divinitatea ne-a încredințat conștiinței noastre, sădită în noi de către natură, ca să ne păzească. În nici un fel, așadar, nu trebuie subapreciat acest paznic, fiindcă altfel, vom nemulțumi și pe zei și vom fi și potrivnici propriei noastre rațiuni conștiente.

98. De bogății nu trebuie să te folosești, ca de un material oarecare, în același fel în toate împrejurările.

99. Prin urmare, mai degrabă trebuie râvnită de către toți virtutea, decât bogăția nesigură și primejdioasă pentru cei naivi și fără judecată. Căci viciile se dezvoltă datorită belșugului. Căci, cu cât este mai nesăbuit cineva, cu atât se semețește mai mult, putând să-și potolească turbarea dezmățurilor sale.

100. Nici măcar să nu-ți treacă prin gând să faci, cele ce nu trebuie făptuite.

101. Gândește-te îndelung, înainte de a spune ori de a face ceva, fiindcă n-ai siguranță că vei putea reveni asupra celor spuse sau făptuite.

102. Orice împrejurare este sigură pentru cel care trăiește împreună cu dreptatea.

1. Acest pasaj nu se găsește în alte lecțiuni, textul din manuscrise fiind corupt și greu de înțeles, Gessnerus îl acceptă însă ca un corelativ al propoziției anterioare.

103. Corbii scot ochii morților, când aceștia nu le mai sunt de nici un folos. Lingușitorii nimicesc sufletele celor vii și scot ochii acestor suflete.

104. Mânia maimuței și amenințarea lingușitorului trebuie considerate în același fel.

105. Primește pe cei care doresc să fie sfătuiți cu cele mai de folos recomandații, dar nu pe aceia care se silesc să lingușească la orice prilej. Căci, cei dintâi văd utilul în adevăr, pe când ceilalți se adaptează, în raport cu părerile celor mai puternici și, întocmai ca umbrele după trupuri, se pleacă, prin cuvinte, în fața acestora.

106. Înainte de a dojeni pe cineva, să te preocupe mai întâi sentimentul de pudoare și reputația celui dojenit. Căci cei ce nu mai pot roși sunt cu neputință de îndreptat.

107. O simplă dojană e mai bună decât ocara. Căci dojana e binevoitoare și prietenoasă, pe când ocara este aprigă și jignitoare prin violența ei, cea dintâi îndreaptă pe cei ce cad în greșeală, pe când cealaltă doar îi îndârjește.

108. Dă întotdeauna oaspeților, sau săracilor, din tot ce-ai strâns sau din tot ce ai, căci cel care nu dă celui lipsit, nici el însuși nu va primi, când [va] duce lipsă.

109. Cineva a dat îmbrăcăminte călduroasă unui pirat aruncat pe țărm, păgubit de furtună, apoi conducându-l la casa sa, i-a procurat, de îndată, toate cele de trebuință. Fiind dojenit de către altcineva, după aceea, că se face binefăcătorul celor netrebnici, a spus: „Eu n-am cinstit pe omul acesta, ci, în el, am respectat ceea ce este general uman".

110. Nu trebuie reținută pentru sine orice plăcere, ci numai aceea întemeiată pe bine și pe frumos.

111. Opoziția împotriva plăcerilor este specificul omului rațional, pe când prostul se lasă cu totul în robia lor.

112. Plăcerea aruncată înainte, ca o momeală a tuturor viciilor, târăște cu ușurință sufletele mai pofticioase către undița pierzaniei.

113. Preferă să înfrânezi poftele, decât să fii înfrânat din cauza lor.

114. Nimeni nu este un om liber, dacă nu se domină pe el însuși.

115. Viţa de vie rodește trei feluri de struguri: primul, al dezmățului; al doilea, al beției; al treilea, al cutezanței nechibzuite.

116. Când ești asupra chefului, nu îndruga vrute și nevrute ca să-ți dovedești cultura și educația, căci îți arăți atunci și amărăciunea bolnavă din tine.

117. Cine a băut mai mult decât trei pahare de vin, este beat și, chiar dacă nu se cunoaște că e beat, a întrecut, totuși, măsura.

118. Zi de zi, îndreaptă-ți gândul către cele divine, mai des decât spre masă.

119. Gândul la zei să-ți fie mai neîntrerupt decât respirația.

120. Dacă îți vei aduce aminte totdeauna că în tot ceea ce faci, deasupra sufletului și trupului stă zeul ca supraveghetor, nu vei greși în toate cererile tale adresate lui, nici în faptele tale și vei avea divinitatea părtașă traiului tău.

121. Cât este de plăcut să privești marea de pe țărm! Tot atât de plăcut este, pentru cel izbăvit, să-și aducă în minte greutățile din care a scăpat[1].

122. Legile tind să îndrepte viața oamenilor. Nu este, însă, cu putință, când aceștia nu vor să suporte modificări. De aceea, meritul lor specific se arată numai în viața oamenilor care se lasă convinși de acest adevăr.

123. După cum medicii sunt izbăvitorii celor bolnavi, tot așa sunt legile pentru cei năpăstuiți.

124. Cele mai adevărate legi sunt cele mai drepte.

125. Omul înțelept să cedeze întotdeauna în fața legii, a conducătorului, a unuia mai înțelept decât el.

126. Cele petrecute în afară de legi sunt ca și cum nu s-ar întâmpla.

---

1. Pentru sesizarea cugetării asupra rolului de salvator al omului, pe care-l are filosofia - cf. și Lucretius, *De rerum natura*, II, 1.
„Suave, mari magno turbantibus aequora ventis.
E terra magnum alterius spectare laborem".

127. La bine afli prieteni lesne, dar la rău ești părăsit de către toți.

128. Pe cei necugetați îi tămăduiește de durere vremea, pe cei înțelepți rațiunea.

129. Un om cuminte este acela care nu se întristează pentru ceea ce n-are și se bucură de ceea ce are.

130. Când a fost întrebat de cineva, cum poate să-și îndurereze dușmanul, Epictet a răspuns: „Fiind, tu însuși gata oricând să-i faci cel mai mare bine".

131. Să nu stea departe de viața și sarcinile publice nici un om care se simte înțelept, căci este un sacrilegiu să se sustragă de la ajutorarea celor de rea credință și o nechibzuință să accepte o conducere rea, decât să cârmuiască înțelept el însuși.

132. Să nu se considere nimeni un om deosebit, datorită rolului său de conducător, să fie îngâmfat sau să-și dea aere față de alții, ci să aibă o atitudine amabilă, deopotrivă față de toți.

133. În sărăcie, cineva își poate duce viața fericit, pe când în bogăție și onoruri e foarte rar fericit. Atât de mult prevalează onestitatea sărăciei, încât nici un bărbat chibzuit n-ar schimba sărăcia cu o bogăție rușinoasă: chiar dacă, odinioară, Themistocles, fiul lui Neocles, cel mai bogat dintre atenieni, a fost mai merituos în virtute, decât Aristide și Socrate. Bogăția acestuia însă a fost pieritoare și a rămas obscură. Căci, împreună cu cel ticălos, în clipa morții, toate se sting: virtutea doar este veșnică cu adevărat.

134. Căci în felul acesta a fost natura universului, așa este și tot așa va fi. Evenimentele nu se petrec altfel decât cum se desfășoară acum. Și sunt cuprinși în această mișcare nu numai oamenii și toate ființele de pe pământ, dar chiar și cele cerești. Căci, pe Zeus, cele patru elemente se arată când jos, când sus, se transformă, din pământ se face apa, din apă se iscă aerul, iar acesta, la rândul său, se transformă în altele. Apoi, însăși această înfățișare a prefacerilor se reia în sens invers. Dacă cineva a izbutit, cu puterea sa de înțelelgere, să se apropie de acestea, și se convinge să accepte de bună voie tot ce este obligatoriu, întreaga viață și-o va petrece cu moderație și distincție.

135. Acela care cârteşte împotriva celor prezente şi împotriva celor hărăzite de către soartă, este un nesăbuit în viaţă. Dar cine rabdă acestea cu demnitate şi cuget bun este considerat, pe drept cuvânt, un bărbat virtuos.

136. Toate se supun şi slujesc legilor universului: pământul şi marea, Soarele şi celelalte astre, planetele şi animalele pământului. Acestora li se supune trupul nostru, boala, sănătatea, îndată ce ele îşi manifestă voinţa, tinereţea, bătrâneţea şi toate celelalte prefaceri de pe parcursul vieţii. Prin urmare, raţional este ca şi capacitatea, dependentă de noi, adică puterea de judecată, să n-o răzvrătim, izolată, împotriva acestui univers.

137. Împăcarea sufletului cu sine însuşi este asemeni unui drum scurt şi încântător. Farmec şi graţie multă, trudă puţină.

138. Întăreşte-te prin această împăcare cu tine şi cu ce ţi-a fost hărăzit, căci aceasta este o poziţie fortificată greu de capturat.

139. Nimic să nu-ţi fie de mai mare preţ decât adevărul, căci nici alegerea prieteniei nu este scutită de frământările pasiunilor, în urma cărora apare zădărnicită şi întunecată dreptatea.

140. Adevărul constituie o avuţie nepieritoare şi veşnică, ne înlesneşte prilejul ca frumosul să nu se consume o dată cu scurgerea vremii, nici nu-i este înfrântă libera exprimare de către dreptate, ci, dimpotrivă, pune în lumină ce este drept şi potrivit cu legea şi tradiţia şi desparte de acestea tot ce nu este drept şi trebuie combătut.

141. Se impune să nu ai nici sabia tocită, nici o sinceritate lipsită de chibzuială şi ordine.

142. Natura a dat oamenilor o singură limbă, însă două urechi, pentru ca astfel să ascultăm de două ori mai mult decât fiecare din cele ce spunem.

143. În realitate, nimic nu este plăcut sau neplăcut prin natura sa, ci totul depinde de obişnuinţă.

144. Alege cel mai cinstit fel de viaţă, căci, după aceea, deprinderea ţi-l va face şi plăcut.

145. Străduiește-te să-ți lași copiii, mai degrabă, bine educați decât bogați, căci perspectivele celor bine educați sunt mai frumoase decât bogăția celor neinstruiți.

146. O fată este, pentru tatăl său, o proprietate cu totul străină.

147. Același om, care a dat sfaturi bune copiilor săi, le lasă moștenire sentimentul onoarei, mai de preț decât aurul.

148. Asprimea tatălui este o doctorie dulce, căci aduce mai mult folos decât rănește.

149. Valoarea educației, asemenea celei a aurului, este prețuită pretutindeni.

150. Cel care se înțelege cu ginerele său află un fiu, cel care nu se înțelege își pierde și fiica.

151. Cine își consolidează înțelepciunea își fortifică și cunoașterea celor ce se referă la divinitate.

152. Nimic nu este mai frumos printre ființele însuflețite decât omul dotat cu educație și cultură.

153. Trebuie să te ferești de prietenia celor vicioși și de dușmănia celor buni.

154. Caracterul inevitabil al împrejurărilor, pe de o parte, verifică prietenii, pe de altă parte, alege dușmanii.

155. Prietenilor de față să le faci bine, iar despre prietenii care nu sunt de față, trebuie să vorbești frumos.

156. Cine nu iubește pe nimeni să nu socotească vreodată că este iubit de cineva.

157. Se cuvine ca medicul și prietenul să fie aleși, după folosul real pe care-l prezintă, nu după caracterul lor plăcut.

158. Dacă vrei să trăiești o viață lipsită de necazuri, consideră evenimentele ce urmează să survină, la fel de ireversibile ca și cele petrecute deja.

159. Fii calm și senin, dar nu arăta insensibilitate ca vieţuitoarele necuvântătoare, nici inconștiență ca cei lipsiți de rațiune, ci ca virtuosul, pururea de veghe, care are rațiunea sa stimulent în nenorociri și necazuri.

160. Cei care nu se mâhnesc deloc în conștiința lor, în fața oricăror nenorociri, ci, dimpotrivă, rezistă cu cea mai mare tărie, în orice împrejurare, aceștia sunt cei mai puternici și în activitățile cetățenești și în cele particulare.

161. Cei bine educați, asemenea celor din palestre, chiar dacă se prăbușesc, se ridică cu repeziciune și agilitate din nenorocire.

162. Raționamentul trebuie să fie chemat în ajutor, în orice împrejurare potrivnică, așa [pre]cum un medic bun.

163. Neghiobul, prelungindu-și prea mult bucuria fericirii, ca la prelungirea unei beții, devine și mai nechibzuit.

164. Pizmătărețul este potrivnicul celor fericiți.

165. Cel care își amintește întotdeauna ce este omul, nu poate fi nemulțumit de nici un eveniment.

166. O bună plutire se realizează punând cârma bine și pânzele în vânt, o viață bună, ținând seamă de puterea de rațiune și de dibăcie.

167. Trebuie să guști din fericire, ca și din roadele toamnei, în clipa potrivită.

168. Este un nebun acela care se simte împovărat de durere, în timpul evenimentelor provocate de fatalitatea universală a naturii.

169. Din tot ce există, zeii au pus o parte în puterea noastră, iar alta nu. În tăria noastră au dat tot ce este mai frumos și mai vrednic de râvnit, ca unii ce înșiși sunt fericiți și anume puterea folosirii ideilor. Când acestea se nasc în mod echilibrat și corect, există libertatea, ușurința, abundența gândirii, încrederea și buna credință, statornicia, căci ideile sunt dreptate, lege, moderație și toate virtuțile. Pe toate celelalte nu le-au mai făcut dependente de noi. În raport cu aceasta, separând, deci, lucrurile, este de datoria noastră să ne potrivim voinței divine, să ne preocupăm cu stăruință de cele ce sunt în puterea noastră, iar pe cele din afara tăriei noastre, să le încredințăm circuitului cosmic și fie că zeii au nevoie de copiii noștri, fie de părinți, fie de trup sau de orice altceva, să cedăm cu bucurie.

170. Când un oarecare tânăr se fălea, în teatru, spunând: „Eu sunt înțelept, fiindcă am avut relații cu mulți filosofi",

Epictet i-a spus: „Și eu am avut relații cu mulți oameni bogați și nu sunt bogat".

171. Același[1] a spus: „Nu e de dorit ca cel binecunoscut să vorbească cu cei fără educație, după cum nu e bine nici ca omul treaz să discute cu cei ce s-au îmbătat".

172. Când a fost întrebat care este cel mai bogat dintre oameni, Epictet a răspuns, că cel ce se mulțumește cu sine însuși.

173. Când Xantipa a reproșat soțului său Socrate, că face pregătiri cu prea multă cumpătare, să-și primească prietenii, acesta a răspuns: „Dacă sunt din obișnuiții casei, nu-și vor face, din aceasta, nici o bătaie de cap, iar dacă nu sunt din obișnuiții casei, nu voi avea nici o grijă datorită lor".

174. Tot Socrate, când Archelaos[2] a trimis să-l cheme, ca să-l facă bogat, a poruncit să se comunice acestuia următoarele: „În Atena, patru măsuri obișnuite cu făină de orez sunt prețuite un obol, iar din fântâni țâșnește belșug de apă". De aceea, dacă ce am nu-mi este îndestulător, îmi restrâng nevoile în raport cu ceea ce am și astfel, acestea îmi vor fi îndestulătoare. Iar Polus[3], cu o voce, întru nimic mai afectată, nu interpretează și rolul lui Oedip regele și rolul lui Oedip, cerșetorul, izgonit la Colona? Oare, un om cu suflet nobil, arătându-se mai prejos decât Polus, să nu interpreteze orice rol încredințat lui de către soartă, așa cum se cuvine, cu iscusință? Oare nici de Ulyse nu-și aduce aminte, că acesta, în zdrențe, nu era deloc mai puțin impunător, decât în faldurile mantiei de purpură?

175. „Ce mă interesează, spunea, de asemenea, Socrate, că toate acestea sunt alcătuite din atomi, din elemente, din foc sau din pământ?" Căci nu e de ajuns să cunoști substanța binelui și a răului, ci măsurile dorințelor și aversiunilor, delimitarea temeiurilor și a țelurilor și, folosindu-te de toate acestea, ca de niște norme, să rânduiești toate ale vieții. Iar pe cele aflate deasupra noastră, pe acelea lasă-le deoparte. Poate că acestea sunt de necuprins pentru înțelegerea și cunoașterea umană. Sau, dacă le-ar putea cuprinde, ce folos ar prezenta pentru cunoașterea celui care le-a înțeles. Nu cumva își creează, în deșert,

1. Epictet.
2. Archelaos, fiu al lui Perdiccas, rege al Macedoniei, contemporan cu Socrate (secolul VI-lea î. e. n.).
3. Polus, actor grec celebru, contemporan cu Socrate.

neajunsuri, cei care le consideră pe acestea obligatorii pentru raţiunea filosofului? Prin urmare, chiar îndemnul oracolului din Delphi: „Cunoaşte-te pe tine însuţi", este de prisos? Ba nu, spunea, acesta nu e deloc de prisos. Care este, atunci, puterea lui ca îndemn? Dacă unui dansator i s-ar recomanda să se cunoască pe el însuşi, şi-ar propune totdeauna, cu sârguinţă, să se întoarcă o clipă asupra lui însuşi.

176. „Eşti un sufleţel mărunt care târâ[şte] cu el un cadavru", aşa spunea Epictet.

177. Spunea, de asemenea, Epictet că trebuie descoperit meşteşugul care să determine adaptabilitatea, că, o dată ajunşi în acest stadiu, e necesar să se vegheze cu atenţie asupra impulsiunilor, să le reducă în mod gradat, să le pună de acord cu interesul comun şi să le accepte în raport cu valoarea lor. Să se oprească cu desăvârşire de la toate poftele, să nu respingă nimic, din cele ce depăşesc puterile noastre.

178. „Căci disputa, spunea Epictet, nu se referă la ceva întâmplător, ci la întrebarea – a fi nebun sau nu".

179. De asemenea, acelaşi Epictet spunea, după cum l-am auzit pe Favorinus[1], că cei mai mulţi dintre cei ce se dau filosofi sunt cam de tipul acesta – „Lipsiţi de fapte şi plini de vorbe". „Cel mai mare filosof, spune Arrianus, declara că, îndată ce cărţile şi învăţăturile filosofice pică în mâinile unui om fals sau degenerat, se strică, se descompun şi se transformă, asemenea licorii ţinute într-un vas murdar". Spunea, în afară de acestea, auzite de la acelaşi Favorinus, că două sunt vorbele pe care trebuie să le aibă în inimă omul şi să aibă grijă să li se supună şi să le respecte, că astfel va fi totdeauna fără cusur şi va trăi o viaţă netulburată. Aceste vorbe, spunea el, sunt două: menţine-te şi abţine-te.

180. Reprezentările spiritului, pe care filosofia le numeşte idei[2], nu sunt nici arbitrare, nici nu depind de voinţa omului, dar forţa cu care pătrund în oameni, dorinţa de a le cunoaşte, care sunt numite de filosofi acordul[3] spiritului cu percepţiile, acestea depind de voinţă şi se nasc la voia oamenilor. Deoarece, dacă aude un zgomot înfricoşător, fie din cer, fie din cauza unei

1. Actor grec celebru, în aceeaşi perioadă.
2. În textul grec: φαντασία *termen stoic.*
3. Termenul grec din original: συγκάθεσις.

prăbușiri, chiar spiritul înțeleptului tresare și se înspăimântă puțin, dar același înțelept, după ce-și dă seama că e vorba numai de o părere a cuiva, exprimată greșit, nu mai îngăduie tresărirea sufletului, o îndepărtează, zicând: „Se pare că nu e nimic de temut, în acestea". Spun că aici, prin această diferențiere, se deosebesc neghiobii de înțelepți. Căci neghiobul, orice reprezentări ar bate la pragul spiritului său, oricât de crude și de grosolane, le acceptă, dându-și consimțământul lor. Filosoful, însă, după ce a tresărit scurt, schimbându-și înfățișarea și culoarea, degrabă, își reține cu strășnicie părerea, spunând că nu e nimic de temut în lucrurile fără importanță, ci că s-au îngrozit cuprinși de o frică zadarnică, în fața unei măști false[1].

1. Extras dintr-o excerptă din Aulus Gellius *Noctes Atticae*, XVII. 19.

INDICE DE MATERIE[1]

I. MANUALUL

1. Ce este al nostru și ce nu este.
2. Ce nu este al nostru rămâne indiferent.
3. Ce pare și ce este un lucru.
4. Privește o faptă cu toate urmările ei.
5. Nu în lucruri, ci în păreri stă răul.
6. Singura noastră putere și mândrie.
7. Sus să avem gândurile.
8. Pleacă-te în fața necesității.
9. Numai tu poți fi piedica ta.
10. La orice ademenire exterioară răspunde cu o virtute interioară.
11. Nu există pierdere, ci numai restituire.
12. Fericirea se capătă doar cu renunțarea la cele materiale.
13. Nu căuta să pari, ci să fii înțelept.
14. Pune frâu dorințelor tale.
15. Viața e ca un ospăț.
16. Nu arăta milă unde nu există suferință adevărată.
17. Viața omenească e ca o piesă de teatru.
18. Și răul este spre bine.
19. Arta de a fi pururea triumfător.
20. În toate, teme-te numai de tine.
21. Fii pururea gata la toate durerile.
22. Nu te uita la gura lumii când îți faci datoria.
23. Nu căuta mulțumirea în afară, ci în tine.
24. Fii pururea cu gândul la ce este al tău, ca să fii de folos și altora și patriei.
25. Cât costă lucrurile externe.

1. Acest *Indice de materie* a fost alcătuit de Ștefan Zeletin. Nemerotarea sentințelor din *Manual*, în versiunea lui D. Burtea nu corespunde cu cea din versiunea lui C. Zeletin pentru că traducătorii au utilizat ediții ale textului grec cu numerotare diferită. Zeletin numerotează capitole, iar Burtea, paragrafe. Numerotarea preceptelor din *Fragmente* este însă identică.

26. Legea naturii nu e numai pentru alții, ci și pentru tine.
27. Și răul lucrează la triumful binelui.
28. Ține-ți sufletul curat de patimi.
29. Gândește-te bine înainte de a te hotărî și apoi rămâi la ce ai ales.
30. Fiecare situație impune datoria ei.
31. Adevărata pietate stă în armonie cu divinitatea.
32. Orice ar spune oracolul, tu rămâi senin.
33. Fixează-ți un model de purtare.
34. Cum poți lupta cu plăcerea.
35. Fă bine și să nu-ți pese de nimeni.
36. Corpul și sufletul, ca noaptea și ziua.
37. Nu lua roluri peste puterile tale.
38. Păzește-ți sufletul de sminteală.
39. Fiecare lucru are măsura lui.
40. Despre îndreptarea educației fetelor.
41. În toate, sufletul întâiu și apoi corpul.
42. Iartă pururea celor ce nu știu ce fac.
43. Toate au două torți.
44. Nu confunda ce ai tu cu ce ești tu.
45. Nu te grăbi a generaliza nimic.
46. Nu spune că ești filosof; arată aceasta prin faptele tale.
47. Fii sever cu tine, dar nu afectat.
48. Semnul înțeleptului și culmea înțelepciunii.
49. A vorbi de filosofia altuia nu este filosofie; arată aceasta prin faptele tale.
50. Fă din lege temelia ta.
51. Fă din rațiune și din filosofie cârma și lumina vieții tale; dar acum, căci mâine va fi prea târziu.
52. În filosofie, practica e decisivă, nu teoria.
53. Gânduri vechi întăritoare de suflet.

II. FRAGMENTE

1. Viața fără direcție.
2. Viața orientată.
3. Punctul de plecare al perfecțiunii morale.
4. Exces de modestie, nu de mândrie.
5. Alege imediat între suveranitate și sclavie.
6. Nu te pune în calea adevărului.
7. Numai fapta bună poate da reputația bună.
8. În voința ta stă destinul tău.
9. De sufletul tău depinde libertatea sau sclavia ta.
10. Numai virtutea liberează sufletul.

11. Să fie toți în casa ta oameni buni.
12. Între rațiune și răutate nu poate fi pace.
13. Numai omul ales știe de dragostea de om.
14. Fugi de aparențele goale și pierzătoare.
15. Mulțumește-te cu ce ai, nu umbla mereu după ce nu ai.
16. Numai virtutea dă valoare vieții.
17. Boala corpului și boala sufletului.
18. Sufletul tare toate le înfruntă.
19. Fericirea ta este darul voinței tale.
20. Șarpele în cutie de aur tot șarpe rămâne.
21. Nici bogat înțelept, nici înțelept bogat.
22. Numai rațiunea este a ta și într-însa fie pururi nădejdea ta.
23. Nu fugi de sărăcie, dacă te-ai născut într-însa.
24. Cel mai mare bine: cugetul împăcat.
25. Pune rațiunea la temelia vieții tale.
26. Cinstea și fapta bună să fie notele vieții tale.
27. A trăi frumos înseamnă a trăi simplu.
28. Simplitate, nu rafinare.
29. Masă simplă cu voie bună.
30. Voia bună este totul.
31. Corpul trage în jos, sufletul în sus.
32. Mâncare puțină, dar multă voie bună.
33. Servitori mulți la oaspeți puțini.
34. Nu uita pe cei ce muncesc pururea pentru tine.
35. Cel treaz cu cel beat n-au ce discuta.
36. Nu cânta când ești beat, ci când te simți inspirat de rațiune.
37. Trei aspecte sub care se prezintă cineva în discuție cu tine.
38. Întemeiază-te pe adevăr și nu pe păreri.
39. Totul pentru adevăr și totul prin adevăr.
40. Adevăr și părere.
41. Să ai a face cu oameni liberi, nu cu sclavi.
42. Nu face din nimenea sclav, căci devii și tu sclav.
43. Nici să ai sclavi, nici să fii sclav.
44. Liberează-te de sclavie.
45. Tăria cetăților stă în tăria sufletelor, nu a zidurilor.
46. Nu tablouri scumpe, ci zugrăvire simplă.
47. Adună prieteni adevărați în casă.
48. Nu confunda prietenul cu lingușitorul ori parazitul.
49. Nu casă frumoasă, ci purtare aleasă.

50. Ridică-te mai presus de toate micimile.
51. Ce-i frumos și ce-i urât.
52. Chiar gândul că plăcerea ar fi scopul vieții este rușinos.
53. Caută să nu faci din filosofie o justificare a viițiilor tale.
54. Raritatea mărește intensitatea unei plăceri.
55. Trecerea măsurii face dintr-un lucru contrarul lui.
56. Un om împăcat și gata la toate.
57. Nimic mai sus decât judecătorul drept.
59. Linia dreaptă și dreptatea.
60. Judecata și justiția.
61. Judecata dreaptă și dreptatea.
62. Să duci o viață fără pată.
63. Pune natura și adevărul la temelia judecăților tale.
64. Rațiunea omenească presupune ceva superior ei.
65. Vai de judecătorul judecat.
66. Dreptatea și justiția sunt suverane.
67. Nu pedepsi, ci dă educație și îndreaptă.
69. Ce se cuvine este și folositor.
70. Dispreț celui ce nu poate face răul? Dar ce rămâne atunci pentru cel ce nu poate face binele?.
71. Ești dator să fii pururea blând.
72. Cum ajungi ca cineva pe care îl admiri.
76. E mai bună tăcerea decât vorbirea.
77. Un om luminat este neprețuit pentru poporul lui.
79. Arta navigației și arta guvenării.
80. Împodobește-ți sufletul cu virtuți.
81. Ca să-ți întărești țara, întărește sufletele.
82. Nu tablouri pe pereți, ci disciplină în sufiete.
83. Omul politic se bizuie pe tăria cetățenilor.
84. Crescătorul de cai și omul politic.
85. Nu te teme de zgomotul mulțimii.
86. Nu călca legea pentru nimenea în lume.
87. Dă Statului ce este al Statului.
88. Ia pildă de la Soare în facerea binelui.
89. O singură speranță - slabă speranță.
90. Și speranțele au limitele lor.
91. Mai urgentă este îndreptarea sufietului decât a corpului.
92. Fii gata a părăsi corpul oricând.
95. Cum nu se îndură omul nici a trăi, dar nici a murì.
96. Viață scurtă, dar bună.
97. Dumnezeu ne-a lăsat în paza conștiinței noastre.
101. Vorba rostită și fapta începută nu se întorc înapoi.

102. Armura dreptății te face invincibil.
103. Corbul și lingușitorul.
104. Maimuța și lingușitorul.
105. Ferește-te de lingușitori.
106. Cine nu se înroșește, nu se mai îndreaptă.
107. Slătuiește, dar nu ocărî.
108. Ajută pe străin și pe sărac.
109. Când ajuți pe cineva ajuți umanitatea.
110. Plăcerea cea mai înaltă o dă frumosul.
111. Înțelepciunea și prostia față de plăceri.
112. Plăcerea este undița pieirii.
113. Ori stăpân, ori sclav.
114. Nu există libertate fără stăpânire de sine.
115. Cei trei struguri.
116. Nu-ți arăta erudiția la petreceri.
117. Nu bea peste măsură.
118. Fii cu gândul pururea la zeu.
119. Gândul la zeu și respirația ta.
120. Zeul vede toate gândurile și faptele tale.
121. Amintirea pericolului trecut.
122. Legea trebuie completată cu conștiința și convingerea.
123. Doctorul și legea.
124. Legea adevărată.
125. Legea, superiorul și înțelepciunea cer supunere.
126. Legea este temelia a toate.
127. Prietenii la bine și la rău.
128. Doi vindecători ai tuturor durerilor.
129. Caută-ți fericirea în ce ai.
130. Fă bine dușmanului tău.
131. Nu lăsa viața politică pe mâna răilor.
132. Omul ales se poartă frumos cu toată lumea.
134. Primește cu voie bună tot ce aduce clipa.
135. Nebunie să te opui destinului.
136. Nu te ridica în contra mersului lumii.
137. Mintea împăcată cu toate.
138. Mulțumirea cu ce ai dă cea mai mare tărie.
139. Adevărul mai presus de toate.
140. Eternitatea și frumusețea adevărului.
141. Sabia tocită și încrederea oarbă.
142. Ascultă mult, vorbește puțin.
143. Dulcele și amarul sunt numai în simțirea noastră.
144. Binele prin deprindere devine plăcut.

145. Educația prețuiește mai mult decât bogăția.
146. Fata în casa părintească.
147. Educația întrece aurul.
148. Mustrarea părintelui este dulce.
150. Învățătura ca și aurul.
151. Înțelepciunea este calea spre zeu.
152. Cea mai înaltă distincțiune: educația.
153. Dragostea răilor și ura celor buni de evitat.
155. Datoria ta față de cei prezenți și cei absenți.
156. Iubirea se capătă prin iubire.
157. Nu fața, ci fapta arată omul.
158. Seninătatea armoniei cu destinul.
159. Să ai seninătatea rațiunii și virtuții.
160. Nu-ți pierde niciodată cumpătul.
167. Prinde norocul când vine.
168. Nebunia opunerii în fața fatalității.
169. Linia despărțitoare între sfera lumii noastre și sfera lumii exterioare.
170. Nu ajungi învățat, nici bogat numai stând de vorbă cu învățații ori bogații.
171. Vorba își are locul ei.
172. Omul cel mai bogat.
173. Prietenia și indiferența.
174. Joacă-ți bine rolul dat de zeu.
175. Răul și binele constituie problema fundamentală a vieții omenești.
176. Ești un sufiet legat de un cadavru.
177. Fiecare caz moral are soluția lui specială.
178. O alegere gravă și chinuitoare.
179. Filosofia de vorbe și de fapte. Imperativul stoic.
180. Deosebirea între prostie și înțelepciune.

CUPRINS

1. **Traian Diaconescu,** ***Filosofia stoică sau „arta de a trăi" conform legilor naturii*** 5
2. ***Notă asupra ediției*** 19
3. **MANUALUL și FRAGMENTE. Traducere de C. Fedeleș** 21
4. **MANUALUL și FRAGMENTE. Traducere de Dumitru Burtea** 71
5. **Ștefan Zeletin,** ***Indice de materie*** 121